

Historische schetsen en beelden : een leesboek

<https://hdl.handle.net/1874/235345>

HISTORISCHE

Schetsen en Beelden.

EEN LEESBOEK

DOOR

DR. L. R. BEIJNEN.

AMSTERDAM,
W. H. KIRBERGER.

1874.

mm 12232

S. oct.
6549

H. van Kempen jr.

HISTORISCHE SCHETSEN EN BEELDEN.

RIJKSUNIVERSITEIT UTRECHT

0629 7794

S. 8:6549

HISTORISCHE
SCHETSEN EN BEELDEN.

EEN LEESBOEK

DOOR

DR. L. R. BEIJNEN.

BIBLIOTHEEK DER
RIJKSUNIVERSITEIT
UTRECHT.

AMSTERDAM,
W. H. KIRBERGER.
1874.

V O O R B E R I C H T.

De reden waarom deze opstellen uitgegeven worden ligt in de meening, dat ze wellicht niet onwelkom zullen zijn aan hoofdonderwijzers van bijzondere scholen voor hunne hoogste klassen. Want ofschoon de leesboeken zoowel in proza als poëzie voor openbare en bijzondere scholen in grooten getale voorhanden zijn, zal men toch moeten erkennen, dat zeer vele voor de eerstgenoemde uit den aart hunner bestemming zoo kleurloos en dus zoo arm aan gloed en leven zijn, dat ze zich alleen door den vorm kunnen aanbevelen, wat op zich zelf voor de leerlingen iets zeer onvruchtbaar is; terwijl die voor 't bijzonder onderwijs ten deele te kennelijk uitsluitend voor christelijke scholen geschreven zijn, dat zij, als daarvoor gewrongen, te onnatuurlijk en dus te onwaar zijn om iets op harten uit te werken, of zoo dit niet 't geval is, te weinig stof bevatten, te ijf zijn, om met goed gevolg op de hoogere klassen gebruikt te worden. Deze opstellen nu zijn niet met 't oog op schoolonderwijs geschreven, maar uit lust om de onderwerpen, die er in behandeld worden te bewerken, 't zij op aansporing van anderen 't zij uit eigen beweging voor Jaarboekjes, Albums of Verzamelingen. Zij bevatten wel geheel op zich zelf staande tafereelen maar missen toch niet allen samenhang. Het licht der Hervorming rijst uit 't duister der middeleeuwen. In Luther wordt 't belichaamd en dringt onder de volken in duizenden van harten door, ja! flikkert zelfs even bij 't sterfbed van Keizer Karel. Het ongelukkige huwelijk zijns vaders werd vóór dat sterfbed beschouwd en beeldde als 't ware reeds vooraf

welke vruchten onze vereeniging met Spanje brengen zou. Die vruchten vertoonen zich aanvankelijk in de jaren 1565 en 1566. Zij worden op smartelijke wijs geoogst op de schavotten van de Nederlandsche Edelen en in den toren van Simancas, totdat die vereeniging zich onder Alva tot een scheiding ging zetten, die onder de leiding der Oranjes in 't Munstersche vredes-tractaat voltooid werd. Dit is de korte inhoud van 't geen in de volgende tien opstellen in 't breede ontvouwd wordt.

De vraag echter kan hier gedaan worden: zal zulk een leesboek nuttig kunnen zijn inzonderheid voor onze knapen, door wie de schrijver 't gaarne gebruikt zag? Is een meer onzijdige (neutrale) voorstelling der feiten niet meer geraden, juist in onze dagen, nu er steeds meer en krachtiger tegen de ontwikkeling der zoogenaemde kerkelijke partijen gewaarschuwd en geijverd wordt?

Tot antwoord diene: dit boekje bevat geen lectuur voor 't neutrale schoolgebied, of voor wie ook, wiens leven en denken zich 't liefst in 't neutrale beweegt en zich daar buiten niet vinden kan. Wie den tijd, wie onzen tijd met zijne partijen en woelingen en worstelingen niet poogt te vatten en te doorzien in de beteekenis en in de noodzakelijkheid van zijn strevingen, zal zich ook niet veel bekommeren over den strijd en 't lijden van 't voorgeslacht voor de dierbaarste en eeuwige goederen des menschen. Deze staan wederom en op even hachelijke wijs, ofschoon onder geheel andere toestanden en verhoudingen, op 't spel, als voor drie eeuwen, en de strijd nu tusschen de zoogenaamde kerkelijke partijen en den Staat aangevangen, zal na korter of langer tijd overgaan in een strijd tusschen beslist geloof en volslagen ongeloof. De opstellen nu die volgen, zijn volstrekt niet met 't oog op bestaande partijen geschreven, maar geheel en al naar de opvatting van de feiten en hunne roerselen van ons Hervormd voorgeslacht. 't Geloof was toen niet alleen, gelijk 't ten allen tijde was en wezen moet een zaak der harten en der zaligheid, maar ook de groote zaak der staatkunde, 't was de brandende strijdvraag van Europa's Kabinetten. Men volgde of een Machiavellistische nuttigheidspolitiek, of een Roomsche, of een Onroomsche, en daar de beide laatste haar recht en reden van bestaan hadden, zoo bestonden er toen twee partijen,

die elkander met eerlijke, soms ook wel met oneerlijke middelen en wapenen bekwamen. Die twee richtingen hadden hare woordvoerders en auteurs, deze hadden in den loop der tijden en hebben nog in de beschrijving der geschiedenis hare scholen of geestverwanten, of navolgers. Het in onze dagen zoogenoemde neutrale standpunt in deze dingen is een gevolg van de scheiding van Kerk en Staat, sedert de Revolutie. De toestand echter van die scheiding is van dien aart, dat de Staat, die nergens nog geheel van de Kerk gescheiden is, nimmer bijna zulke belemmeringen en hindernissen van deze heeft ondervonden, dan nu hij zich van haar wenscht los te laten. Niet, dat de Kerk over den Staat mag begeeren te heerschen, maar 't heerschen van den Staat, iets wat deze ook onophoudelijk beweert niet te mogen of te willen doen, bestaat juist in zijn neutraliseerenden invloed op 't positieve geloof der Kerk, en dit is 't wat deze ergert. De Staat belijdt als Staat geen bepaalde geloofsbegrippen en beschermt dien ten gevolge niet 't eene Kerkgenootschap boven 't andere. Dit is recht en billijk, maar 't gevolg hiervan is, dat waar de Staat handelend optreedt, hij alsdan, door aan allen te willen voldoen of door tegen niemand te willen misdoen, 't juist niemand naar den zin maakt, en als neutraal persoon tegenover dat, wat de Kerk voor de hoogste belangen van 't leven stelt, een voor haar onduldbare houding aanneemt. De Godsdienst, dat is, in de nieuwe geschiedenis, het Christendom, is de hoogste levensopenbaring. Overal nu, waar dit 't zij over 't hoofd gezien of miskend of ontkend, of door wetgeving of regeering naar den achtergrond wordt geschoven, wekt dit altijd in meerdere of mindere mate een gevoel van wrevel op bij de belijders daarvan. Voeg nu hierbij, dat dit alles nog een lange reeks van jaren zou kunnen duren en in stilte door ieder gedragen worden, bij 't besef, dat men zich nu eenmaal in dezen toestand als in een, zoo als men 't noemt, noodzakelijk kwaad schikken moest, die wellicht eenmaal voor betere tijden zou plaats maken. Wat nu echter den toestand verzwart en verergert is, dat er sedert de Revolutie een groote en machtige partij op 't staatsgebied ontstaan is, die niet alleen met den Godsdienst als staatsmacht heeft gebroken (dit is aller plicht in dit tijdperk) maar zich ook van 't Christendom, zooals 't in zijn eenige kenbron, den Bijbel, is nedergelegd, heeft

afgewend. En zoo als 't gaat en gaan moet: wat den mensch in zijn diepste wezen, zoo als de Godsdienst doet, treft, maakt hem tot een ijveraar zoowel in 't vóór of 't tegen, dat hij op dit gebied voorstaat. Worden de Christenen, zoo niet wrevelig, dan ten minste hoogst gevoelig, als zij 't Christendom in zijne rechten in de menschenwereld miskend zien, niet minder houden de on- of niet-christenen hun streng vast, en trachten op 't staatsgebied, dat zij bij voorkeur als 't hunne aanzien, 't Christendom, dat zij, ten minste in onzen tijd, voor een verouderde leer houden, zoo veel mogelijk tot zwijgen te brengen en machteloos te maken. Vand aar dus 't bestaan en 't handhaven van 't kleurlooze, ten opzichte van de hoogere en eeuwige dingen, waarvoor we alle geschapen zijn, dat op 't gebied van 't staatsonderwijs in al de leesboeken gevonden wordt, tot groote schade voor de ware ontwikkeling der leerlingen. De mensch toch is voor de eeuwigheid, voor God geschapen, en wanneer hem dit niet van jongs aan wordt voorgehouden en op 't hart gedrukt, sluit zich dit weldra geheel voor alle lessen en wenken, die naar boven wijzen, en keert zich uitsluitend naar 't aardsche, 't tijdelijke, en eindigt met geen lust meer te hebben in wat zijn hoogste, zijn zaligste lust behoorde te zijn. Maar de Godsdienst, beweert men soms tegenover deze redeneering, is een zaak des harten, en dus bij voorkeur der ouders, des gezins, niet voor de school; hier moet worden onderwezen, 't verstand ontwikkeld, en kennis aangebracht en steeds vermeerderd; in 't huis daarentegen moet worden opgevoed en het hart voor God gevormd, op welke wijs 't den ouders goed dunkt. Tot op zekere hoogte is dit waar, maar tevens is 't waar, dat 't eene kind meer en liever leert, ook over de Godsdienst, van zijne ouders, 't andere van zijn meesters, en tevens, dat er eene onderstelling ten gronde ligt van de stelling, dat 't der ouderen taak en plicht is, de kinderen in hun geloof op te voeden: de onderstelling namelijk, dat de ouders godsdienstig, christelijk zijn — en daarop valt in onzen tijd veel af te dingen. Wanneer derhalve de ouders zelve ongodsdienstig zijn en de kinderen op de school niet in de vreeze Gods en in 't geloof in den Heer Jezus worden opgeleid, vermeerdert de ongodsdienstigheid en derhalve de Goddeloosheid, en daarmede heeft de Staat wel degelijk te rekenen.

Nu is 't bekend, dat de onchristelijke partij, waarvan straks gewaagd werd, niets liever dan deze dingen wil; en dat niet ter kwader trouw, want zij gelooft vastelijk, dat er een betere tijd voor 't menschedom zal aanbreken, als dit met 't christendom geheel gebroken zal hebben, omdat zij overtuigd zijn, dat de mensch niets meer behoeft om wel te leven, dan de inspraak van zijn ingeschapen zedelijk gevoel te gehoorzamen. Dit weten echter de Christenen beter, en wat zij beweren, wordt in alle landen nu aanschouwd: dat de mensch van alle banden van Geloof en Kerk en Christendom ontslagen, door consequente redeneering moet komen tot 't communisme in zijn slechtsten vorm, dat is, tot omverwerping en verwoesting van al 't bestaande. Deze richting neemt onrustbarend toe, en daartegen is geen kruid van duurzaam genezende kracht gewassen, dan alleen de ware, duidelijke verkondiging van 't Evangelie, dat een Godzaligheid leert, die de beloften heeft *des tegenwoordigen* en des toekomstenden levens. De Christenen moeten dit behartigen, en moeten zooveel mogelijk door hun voorgang en invloed 't goede in deze betrachten en daardoor 't kwade trachten te weren. Dit behoeft nu niet uitsluitend op wat men onder ons »Christelijke scholen" noemt, gedaan te worden, neen! op iedere school buiten de openbare, en zelfs op deze kan 't tot op zekere hoogte, zoo de onderwijzer waarlijk een man van liefde is, geschieden. En 't is vooral met 't oog hierop, op 't bijzonder onderwijs in zijn ruimsten omvang namelijk, dat dit boekje wordt uitgegeven.

Wanneer iedere tijd niet in zijn eigenaardig licht wordt voorgesteld, is 't moeielijk een duidelijke verklaring te geven van 't wenschelijke en 't noodzakelijke der beoefening van de Geschiedenis. We moeten toch door die beoefening de vorige tijdperken doorleven, en wanneer deze nu beschreven zijn in den geest, en dan maar al te vaak soms in den eenzijdigen geest van later dagen, dan vervalt men in 't gebrek, zoo treffend bij Goethe door Faust voorgesteld aan Wagner, die 't een verlustiging vond zich in den geest der verleden tijden te verplaatsen, waarop gene zeer juist ten antwoord geeft: Wat gij den geest der tijden noemt, is in den grond de geest der menschen, waarin die der tijden zich afspiegelt. Gelukkig wanneer 't dan soms nog de geest van menschen is, want deze

kan nog goed zijn, maar zeer vele boeken worden er gevonden, die, van wege de neutraliteit, zonder eenigen geest zijn, en daarvan is niet veel vrucht te verwachten.

Wat is de beteekenis van onze Vaderlandsche Geschiedenis, en daarmede bedoelen we de Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Gewesten der Unie, want daarmede begint de Geschiedenis van onzen Staat, dewijl de Staat zelf niet vroeger begint? Motley geeft daarop, naar onze meening, een zeer voldoende antwoord in zijn tweede werk, als hij zegt: »de traag voortschuivende maar oogenschijnlijk onweersstaanbare massa der Spaansche en Pausselijke overheersching begon »trapsgewijs de Christenheid te overdekken. De Nederlanden waren »de wig, waardoor alleen de stevige klomp vaneengespleten kon »worden. Het was de zaak van Duitschlands, Frankrijks, Engelands vrijheid, waarvoor de Vereenigde Gewesten stredden." Dit is gesproken uit 't Hervormd beginsel, waaruit insgelijks de volgende bladen geschreven zijn. Onze Noordelijke Gewesten toch hadden zich eerst tot een Staat gaan zetten, sedert het uiteenvallen van de zeventien Gewesten bij de Unieën van Atrecht en van Utrecht in 1579. Ten gevolge dier Unieën had er een groote schifting tusschen Roomschen en Hervormden in de Gewesten plaats gegrepen. Vele der eerstgenoemden waren uit het Noorden verhuisd naar 't Zuiden; vele Hervormden hadden zich metterwoon uit 't Zuiden in 't Noorden gevestigd. De Zuidelijke Gewesten behielden met hun geloof, hun land en hun Koning; bij ons werd 't alles nieuw, door 't terugkeeren tot 't oude Bijbelsche Geloof. Alles werd nieuw. Het oude Hertogdom, de Graafschappen en Heerlijkheden werden zeven geunieëerde Provincieën, die een gemeenschappelijken band vonden in de Algemeene Staten. De bewoners dier Provincieën — ofschoon vroeger wel tot dezelfde Kerk behorende, waren echter daardoor niet weerhouden geworden, onder elkander te strijden voor de belangen hunner Landsheeren — gevoelden zich nu door het Hervormde geloof van zeer velen hunner landgenooten inniger dan te voren vereenigd, om de Unie onderling en tegen elken buitenlandischen belager of bestrijder te handhaven. En dit vernieuwde, hervormde volk had niet alleen een Kerk, maar ook voor 't eerst in onze Gewesten een Staat in 't leven geroepen, die in zijn samen-

stel nog verre verwijderd van ons tegenwoordig staatsorganisme, toch vele vrijheden waarborgde, waarvoor in de overige landen van Europa geen sprake, laat staan een plaatse was. De Hervorming heeft hier vooral getoond de bodem te wezen, zoo niet van alles, dan toch van 't beste wat later door middel der Revolutie met geweld veroverd moest worden. En dat alles, land, volk, kerk, staat, dat hier als nieuw geplant en gekweekt werd en heerlijke vruchten ten bate van Godsdienst en beschaving gedragen heeft, is bekroond geworden door een vorstengeslacht, wiens geschiedenis zoo innig met die van ons volk is samengeweven, dat beide 't besef in zich omdragen van als 't ware tot één gezin te behooren. De stadhouders van dat doorluchtige Huis mochten dan tijdens de Republiek eigenlijk amptenaren der Staten zijn, naar eene hoogere opvatting der dingen, straalden zij in den luister van vorsten, voor 't oog, of liever voor 't hart van de bewoners onzer Gewesten. Lang en veel moge er beraadslaagd zijn van de zijde van den Prins en van die der Staten en steden, om den grafelijken titel te aanvaarden of op te dragen; de naaste oorzaak van 't verijdelen hiervan lag zonder twijfel in den moord, waardoor de geliefde vorst moest vallen; de diepste grond echter daarvan was, dat noch de Oranje-vorsten, noch 't vernieuwde volk onzer Gewesten rijp waren voor 't in 't leven roepen van toestanden, die voor later tijden, voor onze dagen bewaard werden, waarin de Soevereiniteit der vorsten, wel verre van immer onze vrijheid te kunnen bedreigen, integendeel als 't vaste onderpand, de zekere waarborg daarvan te houden is. In 't jaar 1813 kwam op eenmaal van beide zijden tot stand, wat ons gedurende twee eeuwen had ontbroken: een vaste drager der Soevereiniteit, die waarborgen geven kon van duurzame vrijheid aan een volk, dat daarvoor alles, goed en bloed en leven gegeven had. Ons land is geworden in den loop der tijden het land der vrijheid, en dat wel door en met de godsdienst. Deze waarheid moest niet alleen meer gepredikt, maar ook meer in onzen tijd geleerd en onderwezen worden en gehandhaafd. Wat de katholieke Tocqeville met verbazing uitriep toen hij America gezien had: »ik heb de godsdienst vereenigd gevonden met de vrijheid,» moet voor ons een bewijs zijn, dat hij niet alleen vreemd was aan de kennis van onze geschiedenis, maar ook aan de vrijmakende

kracht van de aanbidding in geest en in waarheid ; deze toch moet, wil ze zuiver zijn, zich openbaren in de ware, welbegrepen vrijheid, zoowel de godsdienstige als de staatkundige, de maatschappelijke en de huiselijke, als de persoonlijke. Deze vermag slechts de vrucht te zijn van den godsdienst, zoo als ze menschen doet spreken en handelen, die opgevoed en als doorvoed zijn van kindsbeen af aan met de schriften des Ouden en Nieuwen Verbonds. Geen tijd was er immer om deze stelling in helderder licht te stellen dan de onze. Op welk levensgebied slaat men thans niet over tot uitersten? En dit geschiedt overal, waar de mensch aan zich zelf alleen overgelaten, aan zijne verstandelijke overleggingen, zijne wijsgeerige bespiegelingen, zijne fijne berekeningen, — zijn eigen leeraar, leidsman en heerscher zijn wil. Hier slaat het volk over tot 't communisme, en verwacht zijn heil van de verwoesting van 't bestaande; daar is een deel der christenheid er op uit, om den mensch meer dan immer gevangen te nemen onder een opgelegd geloof en onder menselijke inzettingen, 'twelk alles kan aangenomen en verricht worden, zonder eenige inwendige verandering des harten of heiliging des levens. Zeer vele verstandige en eerlijke lieden zijn ten gevolge van al die verkeerde strevingen, waartegen de Godsdienst, onder welchen vorm ook, niet opgewassen scheen, zoo afkeerig van alle positieve godsdienst geworden, dat zij niet alleen met iedere kerkelijke gemeenschap hebben gebroken, maar zich zelfs van alle hoogere invloeden en krachten hebben afgekeerd, den Bijbel hunner ouders gesloten en weggelegd en voortaan alleen wenschen te denken, te leven en te handelen, naar wat zij noemen: de uitspraken van hun redelijk verstand en zedelijk gevoel. Dezulken wenschen zooveel mogelijk, wat men noemt kleurloosheid, neutraliteit op ieder hooger levensgebied, waarop geschreven, gesproken en geleeraard wordt, en ze bedenken niet, dat de mensch op den duur niet zonder hoogere krachten, niet zonder heiliger en reiner licht vermag te leven, dan 't geen alleen uit de natuur geput of ontstoken wordt. Dit is ook nog nimmer in den loop der eeuwen aanschouwd. Die zoogenaamde positivistische uitspraken van redelijk verstand en zedelijk gevoel kunnen alleen in de christelijke atmosfeer gehoord worden, omdat 't bestaan der zaken zelve alleen daar voor een tijd denkbaar

is. De oude Heidenwereld, ondanks al 't voortreffelijke dat zij heeft opgeleverd, is geëindigd met in zichzelf, ten gevolge van haar diepe onzedelijkheid, te versterven; en in de Nieuwe Geschiedenis zijn ware beschaving en zedelijkheid buiten 't christendom, onder de volken verre te zoeken. Een geslacht op te voeden zonder God en zijn Woord is niets anders dan te werken aan de verbastering van een volk en aan den ondergang van al wat er hoogers en edelers en heerlijks in gevonden werd, waardoor 't zich steeds had aanbevolen en zich een eereplaats en een beroemden naam onder de volken verworven had.

De geschiedenis van ons volk te zeer te verheffen boven die van andere volken is een daad van bekrompenheid. Die geschiedenis hangt ten eerste met die van de andere te zamen, en daarbij, ieder volk bezit als ieder mensch zijn bijzondere, eigenaardige krachten en gaven, waardoor het zich moet ontwikkelen, om de voor hetzelfde bestemde plaats onder de volken te verwerven. Het leven van ieder mensch, van een hooger dan louter maatschappelijk standpunt bezien, is belangrijk, hoeveel te meer dan 't leven van volken, dat is van millioenen menschen, dat in de geschiedenis voor ons ter beschouwing en ter leering is nedergelegd. Dit neemt echter niet weg, dat onze geschiedenis daardoor bijzonder is en van diepe beteekenis, dat zij in hare groote momenten niet buiten verband van 't christelijk geloof naar eisch kan beoefend worden. Zoo men dit tracht, wordt ze in de hoogste mate onbeteekenend, gelijk de beschrijving van ieder leven onbeteekenend wordt, wanneer men er niet de voornaamste kracht, die er in gevonden wordt, in laat werken. Daarom betreft de strijd, die in onze dagen op 't schoolgebied gevoerd wordt, evenzeer de geschiedenis van ons vaderland en met name die van 't ontstaan van onzen zelfstandigen Staat in de 16de eeuw, als 't onderricht in de bijbelsche geschiedenis. Beide vakken worden op 't gebied der neutraliteit tot niets teruggebracht, beide vakken, behandeld door een verstandig, geloovig, ontwikkeld man, vermogen de edelste strevingen en krachten onder ons volk te wekken en te bestendigen.

Men spreekt in onze dagen van godsdienstwetenschap, en wenscht dit woord burgerrecht te doen erlangen en 't in de plaats van

den voorvaderlijken term: »Godgeleerdheid'' te stellen, en zoo al niet in de plaats, dan toch daarnevens. Velen verzetten zich tegen deze nieuwigheid, ten deele omdat ze op grond der H. Schrift beweren, dat 't groote voorwerp van godsdienst en dus van godsdienstwetenschap God is en dat men 't bestaan van God vermag te betwijfelen, ja! geheel te ontkennen, omdat dat groote, heilige Wezen een voorwerp is des geloofs, niet der wetenschap, naar 't woord der Schrift: die tot God komt moet gelooven dat Hij is. Wetenschap, beweert men, kan alleen gelden van dingen die zeker geweten kunnen worden en die men aan anderen ook op goede en onomstootelijke gronden vermag te doen weten. Wat nu de geschiedenis betreft, van haar mag men wel beweren, dat zij geweten kan worden, maar alleen tot op zekere hoogte. Zeer dikwijls toch en vooral in de laatste jaren heeft plaats gegrepen, dat, wat men tot hiertoe gemeend had zeker te weten, gebleken is een dwaling te zijn geweest, ten gevolge van nieuwe bronnen die ontdekt zijn, en die aan 't licht hebben gebracht, of geheel nieuwe feiten, waardoor een persoon of zaak der geschiedenis in een geheel ander licht verscheen, of tot hiertoe door allen voor juist gehouden opvattingen van daden, gebeurtenissen of toestanden zeer gewijzigd hebben. Maar dit alles nog buiten rekening gelaten, — de ware oorzaken, de eigenlijke roerselen van de menschelijke daden in de geschiedenis ontsnappen aan de fijnste onderzoekingen en ontleding. Wil men dus van de geschiedenis een spiegel maken van 't menschelijk leven, een licht der waarheid, een leerares des levens, een onbedriegelijke stem uit lang vervlogen tijden, welnu, dit is ieder geoorloofd. Hij verklare, zij 't ook met de grootste onpartijdigheid, alles wat slechts eenigermate van menschen te verklaren is, maar hij bedenke, dat dezelfde vrijheid, die hij voor zich eischt, ook aan anderen moet worden toegestaan, en dat hij tot zijne opvatting, of zijne beoordeeling, of zijne waardeering der dingen anderen moge trachten over te halen, gelijk anderen dit hem tot het hunne kunnen pogen te doen. Maar daarmee bewere hij niet, dat zijne studie een zaak is van wetenschap; dat toch alleen verdient dezen naam, wat 't resultaat van een vast en zeker en onveranderlijk weten is. Hoe kan men van een

geschiedkundige wetenschap gewagen, wanneer twee kundige en eerlijke mannen, na alles onderzocht te hebben wat te onderzoeken was, en dat is zeer veel, van den Prins van Oranje, van zijn leven, werken, strijden, lijden en sterven, — de een tot de uitspraak geraakt: hij was een groot, een edel, een innig vroom en rechtschapen man; de ander hem houdt voor een ontrouwen vasal zijns konings en een onoprecht, huichelachtig persoon ten opzichte van 't hoogere leven des geloofs. Nu beweert de een, na 't aangevoerde: juist om dit groote verschil in de opvatting en waardeering van personen of feiten, moet 't onderwijs in de geschiedenis, vooral dat van de vaderlandsche, zoo neutraal mogelijk zijn; alleen 't gebeurde moet worden verhaald en daarin slechts onderwezen; de ander daarentegen: beter geen onderwijs dan 't neutrale, omdat hierin ten eenemale het opvoedend bestanddeel word gemist. Wat baat 't ons toch te weten, dat iets geschied is, als men niet op waarschijnlijke, ook tot op zekere hoogte vrij zekere gronden, daarbij vermag te weten, waarom en waartoe 't tot stand werd gebracht; want ook hier geldt 't woord: de geest is 't die levend maakt, de letter, 't uitwendige der verschijnselen, bezit geen levenwekkende kracht.

De meening nu, dat wellicht niet weinige onderwijzers, zoowel van zoogenaamde christelijke scholen als ook in 't algemeen van bijzondere, 't met den schrijver zullen eens zijn, dat neutraal onderwijs vooral in de geschiedenis, op de lagere school, want van deze was hier alleen sprake, niet eenmaal uit wat men noemt een positief christelijk, maar uit een algemeen paedagogiesch standpunt gezien, onvruchtbaar is en zijn moet voor een goede en gewenschte opleiding en vorming van 't jeugdig gemoed, deed hem tot de uitgaaf besluiten van 't leesboek, dat hij thans der schoolwereld vooral inzend.

's Gravenhage,
den 16^{den} April, 1874.

L. R. B.

I N H O U D.

	Blz.
EEN NACHT EN EEN MORGEN IN DE GESCHIEDENIS.	1.
EEN BEZOEK IN HET BIDVERTREK VAN JOHANNA VAN ARRAGON.	18.
LUTHER'S GROOTSTE DAAD	32.
HET STERFBED VAN KEIZER KAREL	49.
LODEWIJK VAN NASSAU IN DE JAREN 1565 EN 1566	62.
LAMORAAL, GRAVE VAN EGMOND	92.
DE DOOD VAN MONTIGNY.	109.
DE ALGEMEENE STATENVERGADERING TE BRUSSEL	132.
LEIDEN'S STRIJD EN LOON	152.
HET STREVEN EN STERVEN VAN FREDERIK HENDRIK	170.

H. van Kempen
p. 2.

EEN NACHT EN EEN MORGEN IN DE GESCHIEDENIS.

De gangen der eeuw zijn Zijne.

Hab. III: 6.

Bij den aanvang der middeleeuwen staan wij voor de tweede maal voor een jeugdige volkenwereld en blijven altijd getroffen door het groote verschil, dat er tusschen deze en de oude heidenwereld plaats grijpt. De oude heidensche volkenwereld heeft zich door en uit haar zelve ontwikkeld. Godsdienst, taal, wetten, zeden, gebruiken, regeeringsvorm, alles wast daar, gelijk in de natuur rondom hen, uit eigen bodem, en staat in de nauwste betrekking met en in de juiste verhouding tot de opkomst, den bloei en het verval van het volksleven, waarvan het de vruchten zijn. Van daar, dat we altijd van den natuurlijke toestand dier volken spreken en de benaming van »oorspronkelijk" doorgaans met recht daarop toepassen. Maar dit is geheel anders met de jeugdige volkenwereld van de middeleeuwen. De christelijke godsdienst met zijne Oostersche toestanden, tafereelen en spreekwijzen werd hun zonder eenige vermindering of vereffening met de werkelijkheid, waarin zij leefden, door middel van onderwijs of leering medegedeeld. Men kon niet lezen of schrijven, leerde ten gevolge daarvan niet veel denken of nadenken, zoodat het weinige, wat hun van het christendom, waarin toen nog veel duisters was, gepredikt werd, door hen niet verwerkt werd en dus eene vreemde stof bleef, die den geest niet ophief maar neerdrukte en voor de opklaring van het verstand weinig aanbracht.

Even zoo als met den godsdienst was 't ook gesteld met de beschaving, voor zoo verre er sprake van kon zijn, op 't verstandelijk en stoffelijk gebied. Deze was even als het christendom van de Romeinen tot hen

gekomen. Die beschaving nu was oud en verbruikt, had zich geheel van de natuur verwijderd en stond dus mede noodzakelijk, even als de godsdienst, in tegenstelling met hunne ontwikkeling en behoeften.

Daarbij kwam ten derde de taal. Sedert de christelijke kerk eene roomsche geworden was, was de latijnsche taal niet alleen de kerktaal geworden maar ook de schrijftaal, waarin de meesters en voorgangers van het hoogere leven, dat dan nog onder hen gevonden werd, hunne gedachten moesten, niet zoo zeer kleeden, dan wel dringen en wringen.

Al deze dingen en meer nog leiden den grondslag van dat vreemde, dat bonte, dat wonderbare, waarin zich de middeleeuwen in haar leven en hare kunst aan ons voordoen. Zij waren gelijk aan den knaap, wiens natuurlijke ontwikkeling tegengehouden en gestoord wordt door een onderwijs, dat boven zijne krachten is, door eene leerstof, die vreemd is aan zijn voorstellingsvermogen. Hij wordt bezwaard en gedrukt, hij kan 't niet vatten en er mede werkzaam zijn. Inwendig bleef het onder de menschheid duister, en in die duisternis wekte het flauwe maanlicht van hun onontwikkeld denkvermogen slechts schimmen en schaduwen, die nimmer tot duidelijke omtrekken of gestalten vermochten te wassen, en toen eene geheele visioenen-litteratuur in het leven riepen, waarnaar eindelijk de geniale Dante zijne *Divina Commedia* zoo heerlijk, als een blijvend monument dier nachtelijke tijden des menschlijken geestes, heeft gewrocht. Van de werken hunner geleerden bleef niets voor ons bruikbaar. De school der oudheid was voor hen nog grootendeels gesloten, en zelve waren ze te weinig in hunne hoogere geestvermogens ontwikkeld en, even als de knaap, te veel gericht op de zichtbare wereld rondom hen, of te sterk geneigd tot een bloot gevoelsleven, om eenig vak van kennis, hoe gebrekkig ook, wetenschappelijk te kunnen behandelen. Hunne werken waren of chaotische verzamelingen van hetgeen zij hadden opgegaard in hunne studie, of vooral in later tijd, toen de scholastiek zich ontwikkeld had, de meest spitsvondige en tot op het laatste draadje uitgesponnen redeneringen over de leerbegrippen der kerk.

Maar dit alles hing ten nauwste samen met de bewustheid, waarin de mensch der middeleeuwen tegenover deze aarde en de geheele schepping zich bevond. Deze was onmiskenbaar eene geheel andere dan die der latere eeuwen. Hij stelde zich namelijk dezen aardbol

voor als het middelpunt des heelals, omwelfd van tien hemelen, waarvan de zon, de maan, de planeten, de vaste sterren er elk een afzonderlijk hadden, waarover hare banen zich uitstrekten, en daar hun het begrip van organisme vreemd was, werd, naar hunne meening, deze geheele schepping door een ver verwijderde kracht of *primum mobile* mechaniesch in beweging gebracht, waar voorbij, als laatste grens de lichtzee, het verblijf van God en der gezaligden geplaatst was. Al deze hemellichamen stonden met dit middelpunt in de nauwste betrekking en oefenden invloed daarop uit. De mensch besloeg dus niet als wij een punt van het heelal, maar het heelal, in al zijne uitgestrektheid, diende hem tot woonplaats, en op dezen wereldbol of *macrocosmos* was hij het middelpunt, op wien God als op eene schepping in 't klein, een *microcosmus*, al den rijkdom Zijner macht en majesteit concentreerde. Deze voorstelling der schepping was wel reeds die der oudheid geweest, volgens het stelsel van Ptolemæus, maar zij verkreeg voor de bewustheid van het middeleeuwsche leven eene geheele andere beteekenis, ten gevolge van den christelijken godsdienst.

Door deze voorstelling toch gevoelde de mensch zich geheel getrokken en gericht naar deze aarde, alles, God en goddelijke dingen werd tot deze aarde terug gebracht. Hij bleef daarop als gebonden en kon zich er niet van losmaken, en door vrije blikken des geestes tot het oneindige, tot het eeuwige, tot den oorsprong der dingen opheffen. In dezen toestand bleven zijne begrippen kleven aan het eindige, en zijne geestelijke voorstellingen, hoe gebrekkig ook, moesten zich voor hem kleeden in zichtbare vormen, ja! daardoor ook worden verhoogd en verheerlijkt. Nu valt 't niet moeielijk ons eenigszins in dien toestand te verplaatsen en ons het eeuwige, goddelijke gewicht voor te stellen, dat, op dit middelpunt der schepping, Gods zichtbare kerk hebben moest voor den mensch der middeleeuwen. Die kerk was het zichtbare Koninkrijk der Hemelen, de Staat Gods, het heilige, onschendbare asyl tegen de zonde, den dood en den duivel voor hare leden. Zij werd bestuurd niet van uit het *primum mobile*, of uit de lichtzee, waar de Heer gezeten was aan de rechterhand des Vaders, dit lag, ten gevolge van hun gebonden zijn aan het zienlijke, als buiten hun geestelijken horizont; neen! de Kerk had een zichtbaar opperhoofd, die even zoo waar en werkelijk voor het bewustzijn van den mensch

der middeleeuwen de Stedehouder van Christus was, als deze wereld in het middelpunt der schepping voor hem stilstond, en de zichtbare kerk voor hem het Koninkrijk der Hemelen was. Tusschen het uitwendige zijn en het denken, tusschen den vorm en het wezen der dingen bestond voor hem geen onderscheid. Hij vermocht niets in 't afgetrokkene te beschouwen. Hij geloofde dat alles waarlijk zóó was, als 't zich aan hem voordeed.

De godsdienst van den mensch der middeleeuwen moest dus wel, volgens het tot hiertoe aangevoerde, over 't algemeen eene ver-
fijnde, vergeestelijkte zinnelijkheid wezen, dit blijkt vooral uit het groote voorwerp der meditatie, der contemplatie en der prediking. Dit was het lijden des Heeren, waarbij het overwicht gelegd werd op het lichamelijke. De godsdienstige mensch der middeleeuwen was verdiept en verzonken in het Kruis, hij was in zijn toestand eenzijdig gericht op de tranen, de banden, de smarten, de striemen, de wonden, het bloed des Heeren, en dat niet als betooningen van Gods rechtvaardigheid in het oordeel over de zonde, als bewijzen Zijner liefde in het behoud van den zondaar, als de gronden en de waarborgen der genade, waarin we staan en roemen, en waarin we ons moeten verblijden, maar als een bloot vormelijk, als een bloot uitwendig rantsoen, waardoor onze schuld bij den Rechter was betaald. De christelijke mensch der middeleeuwen moest de wonden des Heeren zelf lichamenlijk gevoelen, en, gelijk bekend is, zijn de voorbeelden voorhanden, dat ten gevolge van deze overprikkeling van het gevoel, gepaard met vasten en waken, het bloed bovenmatig naar het hoofd gedreven, zulk een invloed op hersenen en zenuwen en levensstroomen en sappen uitoefende, dat de aanhoudende aanschouwing van, en de verdieping in de wonden des Heeren, somtijds sympathetische verschijnselen in het lichaam ontstaan deed, zoodat b. v. Frans van Assisi met dezelfde wonden als de Man van smarte geslagen werd. Ten bewijze een paar coupletten uit het bekende en heerlijke *Stabat Mater*, eene stem van het geloovig Italië der 13de eeuw.

Gij mijn Jezus! hoor mij klagen!
Laat mij nu uw striemen dragen!
Laat mij deelen in uw pijn.

Laat mij bloeden aan uw wonden!
 Laat mijn zorgen en mijn zonden
 Aan uw kruis gekruisigd zijn!

Wil mij bij die smart bewaren!
 Laat mij in uwe oogen staren
 Met onafgewenden blik!
 Laat mij van uw liefde dronken
 Aan uw voeten neêrgezonden,
 Tot mijn allerjongsten snik.

Voegen wij ten slotte nog een trek van het godsdienstig leven der middeleeuwen, die niet voorbij gezien mag worden, aan ons tafereel toe: ik bedoel de eenzijdige toepassing van deze overdenkingen, beschouwingen en predikingen. Die toepassing hield zich hoofdzakelijk bezig met de voorspiegelingen van de grof zinnelijke voorstellingen van de zaligheden des hemels en de pijnigingen der hel, met voorbijzien van den handel en wandel, de worsteling, de oefenschool des dagelijkschen levens, waarin en waardoor ieder in die betrekkingen en toestanden door God geplaatst wordt, die hem, naar zijn aard en zijn karakter en zijne geheele persoonlijkheid, ten goede voor zijne zaligheid moeten medewerken, zoo hij namelijk God heeft liefgekregen. De christelijke mensch dier dagen dobberde altijd tusschen vrees en hoop, en in zijne gebondenheid aan het zienlijke en eindige, in zijn verfienden zinnelijken omgang met God, werd hij, — omdat hij zijn steunpunt, naar zijne inwendige bewustheid, steeds of in de zichtbare kerk, of in zich zelf moest zoeken, of alleen bij het uitwendige van het Kruis en het lijden des Heeren, niet in de geestelijke, vrijmoedig kinderlijke geloofsgemeenschap met den driemaal heiligen God, — werd hij, bij zijne beperktheid en engte van denken en leven, steeds zóó geprikkeld, verontrust en gekweld, dat hij tot geene zelfstandigheid van wil en oordeel en dus tot geen zelfbewustzijn, tot geen gevoel van persoonlijkheid geraken kon. Hij verkeerde in een staat van onmondigheid, behoefde een tuchtmeester, vond dien in de kerk, en boog zich gedwee onder hare roede.

Zoo zagen we, dat door den buitengewonen en duisteren toestand, waarin de mensch der middeleeuwen zich bevond, de kerk voor het bewustzijn der westersche christenheid in den loop der tijden ge-

worden was: het vaste, zichtbare Godsgebouw, staande in het middelpunt der schepping, en men kan zich zeer goed in de gedachtenreeks van dien mensch verplaatsen, als hij zich voorstelde, dat men zich zwaar kon vergrijpen, dat men grovelijk kon zondigen, dat men kon stelen, ja! moorden; voor dat alles was herstel, juist in die kerk, bij hare gewijde dienaren. Eén ding slechts was er wat niet te dulden of te dragen was, waarvoor geene, vrijspraak of vergiffenis of reiniging of boete bestaan kon of mocht, het was het verzet tegen die kerk, het ongeloof aan die kerk, of scheuringen of ketterijen in die kerk, waardoor ze, zoo 't mogelijk ware, ten verderve zou kunnen gaan. Zoo iets was geene zonde tegen eenig mensch, tegen eenig vorst, tegen eenige instelling, tegen eenige wet, hoe gewichtig ook in dit leven, maar het was eene misdaad tegen den hoogen en almachtigen God, want het was Zijne instelling, bediend door Zijne Geestelijkheid, bestuurd door Zijn Stedehouder, en hoe gaarne men ook zulk een ongelukkige, zulk een rampzalige zou gespaard hebben, men mocht 't niet om het verschrikkelijke bederf, dat hij aanrichtte onder de zielen.

Zoo was de toestand van den christelijken mensch der middel-eeuwen, zoo was het algemeen bewustzijn en zoo moest het wezen, zou de grootste macht, die zich immer op deze aarde ontwikkeld had, zich in hare verste uitwerkselen op het gebied des gewetens kunnen openbaren. Het Heidensch machtbeginsel, dat zich, sedert de bekeering van Keizer Konstantijn, door de overbrenging van het romeinsche staatsbegrip op de kerk, in de christenheid gevestigd had, moest, voor de uitbreiding van het Koninkrijk der Hemelen een einde nemen en dit kon het alleen, door zich zelve te oordeelen in het uitspreken van haar laatste woord.

Dat laatste woord werd met de grootste duidelijkheid en in de grootste oprechtheid uitgesproken door Innocentius III, in den aanvang der 13de eeuw.

Gregorius VII was op het laatst der 11de eeuw begonnen de wereldlijke macht aan de geestelijke te onderwerpen. De kruistochten hadden dit streven krachtig in de hand gewerkt, en tevens het wereldlijk zwaard gesteld ter beschikking van Rome's heerschappij. Hevig hadden de Keizers en de Pausen gestreden en geworsteld om het opper-

gebied in de christenheid. De ridderlijke Hohenstaufen hadden er om gevochten als leeuwen; niets had gebaat. Paus Alexander III was op den weg van Gregorius voortgegaan en Innocentius bekroonde hun werk. Hij was een edelman uit het aloude geslacht der Conti's en tevens een edelman van aard. Hij was een man van geloof, van kracht, van wil, van moed, bovenal oprecht, die niet in 't minst twijfelde of hij was in waarheid degeen, die hij scheen en die hij meende te zijn. Hij was gezeten op den troon van Gods Stedehouder op aarde, in het middelpunt Zijner Schepping, en heerschte niet alleen over de kerk, maar ook over de menschheid. Men hoore zijne eigene woorden, nimmer nog vóór hem door eenige macht ter wereld op de lippen genomen:

»De Paus erkent niemand, buiten God, boven hem.»

»De Paus staat tusschen God en de menschen, onder God, boven de menschen, minder dan God, meer dan de menschen.»

»Hij is gesteld over de volken en de koninkrijken. Naar de Goddelijke wet worden de priesters en de koningen gezalft; maar de priester zalft den koning, de koning zalft niet den priester. Hij nu die zalft, is geplaatst boven dengene, die gezalft wordt.»

»Ieder koning is gesteld over een koninkrijk, maar de H. Petrus overtreft allen door de volheid zijner macht, want hij is de Stedehouder van Christus, Wiens de aarde is en het Heelal met al zijne bewoners.»

»God heeft aan den H. Petrus opgedragen, niet alleen de algemeene Kerk te regeeren, maar ook de geheele bedeeing des tijds.»

Het was nacht, duistere nacht!

Maar hoe donker ook de nacht moge wezen, ieder uur brengt ons den morgen nader, en gelijk God zich verheerlijkt in de afwisseling van duisternis en licht in de natuur, zoo doet Hij 't ook in de overgangen van de tijden der geschiedenis. Verbeeldt u de bestendiging van een toestand als die onder Innocentius voor de menschheid. Sedert de kruistochten waren de Paussen geworden de Heeren der legerscharen, en het stelsel van de bestrijding der ongeloovigen, door middel van geweld van wapenen, werd nu niet meer bij uitzondering als vroeger, maar geregeld toegepast, niet alleen meer op de ongeloovigen in het Westen, maar ook tegen degenen, die een

ander geloof dan dat der kerk beleden. Het inbegrip van dat geloof, de leerstukken der belijdenis, werden nu ook door Innocentius op nieuw bepaald en vermeerderd, en als vastgezet op het vierde Concilie van Lateraan, twee jaar voor zijn dood door hem gepresideerd, in 1215. Dit was een der merkwaardigste Concilieën der kerk, zoowel om het aantal, het aanzien en de pracht van de aanwezigen, als tevens, omdat daarop met kracht de lijn werd doorgetrokken, wier begin te zoeken is op het Concilie van Nicæa. Te Nicæa had het de Godheid des Heeren gegolden, nu gold 't de oorbiecht, de absolutie, de transsubstantiatie ¹⁾, maar bij de volle ontwikkeling van het heidensch beginsel in de kerk, waarvoor toen de eerste zaden werden gestrooid, dat is met de bedreiging van het menschelijk zwaard tegen de afwijking van de leer. De inquisitie was nu tevens ingesteld, die getrouw door de Dominicanen werd ten uitvoer gelegd, en Innocentius heeft, door middel van haar en door zijne kruistochten tegen de Waldenzen, Albigenzen en anderen, naar men berekent, een millioen menschen doen ombrengen, meer dan er ooit op bevel der Heidensche Keizers, om des geloofs wil, waren ter dood gebracht.

En de overgang? Hij is reeds daar. Het is bekend, dat op hetzelfde oogenblik, waarop de vrucht hare volle rijpheid bereikt, zij zich tevens zet tot bederf. Dit greep plaats met het Pausdom. Maar we moeten hier steeds, om alles zijn recht te doen wedervaren, twee factoren in het oog houden. Even als de nachtelijke toestand, dien wij in korte trekken aanwezen van het bewustzijn van den mensch der middeleeuwen, noodig geweest was om het machtbeginsel van Rome te doen ontwikkelen, om te rijpen en te gaan versterven, en daarin hare rechtvaardiging te doen vinden, dat het godsdienstig leven der middeleeuwen de tuchtroede der kerk behoefde; even zoo was het noodig, dat de geest der volken ontwaakte en als opstond uit zijne enge en bekrompen kluis, waarin behoefte aan 'tzienlijke en zinnelijke ten opzichte van de hoogste dingen des levens hem gedreven had. Met andere woorden. Even zoo als de zwakheid des geestes de kerk tot op eene zekere hoogte gerechtigd had in hare heerschappij, ook in het geestelijke, zoo

¹⁾ D. i. de leer der werkelijke verandering van het brood en den wijn des Avondmaals in het lichaam en bloed des Heeren, door middel der priesterlijke zegening.

moest nu in de toenemende ontwikkeling van dien geest een grond gevonden worden voor een anderen toestand in de kerk.

Den eersten stoot voor het opwaken bekwamen de volken door de kruistochten. Den langen nacht der middeleeuwen door, waren zij opgegroeid in stille kloosters, op eenzame burchten, op afgezonderde dorpen, in enge, duistere steden, ja! gewoonlijk wist men niet hoe de wereld er uitzag, op twee of drie uur afstands van de plaats waar men geboren was en sterven zou. Daar worden de tochten van honderd duizenden, de blikken van allen naar het Oosten gericht. Het Oosten! O, welk een tooverachtig verschiet vol levendige kleuren! Wat vreemde, schitterende wereld! Wat nooit aanschouwde pracht! Het Heilige land met zijne wonderen en mysterieën! Daar komen de dappere en edele kruisvaarders uit het Westen opgerukt, uit het oude Frankenland, uit Braband, Vlaanderen, Holland, met hunne rijkversierde paarden, glansende krijgsgewaden, blinkende wapenen, wuivende vederen, wapperende banieren en roode kruisen op de wapenrokken gestikt. En die scharen trekken op voor de eer der kerk, om het graf van den Heer te veroveren! Hoe spreekt dat alles tot het gevoel en de verbeelding! Duizenden stroomen hun te gemoet uit hunne stilte en afzondering, duizenden volgen die heilige strijders. Nooit waren er zoovele volken onder één banier vereenigd geweest. Zij leerden zich als een geheel te gevoelen; er ontstond een wereldverkeer. De slagboomen, die de volkseigenaardigheden tot hiertoe hadden afgesloten, werden opgeheven. Zij ruilden, als 't ware, elkanders zeden en volksoverleveringen, hunne beschouwingen, hun oorlogvoeren en hunne kunsten. De geesten werden losgemaakt, de gezichteinder der denkbeelden en der kennis uitgebreid. Daar komen zij van het Oosten terug! Jeruzalem is veroverd, het heilige graf is bevrijd! — zweeft als eene liefelijke boodschap over de Westersche christenheid. Eene ongekende vreugd klopt in ieders hart, tintelt in ieders oog; men kan zich niet verzadigen van het zien van de vreemde voortbrengselen uit het Oosten, noch van het aanhooren van de verhalen der ontmoetingen, der slagen, der gevaren, der overwinningen van ridders en knechten. En wat al legenden en fabelen en sprookjes kwamen er als geurig gebloemde met de kruisridders uit dat verre land van beloften, het land van de zon, het land van het goud, en werden hier zorgvuldig gekweekt en voortge-

plant! Dat alles wekte en prikkelde tot denken en werken, tot zingen en dichten; de burgerstand ontstond, handel en nijverheid namen toe, en de romantische kunst liet hare frissche lentezangen hooren, bij den dageraad der nieuwe geschiedenis, en mengde Oosterschen gloed en christelijk geloof, den stoutsten en koersten heldenmoed, met de zachtste, gevoeligste liefde in liefelijke en vroolijke melodieën dooreen.

Naast die wereld van werken en zangen en verbeelding voor het volk, werd er eene andere wereld als opgewekt uit de graven voor de denkende geesten. Het Grieksche rijk was door de Turken veroverd, en uit Konstantinopel waren de meeste en beste Grieksche geleerden naar Italië gevlucht, en hadden de liefde voor de klassieke oudheid weder in veler gemoederen doen herleven. In de Bibliotheken van kloosters en paleizen werden de handschriften der Grieksche en Romeinsche schrijvers uit hunne bestoven schuilhoeken weder aan het licht gebracht, gelezen en door de boekdrukkunst verduizendvoudigd over de Romaansche en Germaansche wereld. Dit werkte krachtig op het hoogere gebied des geestes, en hadden de kruistochten de blikken gericht en uitgebreid voor het tegenwoordige, de herleving der letteren deed het voor het verledene. Ook in de studieën kwam een nieuw leven; betere grammatische kennis leidde tot een helderder inzicht der talen dan tot hiertoe had plaats gegrepen op de oude kloostermanier, door namelijk alle vormen en figuren van taal en stijl, meestal ongeordend in het geheugen te prenten. De jeugdige gemoederen lieten zich noode meer bedwingen op de Academieën, door middel der oude, overgeleverde, eenvormige gewoonten. De studenten konden niet meer stil en zwijgend, twee aan twee, met hunne boeken onder den arm, achter hun Professor gaan naar het collegie. Er kwam vrijheid en vreugd, er kwam schalksheid en spot. Men ging lachen om de verouderde dialektiek, om Nominalisme en Realisme. »O eeuwl!" roept Ulrich v. Hutten, »de studieën beginnen te bloeien, de geesten ontwaken, — het is een lust om te leven!"

De Ridders en de Geestelijken stonden met dezen jubelzang niet in. De Ridders, wier wet in hun wil en wier recht op hun zwaard steeds had gerust in tijden, waarin de wet en het recht zulke steunsels behoefden, werden nu tot eene groote hindernis voor de staatkundige ontwikkeling, die men te gemoet ging. Hun tijd spoedde ten einde.

Het vuurwapen ontnam hun hunne kracht in den oorlog, de boekdrukkunst hunne hoogere ontwikkeling boven het volk, het compas in het ontdekken der nieuwe handelswegen, waardoor nieuwe bronnen van welvaart en rijkdom ontsprongen, hun vermogen en hun invloed op den Staat.

En de geestelijken? — zij stonden gewapend met hun fijn uitgeknipte stellingen en de vast in elkaar geklonken dogmata hunner leer. Zij waagden zich echter niet buiten hunne muren en bleven van daar, door de beschilderde glazen hunner kerken of de verweerde ruiten hunner kloosters, de wereld bekijken en wat er in omging. Een vrijen, onbepaalden blik vermochten ze niet te werpen op de verschijnselen des tijds. Hunne scholastieke geleerdheid geraakte in sterke botsing met de nieuwere wijsgeerige methoden, die uit de op nieuw geopende scholen der Grieksche wijsheid zich eene baan braken in de oplevende, jeugdige geesten des tijds, en hunne natuur- en wereldbeschouwing deinsde vervaard terug voor de nieuwe ontdekkingen, die rondom hen als schrikbeelden verrozen. Columbus had eene nieuwe wereld in zijn binnenste voelen woelen en zien opdagen voor het oog zijns geestes. Met alle krachten hadden zij zich tegen zijn streven verzet. Een nieuw werelddeel! Zoo iets was een uitvinding des duivels, een kettersch ondernemen, en dadelijk in strijd met vele plaatsen uit de geschriften der Kerkvaders. Evenwel, dit was nog te dragen, en toen Amerika ontdekt was, moest het wel verdragen worden; het nieuwe land kon moeielijk door hunne sluitredenen worden weggeredeneerd of ontkend. Maar eene siddering greep hen aan, toen het gerucht veld won van de ontdekking van Copernicus, dat namelijk de wereld *niet* stilstond en *niet* het middelpunt was des heelals. Dat was niet of hun de grond onder de voeten ontzong, neen! het geheele wereldgebouw met zijne zichtbare heerlijkheden werd als uit zijne eeuwenoude naven gelicht en stortte in één. Hoe, de aarde niet meer in het middelpunt der schepping? en dan Gods kerk met het heil der Verlossing? die zou daar in eene onmetelijke ruimte rondzweven met andere planeten, als een stip om een middelpunt in het heelal? En het wonder van Josua? Neen, zulk eene heiligschennis, zulk een opstand tegen de kerk zou God verhoeden.

En toch, deze dingen, hoe verontrustend en schrikverwekkend, traden

op den achtergrond voor eene andere ontdekking, die de kerk tot op haar bodem beroeren zou en eene tempelreiniging voor de toekomst tot stand zou brengen, die de kracht en het licht van eene andere tijdbedeeling worden zou.

Met de transubstantiatie was namelijk de vrucht der middeleeuwsche kerkleer voldragen, en troonde en heerschte deze in de geheele westerse Christenheid. De Schrift zweeg in hare banden, door de menschen gelegd, even als de Heer in de zijne voor zijn aardsche rechters. Gods Woord laat zich niet uitsluitend gebruiken of liever misbruiken tot hulpmiddel of bijzaak, om menschelijke stellingen te bewijzen of toe te lichten, hiermede wordt zijn heilig doel miskend, zijne zaligende vrucht verbeurd. Geschiedt dit, dan komt er eene kwijning en een haastig verderf over de menschen, dan gaat de sleutel der kennis, even als weleer in Israël, verloren, en met een blindheid wordt men geslagen, die ongeneeslijk blijft, zoolang men waant te zien. In die verblinding en eigenwaan wordt men al stoutmoediger en vermeteler, en, terwijl men zich onverwinnlijk waant, begaat men de onzinnigste dwaasheid, waarmede men zich bloot geeft voor eene dodelijke wonde.

Reeds in de 5de en 6de eeuw was de geestelijkheid gewoon geweest de kerkelijke boeten, door haar opgelegd, die in vasten, bidden, pelgrimaadjes en lichamelijke kastijdingen bestonden, voor hen, die geld en goed bezaten, te veranderen in geldboeten. Zoo was de afaat ontstaan, dat is: de kwijtschelding der door den biechtvader opgelegde, kerkelijke straf, tegen betaling van geld of geldswaarde. Met het stijgen van den naam en de heiligheid van Rome, dat steeds gelijken tred met het toenemen van de macht der Paussen hield, namen ook de pelgrimstochten naar die groote stad toe, met het doel om daar de vrijspraak zijner zonden te erlangen, die men liever van den eersten Bisschop of Paus der Kerk dan van zijn gewonen biechtvader ontving. Zoo ontstond de Pausselijke afaat, die zich grondde op den onuitputtelijken schat van de overvloedige verdiensten van de Heiligen der kerk, door God aan den Paus toevertrouwd, en die bestond in de kwijtschelding niet alleen van tijdelijke of kerkelijke, maar van de goddelijke straffen, en daarom in de vergiffenis der zonde zelve, voor geld of geldswaarde. Dit bracht Paus Bonifacius VIII op het denkbeeld om, bij gelegenheid van het laatste jaar der 12de eeuw, de

viering van het jubeljaar uit te schrijven, waarop eene kwijtschelding van zonden zou plaats grijpen, voor geld. De toeloop overtrof zóó aller verwachting, dat de inkomsten voor den Pausselijken stoel toen op duizenden millioenen werden geschat. Dat jubelfeest was zoo vruchtbaar geweest, dat door zijne opvolgers bepaald werd, dat 't voortaan viermaal in eene eeuw zou plaats grijpen, ten einde vele menschen zulk een heil zonden kunnen deelachtig worden. Maar ook hierbij bleef het niet. Het was onbillijk, zooveel zielen, die smachtende waren naar de vergiffenis hunner schuld, daarvan verstoken te laten, omdat zij te oud, of te zwak, of te arm waren om naar Rome te gaan. In het midden der 14de eeuw besloot derhalve Clemens VI een volkomen aflaat van zonden te schenken aan allen en een iegelijk, wanneer hij den Pausselijken rentmeester zoo veel betaalde, als hem de reis naar Rome en terug, overeenkomstig zijn stand, gekost zou hebben. Hierop werden er Pausselijke ontvangers naar alle landen gezonden, wier oogst in deze de stoutste verwachting overtrof. Egenius IV trok alleen uit Frankrijk, op deze wijs, 150 tonnen gouds. Het spreekt van zelf, dat deze zaken een regelmatig beheer eischten. Er werd daarom een bijzonder Ministerie voor de aflaten ingesteld, met een Generaal-Commissaris aan het hoofd. De Christenheid werd in vaste districten verdeeld en deze werden gewoonlijk in pacht gegeven aan Bisschoppen of Aartsbisschoppen, hetzij voor een bepaalde door hen te betalen som, hetzij voor de helft of voor het derde deel der inkomsten. Deze hadden hunne aflaatpredikers, gewoonlijk priesters, die met een prachtigen stoet hunne intrede deden in de steden, en met de grootste staatsie en de uitbundigste vreugde door de bevolking werden ingehaald en bejegend. Is het noodig er bij te voegen, dat zulk een handel al lager en lager moest zinken, en eindelijk tot eene onbeschaamdheid en Godslasterlijkheid moest afdalen, vooral door de grove zedeloosheid, die er het gevolg van was, dat ieder eerlijk hart er over verontwaardigd werd en ieder verstandig hoofd tot bezinning in dezen komen moest? Verontwaardiging echter en bespiegelingen zijn niet voldoende om op het heilige gebied groote dingen tot stand te brengen. Daarvoor wordt lijden vereischt. Op den weg van het lijden spreekt God voor ons het duidelijkst, omdat we alsdan Hem het oprechtst zoeken, waar Hij het dichtst voor ons te naderen is, namelijk in het binnenste heiligdom van

ons hart. Onder lijden werden ten allen tijde Apostelen en helden gekweekt van ons geslacht. Onder zwaar en bitter lijden werd de Verzoening tot stand gebracht. Onder lijden moest de Kerk worden gesticht, onder lijden moest de Kerk worden hervormd.

Terwijl dus een halve wereld daar in den lentetijd der 16de eeuw zich vroolijk vermeidt in al het nieuwe van den dag, en voor of tegen dit of dat verschijnsel partij trekt en strijdt en worstelt, en hoe ook gezind, willens of onwillens, toch eenige van de voorjaarsgeuren opving, waarin hij leefde en ademde en zich verkwikte, werd er een man door God geroepen om het lijden der middeleeuwen met bewustheid te doorleven, ten einde uit eigen ervaring te kunnen uitspreken, wat in den boezem der Christenheid wel nog sluimerde, maar toch reeds veel teekenen van een spoedig ontwaken gaf. Om hieraan naar eisch en in alle opzichten te kunnen voldoen, werd die man vroeg tot den ernst des levens gericht en bepaald bij de gewetensvraag, die ieder, die Christen wordt, moet durven doen en met Gods genade moet kunnen beantwoorden: word ik zalig? Deze vraag liet hem geene rust en daardoor werd Luther geleid in een klooster, en dus gebracht als in het hart der Kerk, om dáár alles te leeren gelooven wat hem gepredikt werd, alles te doen, wat hem bevolen werd, alles te lijden, wat hem werd opgelegd. Hij ontving daar de priesterwijding en moest nu een herder en een leeraar worden voor anderen, op den weg naar den hemel, waarop hij voor zich zelf nog een dwalend schaap was.

Hooren wij hem zelf over dezen toestand spreken, die ten eenemale in den grond dezelfde was, als wij in den mensch der middeleeuwen beschouwden, maar nu, daar het leven rijper geworden was, niet meer voldoen kon en weldra voor een anderen wijken zou.

»Ik heb waarlijk mijn ordensregel met groote vlijt en grooten ijver »gehouden, ik heb mij meermalen krank en bijna dood gevestigd. Ik was »een schandelijke kweller en geesselaar van mijn eigen vleesch; want ik »vastte, bad, waakte en maakte mij mat en moede, boven mijne krachten. »Wij waren onder zulke menschelijke leeringen opgevoed, die ons Christus verduisterd, en Hem in ons gansch nutteloos gemaakt hadden; ik »meende door mijn monniksleven te voldoen, want ik geloofde niet in »Christus, maar hield Hem voor niets anders dan een verschrikkelijken »rechter, zoo als men Hem uitschilderde, gezeten op een regenboog.»

»Hoe harder ik 't mij maakte om mijn geweten te bevredigen, door »middel van vasten, waken, bidden, des te minder rust en vrede gevoelde »ik, want het ware licht was van mijne oogen verwijderd. Hoe meer »ik den Heer zocht en Hem nader meende te komen, des te meer »verwijderde ik mij van Hem.»

»Daar is in dit leven geen grooter jammer en ellende dan de smart »en de angst van een hart, dat verlaten is en geen raad of troost vindt.»

Deze treurige gesteldheid en gewetensangst nam steeds in Luther toe, en wel zoodanig, dat zijn lichaam er zeer onder ging lijden. Dit bewijst wel voor zijn zwaren strijd, want Luther moet zeer sterk geweest zijn. Hij was gelijk de Apostelen, uit de arbeidende klasse gesproten, uit het gezonde en krachtige deel des volks, hij had eene zeer sobere jeugd gehad, en ofschoon hij veel geleerd had, was hij toch geen man van fijnere beschaving of zachtere zeden geworden, gelijk duidelijk blijkt uit zijn stijl. Hij was vroolijk en opgeruimd van aard, openhartig en oprecht, en kon moeielijk iets smoren in zijn hart, wat soms zoo verterend werkt op het leven, hij vergenoegde zich met zulk een schraal voedsel, ook toen hij reeds professor was te Wittenberg, dat Melanchton, die teederder van gestel was en gewoonlijk met hem spijsde, zich daaraan niet gewennen kon. En toch, zulk eene natuur wordt zóó aangegrepen door de vreeze des doods en des oordeels, dat hij van overspanning en uitputting krank werd, en machteloos op het ziekbed werd ter neder geworpen. Intusschen, Luther was niet meer die hij geweest was, hij had den Bijbel leeren kennen en zóó gelezen, dat hij zelf getuigt, dat hij van ieder vers wist op welken kant en op welke plaats het stond, ja! dikwijls bleef hij een geheelen dag over één tekst in gedachten. Dat had onder de leiding des Geestes op hem gewerkt, maar toch was hem de zaak der zaligheid nog duister. Daar bekwam hij tot biechtvader een oud kloosterbroeder, die jaren lang, naar zijn licht, met God had verkeerd en, gelijk met zoovele Christenen in de middeleeuwen had plaats gegrepen, in dien omgang voor veel afdwalingen was bewaard. Die man doorzag met het oog der christelijke liefde, dat zoo fijn daarvoor bewerktuigd is, waarin de krankheid van Luther haar wortel had. Hij wees hem op de genadige vergeving der zonde, zoo als ze in de geloofsartikelen der Apostelen verkondigd wordt en leerde hem uit de preeken van den Heiligen Bernard, dat hij voor

zich zelf moest gelooven, dat de barmhartige God en Vader hem, door het eenige offer en bloed zijns Zoons, vergeving aller zonden verworven had en dit door den Heiligen Geest in de apostolische Kerk in het woord der absolutie verkondigen liet. Deze taal viel als een verzachtende balsem in zijn gewonde hart en was hem niet alleen tot troost en verkwikking, maar bij deze woorden ging voor zijne ziel de eerste lichtstraal op van eene ware, onvergankelijke kerk, wier leden niet gehouden zouden worden door uitwendige banden, maar zich vereenigd zouden gevoelen in eene heilige gemeenschap des geloofs. Luther werd opgericht, gesterkt en inwendig verder verlicht, en het kwam weldra tot eene geweldige uitbarsting. Verbeeldt u Luther na zijn zielestrijd, na onder het lijden, waarvan we spraken, door middel van de hevigste schokken inwendig als losgerukt en afgescheurd te zijn van de middeleeuwsche Kerk, die nu waarlijk geworden was, wat Dante voor twee eeuwen in het visioen van zijn Inferno reeds aanschouwd had, namelijk een lijk dat rondwaarde, een lijk gehuld in een kleed van purper, dat bevelend, heerschend, vervolgend, vertredend daar voortschreed, — langzaam vernieuwd en gereinigd tot eene vrije zedelijke gestalte, door het geloof in de rechtvaardigmaking des zondaars door het geloof alléén. In zulk een gemoedstoestand moet hij een blik slaan in het diepe bederf der Kerk. Stelt u het mannelijk, ernstig, heilig gestemde gemoed voor van Luther, die altijd met zijn hart als in eene biddende, geknielde houding verkeerde voor het Kruis, en de wonden en het lijden des Heeren in zijne ziel droeg, die ieder oogenblik, ook nog zelfs onder de hevigste smarten zou hebben willen sterven, zoo hij slechts van Godswege de verzekering had mogen erlangen van de algeheele kwijtschelding zijner schuld en van de eeuwige zaligheid. Denkt u zulk eene gesteldheid der ziel tegenover een Tetzal, die daar uit naam van Gods Stedehouder op aarde tot heeschwordens toe uitroept: dat hij de vergiffenis der zonde en de uitdelging der schuld met zich voert en daarvan kwietanties op naam van den kooper in zijn marktkraam aflevert, tegen bijdragen van zes, van drie, en, zoo 't niet anders kan, van één goudgulden. Is 't wonder, dat Luther, een man, een held, het bloed in 't aangezicht steeg, en dat dit de stonde was door God bepaald en aangevoerd, in den tijd van de verbreking dier gedwongen en gelogen

kerkelijke éénheid, die de Christenheid in een dorre woestijn en in eene doodsvallei gevoerd had, dat dit de stonde was, waarop de Heer als wederom oprees uit het graf, om Zijne Kerk andermaal op te richten in de harten Zijner belijders.

Tegenover het Romeinsche machtsbeginsel in de kerk, was er thans eene nieuwe kracht in het leven getreden, die in zich vereenigen zou, wat de wereld tot hiertoe ook op het kerkelijk gebied steeds getracht had te verwezenlijken, maar waarin ze altijd was teleurgesteld, omdat zij 't altijd op verkeerde wegen had gezocht: de vereeniging namelijk van vrijheid van den persoon en van eenheid des lichaams uit vrije persoonlijkheden te zamen gesteld; persoonlijk geloof, waardoor men zich vereenigd weet met den Heer en eenheid der Kerk, waardoor zij, die gelooven, zich door eeuwige banden vereenigd gevoelen tot eene heilige gemeenschap. En gelijk dat wereldsche beginsel in het geestelijke op den weg der Concilieën en Synoden, en uit de vereeniging van staatkundige en kerkelijke machten in de Kerk gekomen was om zich daarin te ontwikkelen en zich zelf te oordeelen, zou nu ook die nieuwe kracht, gelijk God altijd gewerkt had, als Hij groote dingen tot stand had gebracht voor het Godsrijk, door ééne groote, oorspronkelijke, geheel alleen staande, in zijn diepste wezen en aderen religieuse persoonlijkheid in het licht treden. En deze, wat heeft hij gedaan? Niets uitgesproken dan de oude waarheid, door hem weder geleerd op den ouden weg van smart en lijden, opdat hij ze weder persoonlijk doorleven zou, en zoo doende door ervaring daarvan getuigen en die belijden; de oude waarheid, die van uit Abrahams tente, sedert door al de Profeten en Apostelen van de oude en nieuwe wereld gepredikt was, dat de mensch voor God rechtvaardig is door het geloof, opdat het blijken zou, dat het niet eene uitvinding eens menschen was, maar het werk van God, en dat Dezelfde, die Zijne Kerk gevestigd had in Zijn bloed, haar in de rijpheid des tijds ook weder hervormd had, door Zijn Woord en Zijn Geest.

EEN BEZOEK IN HET BIDVERTREK

VAN

JOHANNA VAN ARRAGON.

Van daar is geen wederkomst; en hem zult Gij geen voordeel doen en U zelve zult Gij kwellen.

JESUS SIRACH XXVIII, 22.

Op een der laatste Septembernachten van het jaar 1506, greep er te Burgos een verschrikkelijk tooneel plaats in het bidvertrek van Johanna van Arragon. De ongelukkige dochter van Ferdinand en Isabella beleefde daar toen uren zoo geheimzinnig, zoo ontzettend, dat men niet licht de wedergade daarvan zou kunnen aanwijzen in de geschiedenis. Die nacht heeft in onze dagen de aandacht getrokken van een groot schilder en met den tooverstaf zijner kunst is hij er in geslaagd, de vervlogen eeuwen te overschrijden, dat bidvertrek, met hetgeen er op dien nacht in voorviel, weder te openen en ons getuigen te doen zijn van de poging eener krankzinnige vrouw, om het lijk van haar gemaal in het leven terug te roepen; — een toestand, die ons in de werkelijkheid zwaar zou hebben geschokt, maar die thans, geïdealiseerd in opvatting en uitvoering, en tot in de minste deelen als bedauwd door den adem van het genie, ons een waar kunstgenot te smaken gaf.

De meeste mijner lezers hebben dat bidvertrek van Gallait ¹⁾ gezien en hebben, bij de eerste blikken, die zij er op wierpen, met mij ge-

¹⁾ De schilderij bevindt zich thans op het *Huis in 't Bosch* bij 's Gravenhage.

troffen gestaan over de scherpe tegenstellingen van het tafereel, waarin zoowel de zwakheid als de kracht van het talent diens kunstenaars, als van die der romantische school onzer dagen, waartoe hij behoort, gelegen is. Of sprak het niet luide en ingrijpend tot ons gemoed, die mengeling van vorstelijke pracht en diep menschelijk leed? Een goudlakensch kleed en eene sponde met koninklijke wapens versierd, maar wat er op ter neder ligt is — een lijk, waarvan de sporen der ontbinding reeds afstootelijk zijn. Een jeugdige vrouw, achteloos in een satijnen gewaad gehuld, met eenige paarlen nog tusschen de ontwoelde haren, leunt daarover, maar de vrouw is — eene krankzinnige. Een scepter, rijk bezet met edelgesteente, schittert ons tegen, maar niet omkneld door eene koninklijke hand, neen, ter aarde geworpen en als vertreden, niet eenmaal bij de trappen van een troon, maar — bij de knielbank van een bidstoel. Op het donker achterbeschot ontwaart men flauw het groote teeken der Verzoening, het Kruis onzes Heeren, en daaronder, dicht bij de sponde van den doode, leest men de wonderlijke bede: »o God! o eeuwige God! die het menschelijk lichaam uit het stof der aarde geformeerd hebt, verhoor mijn gebed.» Die wanklanken, die schrille toonen uit het leven worden echter zoo opgelost en vereffend door eene zekere natuurlijkheid, eene noodzakelijkheid, zou ik bijna zeggen, die de kunstenaar wist te betrappen in den onnatuurlijken toestand van Johanna, dat het tafereel bevredigend, ja! schoon wordt voor den denkenden beschouwer. Gallait heeft in zijne verbeelding een gelukkigen greep gedaan in Johanna's zieleleven, en heeft ter uitdrukking daarvan zoo weten te werken met lijnen en kleuren, dat de sprekende en lichtende tinten van het leven, en de vale en de doffe van den dood, door middel van hoogsels en schakeeringen en onmerkbare overgangen, zoo tegen elkander opwegen, zoo ineengestremgeld en dooreengeweven worden op het doek, dat het geheele stuk, ondanks den jammer en de verschrikking der voorstelling, als een schoon harmoniesch akkoord wordt, dat ons trekt en boeit, roert en treft, en ons met het onderwerp verzoent, omdat het waarheid wordt en omdat die waarheid het haar passende gewaad der schoonheid draagt.

Het eigenaardige der beeldende kunst bestaat hierin, dat zij, in tastbare vormen gestalten, gebeurtenissen, toestanden in het leven

vermag te roepen en te idealiseren op zulk eene betooverende wijs, dat de beschaafde toeschouwer uit de werkelijke wereld in eene geheel andere wordt overgeplaatst, die, hetzij natuurlijk, hetzij soms bovennatuurlijk in hetgeen zij te aanschouwen geeft, altijd waar moet zijn, maar tevens aan de wetten der schoonheid moet voldoen. Daarvoor heeft zij, en met name de schilderkunst, over een rijken schat van middelen te beschikken. Hierin echter is zij arm tegenover hare zusterkunsten, de muziek en de poëzie, dat zij slechts één enkel oogenblik van eenig leven vermag voor te stellen en geene opeenvolging van gedachten of daden of toestanden daarvan. Duidelijk is het derhalve, dat er bij den kunstenaar en vooral bij den historieschilder alles van afhangt, dat oogenblik juist te kiezen, wil hij wel slagen in de voorstelling van zijn onderwerp. Dat oogenblik moet een vereeniging zijn van oorzaken of ontwikkelingen of verwickelingen of gevolgen, die een zeker beslissend tijdpunt van eenig leven aangeven, waarop de geest des beschouwers met vrucht kan staren, waarover hij kan nadenken, tot hetwelk hij terug mag keeren en waaraan hij zich aldus ontwikkelen en veredelen kan. Welk oogenblik koos de schilder zich nu van den nacht, waarin Johanna zich in haar bidvertrek had afgezonderd, met het liefste wat zij in haar waanzin nog bezat op aarde, — het lijk van haar gemaal Filips?

Wij zullen trachten hierop een antwoord te geven en daarmede de keus van den schilder te rechtvaardigen, zonder over de voorstelling zelve uitspraak te doen. Het stuk voldoet weinig aan hen, wier aesthetische ontwikkeling alleen in de klassieke school plaats greep, maar bezit niettemin op zich zelf groote waarde. In de opvatting toch van het onderwerp is het, gelijk wij hopen aan te toonen, een welgeslaagd werk van den genialen Gallait; in de uitvoering draagt het de hooge goedkeuring weg van de schilderwereld, terwijl het steeds eene der schoonste herfstbloemen zal blijven van de wegstervende romantische school onzes tijds.

Ter bereiking van ons doel slaan wij thans den weg der geschiedenis in. Zij bevat wel niet veel over Johanna, maar biedt toch genoeg wenken aan over haar aart en karakter om het vereischte licht op het tafereel te doen vallen ter verduidelijking, en vooral ter juiste waardeering van de keuze des onderwerps.

Het is bekend en haar bijnaam van »de krankzinnige” toont het ten overvloed aan, dat Johanna gekrenkt was in hare geestvermogens. Zij was van de vier kinderen van Ferdinand en Isabella de minst-bedeelde met schoonheid van lichaam en edelaardigheid van ziel, en vertoonde in het opwassen dit zonderlinge en merkwaardige verschijnsel, dat de gebreken en de kwalen harer beide grootmoeders, door eene wonderlijke speling der natuur, zich in haar herhaalden. Zij geleeke zoo sprekend op hare grootmoeder van vaders zijde, Joan Henriquez, dat hare moeder Isabella haar schertsend nu en dan »schoonmoeder” noemde. Van deze bezat zij tevens die onverzettelijkheid, die onbeschroomdheid, aan onbeschaamdheid grenzende, die stille berekening, waardoor de gemalin van Joan van Arragon zich had gekenmerkt, terwijl hare grootmoeder van moeders zijde, Isabella, krankzinnig geweest was en deze treurige kwaal later op haar oversloeg. Hare edele en godvreezende moeder had haar even als hare overige kinderen eene gestrenge godsdienstige opvoeding gegeven. Maar deze had verkeerd op haar gewerkt, daar zij, die van aart meer naar haren vader trok, in het godsdienstige van hem ook het donkere en drukkende en ongeestelijke, dat Ferdinand vooral in zijn ouderdom eigen was, in zich scheen te hebben opgenomen en wortel doen schieten. Dit alles te zamen genomen en opgewogen tegen de uitstekende en liefelijke gaven van hare oudere zuster Isabella, en haren beminnelijken broeder Joan, had haren ouders nu en dan de vraag op de lippen gelegd, of Johanna wel in het huwelijk zou treden en, in geval zij er toe overging, of het haar dan geluk zou kunnen aanbrengen. De staatkunde had hierop geantwoord. Terwijl Karel VIII, na het koninkrijk Napels te hebben overheerd, zijn kostbaren tijd in de hoofdstad verbeuzelde, had Spanje betrekkingen aangeknoopt met het Duitsche Rijk en met Engeland, ten einde het rijzende Frankrijk in zijne vlucht te belemmeren en, zoo het mocht, te stuiten. Deze toenaderingen waaruit zich eene geheel nieuwe toekomst voor Europa ontspon, werden door wederzijdsche huwelijken bevestigd en door een daarvan werd Johanna, de aan schoonheid en beminnelijkheid zoo arme Johanna, rijk in het bezit van den aartshertog van Oostenrijk, Filips, den schoonsten man van zijn tijd. Johanna werd rijk in dat bezit, want zij vatte eene hartstochtelijke liefde voor hem op, maar die, helaas! niet werd beantwoord. Filips

toch, met zijn zinnelijken, levenslustigen Boergondischen aart, met zijne Vlaamsche, vroolijke luchthartigheid en loszinnigheid, kon zich niet voegen naar het karakter en de manieren van zijne gemalin. Haar steile en afgemeten hofétiquette, waarvan zij nimmer mocht afwijken, hare onbevallige en onbehagelijke liefkoningen, stieten hem tegen de borst, en spoedig wist hij zich andere vermaken te verschaffen en andere genoegens na te jagen, dan die hij aan hare zijde smaken kon. Zij werd door hem verwaarloosd en geminacht, terwijl hij de wereld en hare begeerlijkheid en vooral zich zelf lief had. Eene allerbitterste teleurstelling was hiervan het gevolg. Eenmaal had zij hare liefde op hem gevestigd, en wie met het Spaansche karakter bekend is weet, dat de liefde daar wederliefde eischt, of dat de gevolgen anders vaak verschrikkelijk zijn. Eene donkere wolk spreidde zich als 't ware over haar geheele gestalte uit, 't was de schaduw der bloot menschelijke liefde, de jaloerschheid, die een gift stortte in hare aderen en als een kanker knaagde aan haar gebeente. Haar denkvermogen ging zich allengs meer en meer op een punt vestigen, de harmonie werd daardoor in hare zielsvermogens verbroken, haar zenuwgestel werd overspannen en daardoor verslapt. Zij werd hoogst prikkelbaar, trok zich hoe langer zoo meer in zich zelve terug, werd dof en gevoelloos voor het uitwendige, terwijl het inwendige dikwijls kookte van spijt en toorn. Zoo rijpte Johanna voor een toestand, die zich weldra zou moeten openbaren, en met zijne uitbarsting maar al te duidelijk bewijzen, diepe en vaste wortelen bij haar te hebben geschoten. Die openbaring greep voor 't eerst plaats in het jaar 1503. Filips had haar achtergelaten in Castilië, hoog zwanger van haren tweeden zoon Ferdinand en hevig gekweld en gepijnigd, dat noch zij, noch hare ouders, noch de banden, die hem, na het zoo goed als kinderloos afsterven van de twee oudste kinderen van Ferdinand en Isabella, als den toekomstigen vorst van haar land, daar langer hadden moeten binden, iets op zijn besluit hadden uitgewerkt, van na een kort verblijf, onverwijld alleen weder te vertrekken. Filips had zich in Spanje onder het oog zijner schoonouders gedrukt gevoeld. Het Spaansche hofleven had hem verveeld. Hij had het oor geleend aan zijne Vlaamsche gunstelingen, die hem waren gevolgd, en tegen het ernstig vertoog van Ferdinand, waardoor hem het onbetamelijke van dezen stap onder het oog was gebracht,

had hij Castilië verlaten en zijn weg door Frankrijk genomen, waar men zeer vijandig gezind was, ten gevolge van den Napelschen oorlog, tegen Spanje, had aan het hof van Lodewijk XII de genietingen van het losse leven voor eene poos gesmaakt, en zich daarop begeven naar ons land.

Johanna verzonk nu in een staat van zware melancholie. Zij was stil en somber, en buiten het weinige voedsel, dat zij nu en dan gebruikte, was het uiten van een scherp, bijtend woord, dat van grievend zielewee getuigde, het eenige, wat men van haar vernemen kon. Zij had slechts ééne gedachte, ééne begeerte, en daarop alleen was haar wil en hare geheele levensuiting gericht. Die gedachte, die begeerte was: Spanje te verlaten en bij haar gemaal te zijn. Van dat punt vermocht geene menschelijke macht haar af te brengen en de eenige hoop op eene betere gemoedstemming, was gebouwd op hare bevalling. Deze greep plaats den 10^{den} Maart. Men vond zich intusschen treurig bedrogen, want nu stond het plan bij Johanna vaster dan ooit. Een der grootste beletselen, hare zwangerschap, was nu uit den weg geruimd, wie of wat zou zich nu redelijkerwijs tegen haar verklaarden wil in deze verzetten? Hare ouders draalden met het geven hunner toestemming en zochten op allerleiwijs haar bij zich te houden in die gemoedsgesteldheid. Isabella namelijk had met het opmerkzaam oog eener liefdevolle moeder, helaas! maar al te duidelijk de koele bejegeningen gade geslagen, die hare dochter van haar echtgenoot dikwijls ondergaan had, voor dat dit zoo droevig verschijnsel van zware melancholie zich had vertoond, dat zij nu met het volste recht bekommerd begon te worden om hare dochter in dien toestand tot hem te zenden. Zoo verliepen weken en maanden, totdat Johanna een nieuwen prikkel bekwam, die haar deed ontwaken uit hare lijdelijkheid. Die prikkel was eene uitnoodiging van Filips aan zijne gemalin om tot hem in Vlaanderen te komen. Thans hief Johanna het hoofd op. Johanna moest gehoorzamen aan den wil van haar gemaal. Johanna was vrij en zou weldra de reis ondernemen. Maar hoe? De maand November was daar. De Spaansche zee was in dit jaargetijde zeer gevaarlijk, de weg over Frankrijk geheel versperd, daar Lodewijk XII zich openlijk ten oorlog uitrustte tegen Spanje, na de verdrijving der Franschen in dit jaar uit Napels door Gonsalvo. De tocht was hoogst ongeraden,

was ondoenlijk voor een vrouw, een vorstin, wier verstandsvermogens zeer geleden hadden. Zij moest vooreerst wachten, en men zou zien, wat in het volgend jaar raadzaam voor haar zou zijn. — Johanna liet zich echter niet raden, bleef onverzettelijk op haar genomen besluit en doof voor allen en alles, wat haar in het volvoeren daarvan tegenstond. Zij hield destijds haar verblijf op het kasteel van Medina del Campo, ecne stad van het oude koninkrijk Leon. Hare moeder was haar steeds zooveel mogelijk op zijde geweest, maar had zich, voor eene wijle, om staatszaken, naar Segovia moeten verwijderen en, gedurende hare afwezigheid, had zij hare dochter, benevens de geheele hofhouding van het kasteel, geplaatst onder het bestuur van den bisschop van Burgos. Zoodra had echter Isabella zich niet verwijderd en Johanna zich ontslagen gevoeld van haar wakend oog, of haar besluit was genomen. Op een avond verlaat zij, in haar kamergewaad slechts gehuld, hare vertrekken. Aan niemand geeft zij bevel haar te volgen, maar gaat voort langs trappen en portalen. In de grootste angst volgen haar eenige hofdames, getroffen door deze ongewone en ongehoorde daad eener Spaansche vorstin. Johanna gaat als door eene onzichtbare macht gedreven voort. Zij overschrijdt den drempel, waagt zich op het plein, steekt over naar de slotpoort, die nog geopend was, en zou op den openbaren weg zijn voortgegaan, indien hare dames er zich niet tegen verzet hadden. Men riep om hulp, men ijde naar den bisschop, die zich op het kasteel bevond. Deze begaf zich oogenblikkelijk naar de vorstin en was genoodzaakt van zijne macht gebruik te maken om Johanna, tegen haar wil, terug te voeren. Zij werd binnen de poort geleid, die achter haar gesloten werd. Nu brak Johanna los in den toon der hevigste verontwaardiging. Zij bedreigde den bisschop en haar gevolg met hare gestrengte wraak, en diep betreurenswaardig was haar onherroepelijk en ijhoofdige besluit. Zij bleef voor de gesloten poort staan en weigerde naar hare vertrekken terug te keeren, ja! zelfs eenig overkleed voor hare verwarming te nemen. Het eenigste wat men van haar verkreeg, was, dat zij den nacht in eene kleine schuur doorbracht. Nauw was de morgen aangebroken, of de ongelukkige dochter van het machtigste vorstenpaar der wereld ging weder bij de poort guurheid en koude trotseeren, zonder een voet van hare plaats te wijken, met dat ééne

denkbeeld bezielt en als aan den grond genageld: ik wil Castilië verlaten en naar mijn gemaal in Vlaanderen gaan. De koningin werd ten spoedigste van alles verwittigd, en met moederlijke liefde en tevens met moederlijk gezag vermocht zij hare dochter weder eenigermate tot het gewone leven terug te voeren, doch alleen op de stellige belofte van haar zoo spoedig mogelijk in het voorjaar te zullen doen overbrengen naar de Nederlanden.

Zoodanig nu was de aard van Johanna's kranke zielsgesteldheid. Hartstocht en jaloerschheid hadden, bij een aanleg tot disharmonie harer zielsvermogens, een sterken prikkel gegeven aan haar heerschen- den karaktertrek van doordrijvende en onbuigbare eigenwilligheid, die haar óf tot een lijdelijk verzet óf tot alleronredelijkste handelingen deden overslaan. Meer voorbeelden zouden wij hiervan kunnen aanvoeren. Maar we spoeden ons liever naar den nacht in haar bid- vertrek en zullen ontwaren dat die daad van Johanna, bij haar, gelijk wij het noemden, iets zeer natuurlijks was, in haar onnatuurlijken of waanzinnigen toestand.

In het voorjaar van 1504 was Johanna in Vlaanderen aangeland. Zij had afscheid genomen van hare moeder en dat wel om haar nimmer weder te zien. Op het laatst van dit jaar overleed de edele Isabella. Onafgebroken moederlijk hartzeer had haar ten grave doen dalen en door haar verscheiden was Johanna de wettige erfgename van den troon van Castilië geworden. Zij moest dus met haar gemaal derwaarts vertrekken om te worden gekroond en gehuldigd; maar hunne reis werd vertraagd, voornamelijk door den Gelderschen oorlog van Karel van Egmond. Eerst in het voorjaar van 1506 landden zij in Spanje aan, door een prachtigen hofstoet en een tal van troepen verzeld. Zij deden hun intocht in de steden van Castilië en hielden vervolgens hun verblijf in de hoofdstad van Burgos. Johanna was sedert haren eersten aanval van krankzinnigheid dof en mijmerend gebleven. Noch de tegenwoordigheid van Filips, noch de dood harer moeder, noch de hooge plaats, waartoe zij geroepen werd, noch de terugkeer in Spanje had eenige blijvende verandering in haar toestand uitgewerkt. Gevoelloosheid en onverschilligheid spraken uit de trekken van haar gelaat en niet minder uit het kostuum, waarmede zij zich aan de zijde van

haar gemaal, bij hun intocht in Castiliës steden vertoonde. Zij was gehuld als in het gewaad der smart en maakte een droevige figuur aan de zijde van haar lachenden en levenslustigen echtgenoot. Is het wonder, dat deze, in zijne zelfzucht, zich hoe langer zoo meer van haar verwijderde, zich weinig meer om haar bekommerde, en alleen slechts leefde voor het genot van het oogenblik? En dat genot was groot en scheen onuitputtelijk voor zijn kortzichtigen en aardschgezinden blik. Johanna werd door de Cortes van Castilië als hun wettige soevereine erkend en Filips zou als haar gemaal hun koning zijn. De feesten volgden elkander op, en Castiliës hof, Castiliës schatten en Castiliës natuur openden als om strijd hunne milde bronnen ten beste van het vorstelijk paar. Rijke Filips, wat ontbreekt u nog? Koning zijt ge van Castilië, Hertog van Boergondië, Heer der meeste Nederlandsche gewesten. Als uw schoonvader sterft, zullen ook zijne koninkrijken en zijne goudmijnen in oude en nieuwe wereld u toevallen. En thans! — Uw schoonmoeder is overleden. Ferdinand bevindt zich op weg naar Napels. Zij bespieden uwe gangen niet meer. Gij zijt thans vrij, gij zijt groot, gij zijt machtig, gij zijt jong, gij zijt schoon. De toekomst is immers uw? — De toekomst *uw*? — Ja! maar weet ge ook, wat de Heer haar voor u in den schoot heeft gelegd?

September was daar. — Een groot feest was er weder op handen. Don Juan Manuel, de gewezen ambassadeur van Ferdinand aan het hof van keizer Maximiliaan, een loos en sluw mensch, had zich bij den jeugdigen vorst weten in te dringen en zijn geheele vertrouwen te winnen. Hij had dezen tegenover de listige politiek, waartoe Ferdinand, na Isabella's dood vervallen was, voor het oogenblik ten minste groote diensten bewezen. De belooning daarvoor was zijne benoeming tot goeverneur van Castiliës hoofdstad. De dankbetuiging van zijn kant zou een schitterend feest zijn ter eere van het jeugdig koningspaar. Het eene vorstelijke vermaak zou het andere als 't ware moeten verdringen en onafgebroken zou het genot moeten zijn van dit prachtig onthaal. Men ving aan met een maal van de keurigste spijsen en de geurigste wijnen en daar, onder het gebruik daarvan de koperen gloed des zuidelijken hemels verhelderd en de drukkende hitte bij het dalen der zon in deze maand bekoeld was, zou men zich daarop door een rijtoer verfrischen en Manuels schoonste paard zou door den koning

worden bereden. Teruggekeerd, begaf men zich naar de kaatsbaan, waar de koning veel behagen schiep in het spel en zoo ijverig daaraan deel nam, dat hij zich uitermate verhitte. Om zich te verkoelen, nam hij onvoorzichtig eenige teugen koud water, met het droevig gevolg, dat hij dienzelfden nacht door eene hevige koorts werd aangetast. Weldra openbaarde zich een geweldige pleuris, de ontsteking was niet te keeren, en binnen den tijd van zes dagen was Castiliës machtige, jeugdige en schoone koning, wat we in Johanna's bidvertrek van Gallait aanschouwen — een lijk. Arme Filips! Ja! de toekomst was uw, maar ze bracht te midden van de bloemen en het geruisch der feesten voor u de looden kleur des doods en de stilte van het graf.

Dit was de tweede maal, dat Johanna door haar gemaal verlaten werd, maar verre boven Frankrijk en Vlaanderen had zich nu zijne reize uitgestrekt. Johanna werd in haar mijmerenden en doffen zielstoestand, door dezen zoo onverwachten en hevigen slag als verpletterd. Gedurende de ziekte van Filips had zij hem nimmer verlaten, maar, noch bij het naderen van zijn einde, noch bij en na zijn sterven had zij een traan gestort. Zij verzonk nu in een staat van volslagen gevoelloosheid. Nacht en dag zat zij in een donker vertrek, met haar hoofd geleund op haar hand, hare lippen bleven gesloten, hare oogen staarden strak voor zich heen, onbewegelijk en stom bleef zij dus gelijk een marmer beeld. Even als voor drie jaar was zij ook thans weder hoog zwanger, ditmaal van hare dochter Catharina, even als toen was het ook thans ééne gedachte, ééne begeerte, die haar bezielde, in haar werkte en woelde, — de gedachte en begeerte van haar man weder te bezitten. Maar de ongelukkige en diep beklagenswaardige koningin sloeg thans een nog wanhopiger en waanzinniger weg in om tot haar doel te geraken dan toen. En niets vermocht haar op dien weg te weerhouden, want inwendig was het bij haar, blijkens haar leven, steeds duister en doodsch geweest. Geen geloofslicht scheen daar immer ontstoken, geen star der hope voor haar opgegaan. Gelijk wij zeiden, het bekrompene en ongeestelijke, dat zoo vaak, in die tijden en vooral in Spanje, het Christelijk geloof verlamde en verstikte, had hare kranke ziel steeds aangetrokken. Haar uitzicht was steeds de aarde geweest, hare krachten had zij

steeds bij deze gezocht; van de hemelsche schijnt zij weinig ervaring te hebben gehad. Is het wonder, dat zij nu in hare verlatenheid alles van zich stiet, wat haar van de gedachte aan haar overleden gemaal kon aftrekken? Zij was thans het eenig regeerend hoofd in Castilië, maar weigerde zelfs in de geringste onderhandeling te treden met de Cortes. Zij ging geheel en al leven met den doode en had slechts ééne bezigheid: het onafgebroken gebed voor de zaligheid zijner ziel. In dezen toestand kwam een Karthuizer monnik tot haar en gewaagde van de mogelijkheid, die er bestond van haar gemaal weder in het leven terug te roepen. Hij, ten minste, had gelezen van een vorst, die veertien jaar na zijn verscheiden, door de kracht der liefde en door de verhooring van het gebed weder uit den doode was weergegeven. Ziedaar een licht voor Johanna, een uitkomst, een redding. Met al de kracht, die haar nog overgebleven was van haar lijdend leven, greep zij die gedachte aan, werd er door beziel, en greep zij nieuwen moed. Zij zou alles beproeven. Voor het zwaarste achtte zij zich in staat. Naar haar man te gaan, dat was onmogelijk, maar hem weder tot zich te brengen, o! de liefde hoopt alles, en wat zou voor de hare ondoenlijk, wat zou door haar gebed niet te verkrijgen zijn?

Men moest haar gehoorzamen. Het lijk, werd naar haar bidvertrek overgebracht. Een geheelen nacht zou zij daar alles aanwenden, wat zij in hare onzinnigheid meende te moeten doen om haar doel te bereiken. Aan de hand van den kunstenaar zijn wij in den geest daar binnen geleid. Wij aanschouwen daar eene bidbank met een gebedenboek, terwijl haar gebed op den wand staat uitgedrukt. Dat gebed *moet* verhoord worden, de koude des doods *moet* wijken voor hare liefkozingen en koesteringen. De ziel *moet* wederkeeren. Johanna zal om haar gemaal roepen en smeeken, zonder af te laten of te vertragen in haar gemoed. Het *zal* eindelijk gelukken. Hemelsche en aardsche krachten *zal* zij bezweren . . . Of heeft zij het niet in vroeger dagen van hare vrome moeder vernomen uit de Heilige bladen, hoe voor eeuwen dooden zijn wedergebracht tot het leven? Of heeft de monnik het haar niet verzekerd, hoe het in latere tijden gebeur. is? Welnu, dit zou, dit moet ook nu geschieden. Zoo worstelt de arme Johanna uren lang op vreesselijke wijs. . .

Maar de nacht verstrijkt, het licht der lamp verflauwt, de eerste morgenschemering daagt door de ruiten en werpt haar bleeke waas langs het beschot — maar, daar vóór haar blijft nog dezelfde koude, dezelfde blauwe tint over die kaken, nog immer dezelfde diepe, vaste, zware slaap des doods. Johanna is afgemat, is uitgeput. Zij staat en verzinkt in een mijmering en laat hare gedachten den vrijen loop. Hare zwakke rede doet geheel onder en zonder bewustheid van hetgeen zij denkt of doet, geraakt zij in dien toestand, waarin men wakend droomt en op het schimmengebied der verbeelding treedt. Wat zij begeert, wordt haar inwendig voorgespiegeld, en wat zij daar aanschouwt, meent zij, dat werkelijk plaats grijpt. Zoo is zij ongevoelig het lijk dicht genaderd en strak voor zich uitstarend, zonder iets waarlijk te zien of te onderscheiden, buigt zij zich over den doode. Ja! het oogenblik is thans daar, het lang verbeden oogenblik. Haar gemaal gaat herleven, zij zal hem weder bezitten om gelukkig, om zalig te zijn. — Zij vat zijne verstijfde hand. — Maar hoe? — Het is haar of er eenige beweging bespeurd wordt — weldra — weldra — zal hij ontwaken — zal hij openen die lippen, — die oogen. — Haar hand strijkt over het voorhoofd, glijdt in de haren, houdt daar een lok. — Bij den eersten oogopslag moet zij het eerste wezen, wat zijn blik aanschouwt in het land der levenden. — Een straal van vreugd, een straal van licht en schoonheid verspreidt zich over haar gelaat — de eerste weder na een langen en bangen tijd van innig hartewee en zware zielesmart, maar helaas! de laatste wel van haar leven, de laatste uiting ook van hare verbeeldingskracht, de laatste en eenigste, die de kunstenaar met het oog zijner ziel moet opvangen om zijn tafereel te rechtvaardigen. Van dat oogenblik hangt alles af. Johanna is daar *waar*, Johanna is daar *schoon*; zij sleept ons mede in haar tooverkring. Ook wij wachten, wij hopen, wij staren. De dood heeft ook voor ons zijne verschrikking verloren, want die doode daar leeft. Het oogenblik is eenig, grijp het aan, o kunstenaar! en verceeuwig 't door uwe verwen. Het is hier de kleurschakeering van de waterbel, — zij prijkt het schoonst, op het punt dat ze vervliegt.

Ik heb getracht de vraag, die ik mij gesteld had, te beantwoor-

den en zoo doende de keus van den schilder te rechtvaardigen door zijn tafereel, naar mijn vermogen, toe te lichten. De onderneming was voor hem gewaagd, maar zij mag gelukkig geslaagd genoemd worden. Gallait heeft op nieuw door deze voorstelling getoond een geboren kunstenaar te zijn, die onder zijn karaktertrekken dezen gemeen heeft met den held, dat beide, niet tevreden met het gewone en dagelijksche, steeds naar het beste en hoogste streven en naar zulke lauweren slechts grijpen, die groenen in het heetste van den strijd.

Wij eindigen met onze beschouwing en verlaten het bidvertrek van Johanna van Arragon; want voor te stellen wat er in haar moet omgegaan zijn, toen haar luchtkasteel in duigen viel, moet te ontzettend geweest zijn, om het naar waarheid te durven ondernemen. Wij kunnen het eenigermate opmaken uit hetgeen de krankzinnige vorstin, eenigen tijd na dezen fantastischen nacht, nog met het lijk ondernam, toen zij het begeleidde naar den grafkelder van Grenada. Liever slaan we ten besluite een laatsten blik op het tafereel van Gallait, niet uit het oogpunt der kunst, maar uit dat der geschiedenis. Want voor ons Nederlanders heeft het een diepe beteekenis.

Door het huwelijk van Filips den Schoone met Johanna van Arragon werd de eerste der banden gelegd, die onze gewesten sedert aan Spanje verbonden. Maar dat huwelijk was eene heillooze verbintenis voor beide, en terwijl wij staan bij die krankzinnige en dien doode, merken wij in dien verscheurden band eene voorafbeelding op van onze afscheuring van het machtige Spanje, die ons zooveel bloed en tranen heeft gekost. Machtig voorwaar! was dat rijk geworden onder Ferdinand en Isabella. Grenada had 't doen vallen met zijne Moorsche dynastie, Amerika had 't ontdekt met zijne onmetelijke schatten, Napels had 't veroverd en daarmede Frankrijk vernederd. Kunsten en wetenschappen bloeiden in hunne dagen, en alles wat groot, wat moedig, wat edelaardig, wat schoon en geniaal was, schraagde hunne troonen. Hun tijdperk is als de prachtige, rijke oogstmaand van de Christelijke middeleeuwen, met hare eenheid in geloof, eenheid in kerk en staat, eenheid in kunst, eenheid in leven. Roep u dit alles voor den geest en richt uw blik naar dit

bidvertrek; — dat zijn hunne kinderen, dat de erfgenamen van al die macht, van al dien roem, van al die schatten, en zeg dan met den dichter: de wereldgeschiedenis is het wereldgericht. Want op de regeerings-annalen van Ferdinand en Isabella kleeft eene groote vlek, het is de bloedvlek der Inquisitie. De eenheid des geloofs zou met de nieuwe bedeeeling der 16de eenw worden verbroken; de Inquisitie zou ze handhaven en ongeschonden overleveren aan het nageslacht. De geschiedenis leert ons, dat hare autodafés aan Spanje zijne grootheid en zijne eer, zijn beste bloed en zijne schatten, en de helft van zijne Nederlandsche gewesten heeft gekost. De reeks dier rampen ving aan met het geslacht harer instellers, want van Ferdinand en Isabella daalden kinderen en kleinkinderen zoolang ten grave, totdat met Johanna's huwelijk hunne kroonen in het huis van Oostenrijk waren overgebracht. Dit huwelijk werd gesloten in het jaar 1496; tien jaar daarna overleed Filips, en stond zijne weduwe, de jeugdige moeder van hun zestal kinderen, krankzinnig bij zijn lijk.

LUTHERS GROOTSTE DAAD.

Historisch toegelicht.

Voor stadhouders en koningen zult Gij
gesteld worden om mijuentwil.

Marc. XIII. 9.

In het tegenwoordige ligt de kiem voor de toekomst, zoo als ze in het verledene lag voor het tegenwoordige, — is eene waarheid voor het geheele leven, is eene daadzaak voor de Hervorming. In de onbepaalde macht van den Paus in het geestelijke en wereldlijke, gedurende de middeleeuwen, was, naar de blijvende wet van actie en reactie, zoowel in het geestelijke als in het natuurlijke, tevens eene der groote oorzaken gelegen van het licht en de vrijheid die in de 16de eeuw zouden opgaan voor Europa. Had Rome er zich bij gehouden, om het middelpunt der uniteit te zijn in de *Kerk*, dan zou er, naar menschelijke inzichten, geene reden bestaan hebben, waarom zij zelve niet datgene, wijs en gematigd zou hebben afgestaan, wat haar nu ongevraagd moest ontnomen worden; maar »nadat de Pausen alle natieën en koningen van het Westen aan hunne geestelijke macht hadden onderworpen, begonnen zij door Godsdienst en wapenen voor den Heiligen Stoel, maar ook dikwijls voor hun geslacht in Italië, naar een *wereldlijk* gezag te dingen. De hiertoe vereischte geslepenheid verwarde dit hof in kunstgrepen, waardoor de hoofdzaak, de grondslag van zijne grootheid, uit het oog werd verloren; hoe meer het de hoven van wereldlijke Vorsten en hunne

beginselen nabootste, des te meer daalde zijn aanzien,"¹⁾ en verviel het in des te grootere dwalingen en zonden.

Zoodra Rome het geestelijk en wereldlijk gezag over Europa had bemachtigd, moest het een dikwijls aan het ander worden opgeofferd. De wereld en hare begeerlijkheid kreeg ongevoelig de overhand, en de Godsdienst en de Geestelijkheid der 16de eeuw zouden over het algemeen door een Heiligen Chrysostomus, Augustinus of Ambrosius, zoo zij uit hunne graven verrezen waren, niet meer herkend geworden zijn. Alles komt volmaakt uit de hand van den Schepper, maar ontaardt onder de handen der menschen, en dit is bevestigd zelfs met het hemelsch Evangelie, dat voor de nieuwe wereld het zout moest geweest zijn voor alle zedelijkheid en verlichting; maar ook dit zout was smakeloos geworden, door trots, grootschheid en vele ongerechtigheden. Deze toestand had natuurlijk de nadeeligste gevolgen met zich gevoerd, niet alleen voor het Christelijk leven, maar ook voor alle wetenschap en beschaving. Aan de eene zijde vertoonde zich de galante litteratuur der ridderzalen, goed voor de ontwikkeling der romantische kunstvormen, maar voor het overige zonder hooger doel of diepte, aan de andere eene spitsvindige, haarklovene wijsbegeerte voor de Academieën, benevens eene duistere, slechts het geheugen oefenende leerwijze voor de scholen, zonder eenige zuivere grammaticale kennis, en dus onvruchtbaar voor begrip en oordeel. Van burgerlijke, maatschappelijke en huisselijke deugden zwijg ik, omdat men van een uitgedroogde plant geene geurige vruchten kan verwachten; omdat de waarheid, en om goede redenen, nog tastbaarder is in de nieuwe dan in de oude wereld, dat namelijk vrijheid, wetenschap, beschaving en volksdeugden staan en vallen met het Godsdienstig beginsel, dat er de kiem van zijn moet, die daaraan het ware leven geeft, en omdat eindelijk de inhoud der schriften van een Erasmus, van een Ulrich von Hutten en der *Litterae obscurorum virorum* bekend is. — Maar spreken wij hier van de 15de en 16de eeuw, de dagen van Paus Leo X, de tijden van de zoo hoog geroemde herleving der letteren en kunsten in Italië? Zij waren er herleefd, ja! door de inneming van Konstantinopel, waardoor, even

¹⁾ Joh. v. Muller.

als door 't Concilie van Florence, op het laatst der 15de eeuw gehouden, vele en groote Grieksche geleerden naar Italië waren overgestoken en omdat in dat land aanzienlijke boekerijen van oude schrijvers in kloosters en paleizen voorhânden waren, maar voor 't grootste deel herleefd voor de school en de hoven, en dan nog herleefd voor den vorm, want de geest van vrijheid en burgerzin, waardoor de werken van het oude Griekenland en Rome bezielde zijn, drong daar nimmer door tot het volk. Het was of een ijdel dweepen met het stelsel van dezen of genen wijsgeer, of een slaafsche, een, tot in het belachelijke, overdrevene navolging van den vorm, zoodat Erasmus zich gedrongen gevoelde eene scherpe Satire hierover in het licht te geven, namelijk zijn *Dialogus Ciceronianus*, waarvoor hij een brief plaatste aan zijn vriend Vlatten, die destijds aan het hoofd van het onderwijs te Aken stond, waarin de groote man zich beklagt, dat de richting der klassieke studiën in Italië zeer nadeelig was voor het Christendom, en dat de jongelieden, die zich derwaarts en met name naar Rome voor hunne studiën be-gaven, met dien verkeerden geest vervuld, van daar terugkeerden. Ja! die weinigen, die eenigszins meer doordrongen in den waren geest der Ouden, en den invloed van deze op denken en leven lieten doorstralen, kwamen spoedig in een kwaden reuk bij het Roomsche Hof, zoo als Flaminio, Sadoletto, Victoria Colonna, de be-minnelijke vriendin van Michel Angelo en andere, waarover men het *Italia reformata* van Gerdes kan naslaan. En wat de kunst betreft, zoo is die eeuw onsterfelijk door een Michel Angelo, een Raphaël en Leonardo da Vinci; maar zoo men meent, dat in de Christelijke wereld, de kunst alleen wat vermag op algemeene, ware beschaving en zedelijkheid, die bedriegt zich in hare kracht en toont nog een vreemdeling te zijn in zijn eigen hart. De oude letteren waren in Italië herleefd, maar weldra kwamen zij van over de Alpen naar het Noorden en Westen. Onder een vrijen hemel waren zij geschreven, onder een vrijen hemel moesten zij begrepen worden en invloed uit-oefenen, en dit deden zij, na de Hervorming, in Duitschland, Zwit-serland en Frankrijk, maar vooral bij onze Vaders; hier drongen zij door tot in de woningen, hier grepen zij in het leven, hier bloeiden zij weder, in den waren zin, als weleer in het schoone

tijdperk van Rome's en Athene's kracht, voor wetenschap en leven.

Het spreekt van zelf, dat in zulk een tijd van dwaling, van misbruik, van onkunde, van overheersching, eene algemeene behoefte naar iets beters gevoeld werd. Reeds voor lang had men van verandering, van hervorming gesproken. Maar na het Concilie van Constanz, waarvan men alles verwacht had, scheen men aan geene ernstige ondernemingen meer te denken. Rome was groot en machtig; het bezat thans, tegen 1517, na een twintigjarigen krijg, geheel Italië, uitgenomen het koninkrijk Napels, dat aan Karel V en het hertogdom Milaan, dat aan Frans I behoorde. Op den Pausselijken Stoel was Leo X gezeten, een geleerd en smaakvol man, door alle Vorsten der Christenheid geëerbiedigd en bemind. Zijne inkomsten, niet alleen van Italië, maar van de geheele Christenwereld, waren ontelbaar; maar ondanks dat, was zijne schatkist door de groote geldsommen, die hij aan geleerden, kunstenaars, en aan zijne hofhouding uitgaf, meest in een slechten staat. De stad van Rome, meldt Roscoe, geleek eene voorraadschuur, door eene volkomene vrijheid van in- en uitvoer veroorzaakt; zij telde toen 85,000 inwoners, die deel hadden aan den rijkdom der Kerk en overvloed genoten van alles, door de groote verteringen van het Hof; want een Kardinaal b. v. werd voor arm gehouden, zoo hij geen 8 of 10,000 dukaten 's jaars te verteren had. Men baadde zich in vreugd en weelde, en werd mede- en weggesleept door alle wereldsche begeerlijkheid.

Maar het was juist in diezelfde dagen, dat er een monnik, in eene eenvoudige cel van het klooster te Erfurt, een zwaren strijd streed met zich zelven. Om den vrede zijner ziele, had hij zich onverwacht, tegen den wil zijner ouders, tegen den raad zijner vrienden, in het klooster begeven. Hij vastte, hij waakte, hij bad, hij arbeidde, zoodat zijn lichaam er onder leed, maar zonder vrucht; onder de aangenomen monnikspij was zijn gemoed niet kalmer dan te voren. Hij werd weldra geheel droefgeestig en verslagen, met moeite sleepte hij zich door de gangen van het klooster. Hij wanhoopte om immer de rust te verkrijgen, die hij zoo vurig begeerde, want wie had meer dan hij geboet? Wie meer, door zijne goede werken, naar reinheid en heiligheid gestreefd?

De opmerking is dus van 't hoogste gewicht, dat Luther van uit zijne cel te Erfurt geen strijd voerde met de Kerk en de misbruiken van deze, maar alleen met zich zelf. Het is toch eene groote dwaling te meenen, dat b. v. de afaatprediking van Tetzal 't eerst zijne oogen voor 't Evangelie zou geopend hebben en dat hij daardoor eerst 't vaste besluit zou hebben opgevat om zijne stem te verheffen, — niet in het minste. Midden in de Kerk, gesloten tusschen kloostermuren, gewapend met het vertrouwen op alle voorschriften, geboden en instellingen van Rome, en in 'niets hier tegen zondigende, streed hij met zich zelve, en men moet altijd in het oog houden, dat *de Hervorming is aangevangen in het hart van den Hervormer.*

De eerste wenk, dien hij kreeg, was van Staupitz, den Vicaris-Generaal der Augustijnen. Op een inspectiereis van de kloosters dier orde in Duitschland, kwam deze ook te Erfurt, en dadelijk trof den man, die een dergelijken strijd gestreden had, het verbleekte en ontstelde gelaat van Luther. Hij sprak hem toe en gaf hem bij het heengaan een Bijbel ten geschenke. Hier is de aanvang. Nu ging Luther aan den arbeid. Hij las de Evangelieën, hij las den brief aan de Romeinen, den brief aan de Galaten, aan die uitzinnige Galaten, zooals Paulus ze noemt, met wie de Christenen der 16de eeuw zoo veel overeenkomst hadden; die dwaze Galaten, die dagen en maanden en tijden en jaren onderhielden en zich op nieuw weder onder het juk kromden, dat de Heer hun ontnomen had. Luther las, dacht, bad, geloofde — en de hervorming was dáár. Al het overige waren slechts drijfveren en spoorlagen om hem verder te doen gaan op den ingeslagen weg.

En dat overige is bekend. Men weet van Tetzal, men weet van de 95 stellingen, van het verschijnen van Luther voor den pausselijken Legaat te Augsburg, van het dispuut te Leipzig tusschen Eck en Carlstadt met Luther, van de banbul van Rome, van het verbranden van deze en van de decretalen. Nog eene aanmerking zij mij echter gegund, voor dat wij zijne grootste daad naderbij beschouwen. Luther was altijd de man van het Duitsche volk, hij sprak bijna nimmer uit naam der Christenheid, maar voor of tot het Duitsche volk. Vandaar dat hij zijn krachtig en mannelijk Appèl aan Zijne Keizer-

lijke Majesteit en aan den Christelijken Adel van het Duitsche volk, over de Hervorming van de Christelijke kerk, dus aanvangt: »Het is niet zonder schroom, dat ik, man van het volk, het onderneem tot u te spreken.» Zijn vader toch was een bergwerker, en hij leefde steeds zeer behoeftig. Wanneer zijne monnikspij versleten was, vroeg hij een nieuwe aan den Keurvorst. Als doctor en hoogleeraar in de Godgeleerdheid te Wittenberg bewoonde hij echter eene cel in het Augustijnerklooster aldaar. Zijn dagelijksch voedsel was zoo schraal, dat het meer teedere gestel van Melanchton er zich in den aanvang niet aan gewennen kon. Luther was ook geen geleerde, geen man van de kunst of van fijne beschaving, hij was een man met een gezond verstand, een nederig hart, eene onvermoeide werkzaamheid en een mannelijken moed. Luther en Melanchton werden te Wittenberg, dat zij tot eene der eerste Academieplaatsen van Duitschland verhieven, door studenten en inwoners als op de handen gedragen. Hunne gehoorzalen waren overladen met honderden van leerlingen, die aan hunne lippen hingen, als Melanchton Homerus en het N. Testament, en Luther de Psalmen verklaarde, en hierdoor stralen van licht lieten opgaan over de Duitsche jeugd, die thans eene betere toekomst te gemoet ging.

Maar die betere toekomst was nog niet daar; de bijl had den wortel reeds hevige slagen toegebracht, maar de laatste slag moest nog gegeven worden en die slag zou beslissend zijn voor den boom, maar ook zwaar voor hem, die hem doen moest. De prediking en de geschriften van Luther hadden eene gisting in de gemoederen veroorzaakt, die verbazend was. Alle aanzooeken, hetzij van hooger of lager hand, om het hoofd weder in den schoot der Kerk te leggen, had hij afgeslagen, zoo men hem niet van dwaling overtuigde; alle hevige aanvallen of beschimpingen had hij afgeweerd of teruggekaatst. Rome had zijne werken veroordeeld, den pausselijken Legaat had hij te Augsburg tot zwijgen gebragt, — hij wist thans, wat er volgen zou; vroeg of laat zou de banvloek aan hem moeten worden ten uitvoer gelegd. Hij begreep, dat hij door overmacht zou moeten vallen, maar hij wilde door zijn val zijn land of zijn Keurvorst niet in de minste ongelegenheid brengen, en daarom besloot hij zich op een algemeen Concilie te beroepen, met God de waarheid te doen zegevieren, of

zoo niet, met een krachtig protest tegen de leugen, gelaten en mannelijk te vallen voor de wereld. Na den dood van Maximiliaan was de twintigjarige Karel V tot Keizer gekroond van het Duitsche rijk, en op den 6^{den} Januari 1521 zou er een algemeene Rijksdag geopend worden te Worms, waarop men over verscheidene zaken van het Rijk zou handelen en tevens uitspraak doen over de Hervorming.

Frederik, de Keurvorst van Saksen, had zich tot hiertoe met wijze voorzichtigheid jegens Luther gedragen; hij had nooit zijne zaak openlijk omhelsd, maar steeds trouw gewaakt, dat Luther geen leed geschiedde van zijne vijanden. Thans drong hij er op aan bij den jongen Keizer, die zijne kroon voornamelijk aan hem te danken had, dat Luther zou geroepen worden op den Rijksdag en aangehoord. Aan den anderen kant waren de pausselijke Legaten en Nuntii hier zeer tegen, en drongen er bij Karel V sterk op aan, om liever de banbul tegen den ketter te doen uitvoeren. Doch Karel schreef aan den Keurvorst, dat hij Luther met zich zou voeren naar den Rijksdag, dat dezen geene de minste onrechtvaardigheid zou geschieden, en dat geleerde mannen met hem zouden redetwisten. Frederik echter wenschte dit liever niet op zich te nemen. Hoe licht kon de jonge Keizer, wanneer Luther zich eenmaal te Worms bevond, van gevoelen veranderen, om den Paus te wille te zijn, en dan zou hij, zoo doende, zijn braven Wittembergschen Hoogleeraar naar den brandstapel geleid hebben. Hij schreef daarom aan Karel, dat hij de zaak van Luther nimmer onder zijne bescherming had genomen, maar dat hij alleen gezorgd had, dat deze niet gestraft was, zonder eerst te worden aangehoord, en dat hij daarom een keizerlijk vrijgeleide voor hem verzocht. Intuschen hield Hieronymus Aleander, de pausselijke Legaat, die opzettelijk door den Paus naar Worms was afgezonden om aan deze zaak een einde te maken, niet op bij den Keizer, de Keurvorsten en de voornaamste mannen van het Duitsche rijk er op aan te dringen, om Luther niet voor den Rijksdag te doen verschijnen. Hij had zich op zijne reis van Rome naar Worms overtuigd van den algemeenen geest in Deutschland voor de Hervorming; hij vreesde alles van de mannelijke welsprekendheid van den Hervormer, en daarenboven, welk eene vernedering voor Rome, dat een, door den ban vervloekten ketter, zou aangehoord en geoordeeld worden door de wereldlijke macht!

— voor Rome, dat tot hiertoe nog nimmer te vergeefs had gesproken of veroordeeld. Maar de Keizer liet zich niet overhalen, hij was te veel aan den Keurvorst verplicht om aan eene zaak, die deze voor rechtvaardig hield, geen gevolg te geven. Het eenige, wat hij den pausselijken Legaat beloofde, was, dat Luther niet zou verschijnen voor den Rijksdag, wanneer hij de leden tot zijn gevoelen zou hebben overgehaald. Nu hield de Legaat eene welsprekende rede van drie uren, waarin hij de zaak van Rome verdedigde; doch te vergeefs, zijne woorden hadden zich opgelost in de lucht, en hun geest was niet doorgedrongen in de harten der hoorders. De grieven waren te groot, de misbruiken te sterk, de macht der geestelijkheid te drukkend, en na eene hevige beraadslaging, werd er tot een keizerlijk vrijgeleide besloten voor den Augustijner monnik, en de keizerlijke Heraut werd er mede afgezonden naar Wittenberg.

Men had het verwacht, men had het wenschelijk gevonden, omdat de zaken niet langer in zulk eene onzekerheid konden blijven; maar toen de Heraut met de dagvaarding en het vrijgeleide te Wittenberg was aangebomen, beefde men terug van de tijding, want het einde van dit alles zou een mirakel des Hemels, of een brandstapel te Worms zijn voor den eerlijken Luther. Wel was hij de man van het volk, dat hij zoo dikwijls gesticht had door zijne nuttige geschriften; maar hij was niet de man van die Prinsen der Kerk en die Vorsten der aarde, voor wier rechtbank hij moest verschijnen. Ja! toen de mare van het keizerlijk appèl zich verspreid had, was geheel Duitschland innig bewogen bij de gedachte aan de doodsgevaren, die den moedigen vertegenwoordiger zijner zedelijke vrijheid thans te wachten stonden. Aandoenlijk zijn de woorden van den ridder Ulrich von Hutten, die zich uit naam van het Duitsche volk thans in een smeek-schrift tot den Keizer wendde, waarin hij onder anderen zeide: »Geef toch Uwe Keizerlijke Majesteit niet over aan hen, die haar met voeten zullen vertreden. Heb deernis met ons en sleep het gansche volk niet mede in uwen ondergang. Geleid ons in het midden der grootste gevaren, onder de zwaarden der vijanden, onder monden van vuur; dat alle legers ons aanvallen, zoo wij maar openlijk onzen moed kunnen toonen, liever dan zoo als nu in het geheim, in het duister overwonnen en onderdrukt te worden, als vrouwen zonder kracht en

zonder wapenen. Geheel Duitschland valt u te voet en smeekt u met tranen om uwe hulp, uw medelijden, uwe trouw, en bij de nagedachtenis der aloude Germanen, die zich nimmer gekromd hebben voor Rome, ofschoon dit ook de geheele wereld overwonnen had, bezweert het u om het te redden, het te verlossen van zijne slavernij en te wreken op zijne tirannen.'

De vrienden van Luther vooral verkeerden in den grootsten angst. Niemand toch dan de Keurvorst zou Luther te Worms genegen zijn. Men had reeds zooveel waars en onwaars hooren spreken; de Keizer was, gedurende zijn verblijf in Duitschland, meer met geestelijken dan met ridders gezien; dagelijks werden de geruchten verontrustender. Ja! er was een vrijgeleide van den Keizer, maar Huss had voor eene eeuw wel een vrijgeleide gehad, door Paus en Keizer onderteekend, om naar Constanz over te komen en van daar onverlet terug te keeren, maar de arme Huss had te Constanz zijn leven tusschen de vlammen geëindigd. Daarbij kwam, dat Luther zich thans ongesteld gevoelde en zeer zwak was ten gevolge van aanhoudenden arbeid en van de vele en hevige gemoedsaandoeningen, die hij in den laatsten tijd had doorgestaan. Hij schreef niettemin aan den Keurvorst, die zich reeds lang te Worms bevond: »zoo ik niet in gezondheid mij naar den rijksdag zal kunnen begeven, zal ik er mij ziek naar doen dragen, want, als de Keizer roept, twijfel ik niet of die roepstem komt van God. Verwacht alles van mij, uitgenomen een vlucht of een terugtrekken mijner gevoelens, 't een zoowel als 't ander is mij onmogelijk." Den 2^{den} April ging Luther, na een hartelijk afscheid van zijne vrienden en bovenal van Melanchton, op reis, op een wagen gezeten met drie zijner getrouwen, waarbij zich op weg nog een vierde voegde, en vergezeld en vooruitgereden door den keizerlijken Heraut, uitgedost in zijn kostuum, dragende den adelaar des Rijks, en gevolgd door zijn dienaar. Te Weimar gekomen, vernam men eene groote opschudding, door keizerlijke renboden veroorzaakt, die, van hooger hand, het edict bekend maakten, waarbij Luther veroordeeld was. Allen waren ontsteld, zelfs de Heraut vroeg aan Luther, of hij nu nog verder wilde gaan, doch deze bleef vast besloten en berustte op het vrijgeleide. Van daar begaf men zich naar Erfurt. In de nabijheid

der stad gekomen, kwamen een aantal ruiters, voornamelijk ingezetenen der stad en oude vrienden van Luther dezen te gemoet, om hem in te halen, terwijl eene groote menigte volks den stoet met luide begroetingen ontving. Na alhier gepredikt te hebben, trok de Hervormer naar Gotha. Hier gevoelde hij zich ernstig ongesteld, doch een weinig rust en een aderlating deden eene heilzame werking. Ook hier predikte hij en was hij steeds omringd door eene tallooze schaar, die hem bad en smeekte om niet naar Worms te gaan. »O!» zei men, »daar zijn zoo vele Kardinalen en Bisschoppen, men zal u verbranden, zooals men Huss gedaan heeft.» Maar te vergeefs, en Luther reisde voort naar Frankfort. Van hier schreef hij aan Spalatinus, raadsheer en in het gevolg van den Keurvorst: »Ofschoon ziek en zwak, zoo als ik nog nimmer geweest ben, zal ik toch spoedig daar zijn. Ik heb vernomen, dat Karel een edict tegen mij heeft uitgevaardigd, om mij af te schrikken, maar Christus leeft, en wij zullen Worms intreden, ten spijt der hel en van alle machten der lucht.»

Intusschen was de vrees voor de nederlaag der tegenpartij te Worms, met ieder oogenblik dat den monnik van Wittenberg nader bracht, zoo aangegroeid, dat men eindelijk eene list uitdacht, die niet mislukken zou, om Luther af te houden van, op den in het vrijgeleide bepaalden tijd, op den Rijksdag aanwezig te zijn. Want zoo hij niet aan de roepstem des Keizers gehoor had gegeven, was er niemand, die Luther aan den wissel dood onttrekken zou. Men had Frans von Sickingen, een ridder van een onbekrompen geest, onder schijn van Luther te behouden, overgehaald, om den Hervormer een toevluchtsoord op zijn kasteel, in de nabijheid van Worms, te verschaffen; aldaar zou de biechtvader van den Keizer met hem onderhandelen, en het kon niet missen of men zou het spoedig eens zijn. Bucer, die de zaak van Luther was toegedaan en zich thans onder de hoede van von Sickingen bevond, zou dit plan, alsof het van den ridder kwam, aan Luther bekend maken. Deze zou hieraan gehoor geven, en alzoo den tijd van het keizerlijk vrijgeleide doen verstrijken, en Rome was, zoo men meende, gered. Von Sickingen, die hierin niets kwaads vermoedde, stemde toe; Bucer begeeft zich verheugd op weg den Hervormer te gemoet. Zonder omwegen doet hij hem het voorstel van von Sickingen, en maant hem ten sterkste aan om onver-

wijld hieraan gehoor te geven. Maar Luther had geen tijd te verliezen. »De biechtvader van den Keizer,» is zijn antwoord, »zal mij te Worms vinden. Ik begeef mij waarheen men mij ontboden heeft.» Ja! den dag voor dat hij te Worms zou aankomen, kwam er nog een renbode van zijn getrouwen vriend Spalatinus op hem af, om hem te waarschuwen van zich niet in de stad te begeven. Want Spalatinus had reeds hier en daar opgevangen, dat men een ketter zijn woord niet behoefde te houden. »Zeg aan uw meester,» sprak Luther onverzettelijk, »dat al waren er zoo veel duivels in Worms, als pannen op de daken, ik er toch zou heen gaan.»

Het was inmiddels te Worms bekend geworden, dat men ieder oogenblik den keizerlijken Heraut met den monnik van Wittenberg verwachtte; en op den 16^{den} April des morgens begaven een honderdtal jongelieden en ridders te paard zich ter poorte uit om den beroemden man te zien, terwijl eene ontelbare volksmassa zich op den weg verzameld had. Ten 10 ure kwam Luther binnen de stad, en geen Prins, of Keurvorst, of Kardinaal, ja, zelfs de Keizer had zulk eene belangstelling van de geheele bevolking van Worms ondervonden bij zijne intrede. Ieder oogenblik moest men ophouden, door de menigte belemmerd. Het eerste wat de opmerkzaamheid van Luther bijzonder tot zich trok, was iets, dat naar een slecht voor-teeken geleek. Een man namelijk, op eene zonderlinge wijze uitgedost, met een groot kruis, zoo als men gewoon was bij begrafenissen te dragen, baande zich een weg door de schare en plaatste zich voor Luther, terwijl hij op dien klagendenden toon, dien men bij zielmissen aanhief, hem de woorden toezong:

Advenenisti o! desiderabilis,
Quem exspectabamus in tenebris.

Het was de hofnar van een der Hertogen van Beijeren, die, zoo als er meer voorbeelden van hen zijn in de geschiedenis, bij buitengewone tijdsomstandigheden, een ernstig woord in een zonderlingen vorm stak.

Toen zijne aankomst bekend was, riep de Keizer onverwijld zijn raad bijeen, en sprak: »wat moet er gedaan worden? Luther is daar.»

Modo, bisschop van Palermo en Kanselier van Vlaanderen, was van

meening, dat Karel zich zoo spoedig mogelijk van den monnik moest ontdoen, naar het voorbeeld van Keizer Sigismund met Huss.

»Neen,” antwoordde Karel, »wat men beloofd heeft moet men houden,” en er werd besloten om den monnik voor de Rijksvergadering te doen verschijnen.

Luther was intusschen afgestapt aan het zoogenaamde huis van de ridders van Rhodus, waar twee raadsheeren van den Keurvorst, benevens de Rijksmaarschalk Ulrich van Pappenheim hun intrek genomen hadden; het was weldra bijna ontoegankelijk geworden door de volksmassa, die er zich, uit nieuwsgierigheid, belangstelling of andere oorzaken, voor geplaatst had. Tot den nacht werd Luther onophoudelijk bezocht door graven, edellieden, ridders, geestelijken, burgers, die allen verbaasd waren over de stoutmoedigheid van den man, die voor den een bezield scheen door een hooger geest, voor den anderen bezeten door een helschen demon.

Des anderen daags 's morgens kwam de Rijksmaarschalk Luther aanzeggen, van ten vier ure na den middag te verschijnen voor den Keizer en de Vorsten van het Rijk.

Het was in die tusschenuren een zware strijd voor Luther. Zijne vijanden werden hem nu verschrikkelijker en dreigender in de verbeelding, de dood gaapte hem aan, zijn geloof werd verlamd door al die hersenschimmen, zijn moed werd nu en dan tot zwijgen gebracht, eene siddering greep hem aan. Maar de man bleef getrouw en voor wanhoop bewaard. Hij wierp zich ter aarde en riep, en bad, en smeekte om kracht en geloof uit den Hoogen, en — Luther was bereid.

Vier ure had 't geslagen, en Pappenheim verscheen met den keizerlijken Heraut. Luther volgde beraden en kalm. Vooruit ging de Heraut, vervolgens de Maarschalk, achter dezen Luther. Men kwam buiten, maar daar was de toeloop zoo geweldig, dat men niet dan met kracht, zich een weg kon banen door de duizenden van menschen. Op de straat, voor de vensters, op de daken, was alles bezet en beladen. Men kwam voor het Stadhuis, waar de Rijksdag was vergaderd. De keizerlijke wacht, die er post had gevat, maakte plaats met hunne hellebaarden door de gangen en vertrekken van het gebouw, insgelijks opgevuld met nieuwsgierigen, die hadden weten

door te dringen tot aan de deur, die hen scheidde van de vergaderde Machten. Een oogenblik voor dat men zou binnen treden, werd Luther nog op den schouder geklopt door een oud krijgsoverste, George von Frundsberg, die hem toevoegde: »Monnikje, monnikje! gij onderneemt iets, dat noch ik, noch vele krijgsoversten immer in de bloedigste slagen hebben ondervonden. Zoo gij verzekerd zijt van de rechtvaardigheid uwer zaak, ga dan in Gods naam voorwaarts, vrees niets, God zal u niet verlaten.»

De deuren werden geopend, velen drongen er nog binnen. Luther was op den rijksdag te Worms op Woensdag, den 17den April 1521.

Zes Keurvorsten, vier en twintig Hertogen, acht Markgraven, dertig Aartsbisschoppen of Prelaten, zeventien gezanten van de voornaamste hoven en vrije steden van Europa, de twee Nuntii van den Paus, benevens een groot aantal Prinsen, Graven en Baronnen, te zamen honderd vier personen, waren rechts en links van het prachtige troongestoelte gezeten, waarop de Keizer, omringd met al de teekenen zijner macht, benevens zijn broeder, de Aarts-hertog Ferdinand, hadden plaats genomen. Men begaf zich nog heen en weder, er was nog wanorde en gedruisch. Spoedig echter was alles gezeten, Luther bleef alleen in de ledige midden-ruimte met den Rijksmaarschalk over. Deze geleidde hem tot voor den troon van den Keizer, gelastte hem niet te spreken, voor dat men hem zou gevraagd hebben, en begaf zich naar zijne plaats. Daar stond nu de monnik in de donker gekleurde pij, de oogen ter neder-geslagen, met het bleeke maar ernstige gelaat (Luther was toen mager en gering en, op dien tijd vooral, uitgeput door vermoeijenis en gemoedsbewegingen, zoodat hij nog niets geleek naar het bekende portret, door zijn vriend Lucas Kranach vervaardigd). Voor hem lag op eene tafel een exemplaar van ieder zijner geschriften. Dit was zijne misdaad, hiervoor stond hij nu voor de machtigste vergadering der wereld. Hij wist het, die geschriften zou hij terug moeten roepen, of alle hoop voor de wereld was voor hem verloren. Aller oogen waren op hem gevestigd. De Keizer was verwonderd over het onbeteekenend uiterlijk van den man, die als een elektrieken schok had gegeven aan zijn tijd, die, als een wekker van zijne ceuw, de Duitsche natie had opgeroepen uit den slaap,

die met het Woord, het levende Woord des H. Geestes, de gemoe-
deren weder ontsloten had voor de waarheid, die, al beklom
hij dan ook op morgen den brandstapel, voor duizenden van ge-
slachten echter, met een mannelijke stem, de blijde boodschap weder
vernieuwd had: *rechtvaardiging door het geloof en niet door de werken.*

De Kanselier van den Aartsbisschop van Trier, rechts voor den
troon gezeten, rees op en sprak met een voor alle verstaanbare
stem, eerst in 't Latijn en vervolgens in 't Duitsch. »Maarten
Luther! Zijne keizerlijke en onoverwinnelijke Majesteit heeft u ge-
roepen voor zijn troon, volgens den raad der Staten van het heilige
Roomsche Rijk, om van u een antwoord te vorderen op deze twee
vragen; ten eerste: erkent gij, dat deze boeken door u zijn opge-
steld; ten andere: wilt gij deze boeken en hun inhoud terugtrekken,
of volhardt gij in hetgeen gij hebt aangevangen?»

Nadat de titels der boeken waren voorgelezen, antwoordde Luther:

»Zijne keizerlijke Majesteit richt twee vragen tot mij.»

»Wat de eerste betreft, zoo erken ik deze boeken, die opgenoemd
zijn, voor de mijne.»

»Wat de andere aangaat, zoo is het eene vraag die betrekking
heeft op het geloof en het heil der zielen. Ik zou onvoorzichtig doen,
zoo ik antwoordde, zonder mij te hebben bedacht. Ik bid zijne kei-
zerlijke Majesteit onderdanig, mij tijd te willen vergunnen, ten einde
ik zal kunnen antwoorden, zonder het woord van God te schaden.»

Na onderling raad te hebben genomen, werd aan Luther een dag
gegeven om zich te bedenken en de zitting werd opgeheven.

De monnik werd weder uitgeleid naar zijn verblijf, te midden der
uitbundigste vreugdekreten en de grootste bedreigingen. Er liepen
verscheidene geruchten, de driften kwamen in beweging. »Men wil
Luther ter dood veroordeelen; Aleander heeft overwonnen!» vernam
men van alle zijden. Verscheidene Duitsche ridders begaven zich tot
hem, met de woorden: »Wil men u verbranden, het zal niet gebeuren,
of zij zullen het met hun leven betalen.»

Des anderen daags, ten vier ure, werd Luther weder op dezelfde
wijs afgehaald. De belangstelling in hem was, zoo het kon, nog ver-
meerderd. Men had meer dadelijk partij gekozen, en den vorigen
avond hadden er verschillende twisten ja! gevechten plaats gehad,

tusschen de ingezetenen van Worms en de Spaansche soldaten van den Keizer. De Rijksvergadering was nog aan het beraadslagen, toen Luther was aangekomen, zoodat deze verplicht was, op eene opene plaats van het gebouw, te midden eener opeengedrongen volksmassa, gedurende twee uren, te wachten. Inmiddels was de avond gevallen, en de zitting werd voortgezet onder het licht van toortsen, die de plechtigheid van het oogenblik verhoogden. Eindelijk werd Luther binnengelaten, eene groote menigte gelukte het andermaal hem te volgen. Er heerschte een gespannen stilte, de Kanselier nam weder het woord, in het Latijn en in het Duitsch: »Maarten Luther! antwoord thans op de vraag van zijne Majesteit, waarvoor hij u, in zijne goedheid, uitstel heeft verleend: »wilt gij uwe geschriften in hun geheel verdedigen, of wilt gij er een en ander van terug trekken?"

Toen nam Doctor Maarten Luther het woord, en antwoordde op de meest onderdanige en nederige wijze, hetgeen wij in zeer weinige woorden verkort hier overbrengen.

»Allerdoorluchtigste Keizer! zeer Doorluchtige, Hooggeboren Keurvorsten, zeer Genadige Heeren! Op de eerste vraag heb ik gisteren bevestigend geantwoord, en wat de andere betreft, zoo heb ik, ten eerste, in mijne geschriften over het geloof en de goede werken gehandeld, op eene zoo eenvoudige en Christelijke wijze, dat mijne vijanden erkennen, dat deze boeken goed en nuttig zijn, ja! dit wordt zelfs in den pausselijke bul, hoe hevig ook voor 't overige, verklaard. Hoe zou ik mij dus kunnen verzetten tegen dat, 't geen de wereld zich tot een roem rekent te belijden?"

»Ten tweede, heb ik geschreven tegen den Paus en de Geestelijkheid, tegen hunne ingevoerde misbruiken, tegen hunne onrechtvaardige handelwijze, ten opzichte der Christenheid in 't algemeen, en van 't Deutsche volk in 't bijzonder."

»Zoo ik terugtrok, wat ik hieromtrent gezegd heb, zou ik immers het juk van Rome nog verzwaren en het, om zoo te spreken, wettig doen zijn, daar ik 't door mijne terugroeping alsdan de bevestiging uwer keizerlijke Majesteit en van al de Vorsten van het Deutsche Rijk zou verschaffen? Ik zou dan immers een schandelijke mantel zijn, bestemd om alle soort van boosheid en dwinglandij te bedekken en te verbergen?"

»Eindelijk heb ik geschreven tegen bijzondere personen, die de overheersching verdedigenden en 't geloof tegenstonden. Ik belijd openhartig, dat ik ze wellicht met meer heftigheid heb aangevallen, dan, naar mijne kerkelijke bediening, behoorde. Ik houd mij ook niet voor een heilige, maar ik kan ook hiervan niets terugroepen, want zoo doende zou ik de goddeloosheid mijner vijanden kracht en steun geven, en met te grooter wreedheid zouden zij het volk van God onderdrukken.»

»Niettemin ben ik een eenvoudig mensch, licht kan ik dwalen, en zeer begeer ik van een ieder te vernemen, wat hij heeft in te brengen tegen mijne leer. Zoodra als ik uit de schriften der Profeten en Apostelen zal overtuigd zijn, zal ik dadelijk al mijne dwalingen intrekken, en ik zal de eerste zijn, om mijne geschriften in de vlammen te werpen.»

»Ik ken de gevaren, waaraan ik mij blootstel, maar verre dat deze mij zouden afschrikken, is het veeleer voor mij eene groote blijdschap te zien, hoe in onze dagen, als eertijds, het Evangelie eene oorzaak van twist en tweedracht is. Dit is de aart en de bestemming van het Woord van God. Laat ons vreezen, dat wij, in plaats van voor strijd en scheuring te waken, het heilig Woord van God niet vervolgen. Laat ons zorgen, dat de regeering van dezen jeugdigen en edelen Vorst, onzen Keizer Karel, op wien wij, naast God, onze hoop vestigen, niet aanvange, voortga en eindige onder de droevigste teekenen en gebeurtenissen.»

»En ik zeg deze dingen niet, omdat ik meen, dat zulke groote Vorsten, als waardoor ik mij hier omringd zie, mijnen raad behoeven, maar omdat ik aan Duitschland wil terug geven, wat het recht heeft te ontvangen van zijne kinderen. Het is daarom, dat ik mij aanbeveel aan uwe Allerdoorluchtigste Majesteit, en aan de Doorluchtigste Hoogheid der Vorsten; nederig en eerbiedig smee ik hen, niet te dulden, dat de haat mijner vijanden op mijn hoofd doe nederdalen, wat ik niet verdiend heb.»

Nadat Luther deze woorden, die slechts eene flauwe schaduw zijn van zijne mannelijke rede, in het Duitsch had gesproken, verzocht de Kanselier hem alles in het Latijn te herhalen. Na ook hieraan voldaan te hebben, sprak de Kanselier op nieuw: »Gij hebt niet

geantwoord op de vraag, die u gedaan is. Gij zijt niet hier gekomen, om in twijfel te trekken, wat door de Concilieën bepaald is. Men vraagt u een kort en duidelijk antwoord. Wilt gij terugtrekken of niet?"

Toen antwoordde Luther zonder dralen: »Omdat Uwe Allerdoorluchtigste Majesteit en Gij Hooge Machten van mij een kort, eenvoudig en duidelijk antwoord vorderen, zeg ik u:

»Ik kan mijn geloof niet aan menschen onderwerpen, omdat het klaar is als de zon, dat zij dikwijls gedwaald hebben. Zoo ik dus niet overtuigd worde uit de Heilige Schrift, dat ik gedwaald heb, *kan noch wil ik iets terugtrekken*, want het is den Christen niet geoorloofd tegen zijn geweten te spreken." En toen zijne oogen opheffend tot de vergadering, die naast God zijn leven in handen had, zei hij: „*Hier ben ik. Ik kan niet anders, God helpe mij. Amen.*”

Het overige vult men gemakkelijk aan in den geest. Luther werd in den rijksban gedaan, en wanneer zijn vrijgeleide, om naar Wittenberg terug te keeren, zou verstreken zijn, moest hij overgeleverd worden in handen der wereldlijke macht. Luther verliet Worms, en voorttrekkende werd hij in het Thuringer woud door vermomde ruiters aangevallen en naar den Wartburg gevoerd, waar hij de rust genoot, die thans dringend voor hem gevorderd werd naar lichaam en ziel. Het overige van zijn leven komt hij minder voor als handelende, en zijne verschijning op den Rijksdag te Worms is de grootste daad geweest van zijn leven.

HET STERFBED VAN KEIZER KAREL.

~~~~~

Er is één God, er is ook één Middelaar
Gods en der menschen. 1 Tim. II: 5.

Het moet een plechtig oogenblik geweest zijn, toen Karel V in de laatste oogenblikken van zijn leven, op den 21sten September van het jaar 1558, den Aartsbisschop van Toledo, Carranza, tot zich liet komen, om voor hem het klagende »De profundis» (Ps. 130) te lezen. De biechtvader des Keizers, de prediker en de prior van het klooster San Yuste, de Groot-Commandeur van Alcantara, de Groot-Hofmaarschalk Quayada en andere aanzienlijke mannen in Kerk en Staat waren daarbij tegenwoordig. Carranza was getroffen door de beschouwing van den stervenden monarch, die welhaast voor Gods rechterstoel zou staan, en gevoelde zich gedrongen, aan het einde van ieder vers eene kleine toepassing te maken, voor de oogenblikken en de omstandigheden vereischt. Maar ook hiermede achtte hij niet genoeg gedaan. Toen de Psalm geëindigd was, greep hij een crucifix, wierp zich daarmee op de knieën voor het sterfbed, en het den matten blik des Keizers voorhoudend, sprak hij deze merkwaardige woorden: »ziedaar Hem, die zich voor ons in de plaats heeft gesteld, de zonde wordt niet meer toegerekend, alles is vergeven.» Als een donderslag schokte die taal de harten der aanwezigen. Hoe! dacht men, zou in het geloof *alleen* in den gekruisigden Christus, ons eeuwig heil verworven wezen, zonder dat de mensch door anderer of eigen hulp en verdienste er toe hebbe medegewerkt? Onmogelijk! De Groot-Commandeur van Alcantara, Luis de Avila, achtte het daarom gebiedend noodzake-

lijk op dit zoo ontzachlijk tijdstip nog andere woorden te doen hooren, zoo het nog mogelijk ware, voor den al meer en meer als wegzinkenden Keizer. Hij verzocht den prediker van het klooster, broeder Francisco de Villalba, spoedig nog een woord over het behoud der ziel te spreken tot den veegen lijder. Deze trad voor en putte zijne troostgronden tegen den dood en het eeuwig oordeel voor den verloren zondaar, niet uit het geloof *alleen* in het algemeenzame verlossingswerk van Christus, maar uit den bijzonderen bijstand der Heiligen. »Dat Uwe Majesteit zich verheuge,» zeide hij, »heden is het de dag van den H. Mattheus; Uwe Majesteit kwam ter wereld op den dag van den H. Matthias; hij zal die verlaten met den H. Mattheus. Mattheus en Matthias waren twee Apostelen, twee broederen, bijna van gelijken naam, beide discipelen van Jezus Christus. Wanneer zulke Heiligen voor ons bij God tusschentreden, heeft men niets te vreezen. Dat Uwe Majesteit zijn hart met vertrouwen tot God wende, Die hem heden Zijne heerlijkheid zal doen beërven.» Na deze toespraken klaarde het bleeke en ingevallen gelaat van den Keizer op, »en» schreef Carranza in verzoenenden geest, »te gelijk vertrouwend op het plaatsbekleedende lijden van Christus en op de heilrijke voorspraak der Heiligen, vertoonde hij eene groote gerustheid en eene inwendige blijdschap, die ons roerde en troostte.»

Nog eenige litanieën en gebeden werden gelezen, de wijkaarsen werden ontstoken, het crucifix, dat voor negentien jaar ook de Keizerin bij haar verscheiden gediend had, werd door de stervende nog gekust en aan het hart gedrukt; een licht werd hem nog in de hand gegeven — en terwijl hij het bijna brekend oog naar 't kruisbeeld wendde, dat Carranza hem zachtkens weder ontnomen had om het hem op den oever des grafs nog voor te houden, fluisterde met de lippen: »dit is het oogenblik», lispte hij nog even den naam van — Jezus — en de groote Keizer was ontslapen en in een andere wereld overgegaan.

Merkwaardige beschikking! Zoo moesten de beide leerstukken, welke de Christenheid der 16de eeuw in twee vijandige legers hadden geschaard, nog eenmaal verkondigd worden bij het sterfbed van hem, die zulke zwaar gewapende benden in het eene had aan-

gevoerd: de rechtvaardigmaking des zondaars *alleen* uit het geloof in Jezus Christus, en — de zondaar wordt niet zalig *alleen* uit dat geloof. Voor de laatste belijdenis had Karel, gestreden, en hard had zijn zwaard geslagen in de vijandelijke scharen. En toch behoorde hij onder de machtigste geesten van zijn tijd. Groot was hij als staatsman, groot als veldheer, groot als gebieder van zoo vele volken van zijn onmetelijk rijk, en bij dit alles was hij een hoogst godsdienstig man. Duizend malen was de eeuwige waarheid van de rechtvaardigmaking des zondaars *alleen* uit het geloof in Jezus Christus, de hoofdwaarheid der Hervorming, bij monde en geschrifte, in zijne Staten gepredikt. En ofschoon hij zich altijd met opzet van die prediking had afgewend, zoodat ze nimmer door zijn gehoor tot zijn hart had mogen doordringen, eenmaal toch had hij dien raad Gods in het zalig maken van zondige menschen stil en gelaten moeten aanhooren. Het was geweest op den voor immer gedenkwaardigen Rijksdag te Augsburg, van den 25sten Juni des jaars 1530. Toen was het eindelijk aan de Protestantsche Stenden van het Duitsche rijk vergund geworden hunne Confessie voor de hooge vertegenwoordiging van de Duitsche Christenheid te doen hooren, en ook het 21ste artikel daarvan had de Keizer vernomen, dat luidde: »Van den dienst der Heiligen wordt door »de onzen aldus geleerd, dat men den Heiligen gedenken zal, op- »dat wij ons geloof versterken, als wij zien, hoe aan hen genade »geschied is, alsmede hoe zij door het geloof geholpen zijn; daar »benevens ook, dat men een voorbeeld neme aan hunne goede wer- »ken, een iegelijk naar zijn beroep, gelijk Zijne Keizerlijke Majes- »teit zalig en goddelijk het voorbeeld van David volgen mag, om »oorlog tegen den Turk te voeren; want beide zijn zij in het »koninklijk ampt, hetwelk beschutting en bescherming hunner on- »derdanen vereischt. Maar door de Schrift kan men niet bewijzen, »dat men de Heiligen aanroepen, of hulp bij hen zoeken moet; want »daar is *alleen een eenige Verzoener en Middelaar tusschen God en »de menschen, Jezus Christus, 1 Tim. II, welke is de eenige Heiland, »de eenige Hoogepriester, Genadestoel en Voorspreker voor God, »Rom. VIII, en die heeft alleen beloofd, dat Hij ons gebed verhooren wil; dit is ook de hoogste Godsdienst naar de Schrift, dat men*

»denzelven Jezus Christus, in alle nooden en zwarigheden, van harte
 »zoeken en aanroepen; 1 Joh. II: *Zoo iemand zondigt, zoo hebben wij*
 »eenen Voorspreker bij God, die rechtvaardig is, Jezus Christus.»

Groot was de uitwerking der voordracht van de belijdenis geweest op een aanzienlijk deel der aanwezigen. Katholieke Vorsten en Afgevaardigden van rijkssteden waren verbaasd en verslagen geworden door de Evangelische waarheden der Confessie, zoodat vele hunner ze vroeger of later voor zich ook hebben aangenomen en de Roomsch-Katholieke kerk verlaten. Maar Karel? Op zijn gelaat evenmin als in zijn gemoed, blijkens zijne volgende daden, had eenig artikel der belijdenis eenige de minste verandering te weeg gebracht. Bij het eindigen der voordracht had hij zich het latijnsche afschrift der Confessie doen geven; maar ook dit was zonder goede vrucht gebleven voor de Hervorming. Wat zou ook in deze dingen iets hebben mogen baten, dan de alvermogende genade van den hoogen God? Karel was met zijn geheele hart en ziel Katholiek, en naar zijne menschenlijke berekening en staatkundige wereldwijsheid moest hij gehoorzamen aan de ijzeren wet der noodzakelijkheid. Met den Paus toch kon hij in oorlog wezen, de eeuwige stad kon hij op woeste wijs doen bestormen en uitplunderen, maar naar zijn geloof en zijne staatkunde moest hij de Roomsch-Katholieke kerk met krachtigen arm niet alleen tegen iederen aanvaller verdedigen, maar ook hare vijanden, waar hij vermocht, ten eenemale uitroeien. Of was hij niet de Koning van Spanje, en dus de opvolger van hunne Katholieke Majesteiten bij uitnemendheid, Ferdinand en Isabella, uit wier bloed hij van moederszijde gesproten was en wier Inquisitie hem als hunne erfeling was vermaakt tot handhaving der Spaansche nationaliteit, aanvankelijk tegen de inmenging der vreemde bestanddeelen van Moorschen en Joodschen, later ook van Hervormden aart? Was hij niet als opvolger van Maximiliaan, uit wien hij van vaders zijde afstamde, de voogd en schutshoofd der Kerk, de Keizer van het heilige Roomsche rijk, dat sinds lang op zijne grondslagen waggelde en door Maximiliaan's krachtige hand weder eenigermate bevestigd, thans vooral eenheid van geloof behoefde, zoowel voor de inwendige rust als voor de uitwendige veiligheid, tegenover de meer en meer dreigende benden

van den valschen profeet? Was hij niet door zijne grootmoeder van vaders zijde, Maria, de machtige zoon der Boergondische Vorsten, wier schoone en rijke Nederlandsche gewesten hij, op dier vaderen voorbeeld, steeds tot grooter staatseenheid had zoeken te brengen, en wier toenemende kracht, bloei en welvaart, bij den voortgang der toen dusgenaamde nieuwe leer, geheel op het spel zouden worden gezet? Ja! onberekenbaar waren de gevolgen, bijaldien de Katholieke kerk, wier invloed op ieder levensgebied zich destijds gelden liet, ondermijnd werd en schipbreuk lijden moest, te midden der worsteling, die zich hoe langer hoe meer in het kerkelijk, staatkundig en maatschappelijk leven der volken, ten gevolge der nieuwe elementen daarin gestort, ging openbaren. Want niet alleen eene geheel andere staatsrechterlijke gesteldheid voor 's Keizers Staten, maar eene algeheele omkeering der Christenheid, dreigde er te ontstaan, bijaldien de Hervormers er in slaagden de gemoederen van het oude geloof der Kerk afkeerig te maken. Herinneren wij ons bij dezen natuurlijken gedachtengang des Keizers, hoe hij van aart en opleiding een man was van tucht en orde, in al de kracht van de beteekenis des woords; dat hij deze in iedere levensbetrekking gehandhaafd wilde zien; en dat hij 't allerminst daarop eenige inbreuk duldde op het geestelijk gebied, van waar alle gezag plechtig op hem was afgedaald, zoo zelfs, dat hij, het bespreken van geloofspunten, voor leeken als hoogst gevaarlijk achtte. Bedenken wij, hoe hij op zulk eene hoogte geplaatst en met zulke beginselen te moede moest wezen, als hij ontwaarde, dat eenvoudige en dikwijls ongeleerde mannen, hetzij uit de kloosters, hetzij geheel en al ongewijde uit het volk, in verzet dorsten te komen tegen de hoogste en voor hem goddelijke macht in het geestelijke. Merken we verder op, hoe hij verontwaardigd moest wezen, als hij, wien de geest des onderscheids, om in deze dingen te onderscheiden, wat uit God en wat uit de wereld was, ontbrak, daarbij vernam, hoe het streven van hen, die de handen aan het Heilige sloegen, vaak niet alleen hoogst gebrekkig, maar soms, zoo als van de wederdoopers en in den boerenkrijg, ellendig en zondig was. Dan, voorwaar! zal het niemand, na deze aanduidingen, kunnen bevreemden, dat, toen Karel eindelijk na een geheel leven gestreden en gezwogd te hebben om Frankrijk

te vernederen en de door hem zoo verfoeide ketterij uit te roeien, moest ondervinden, hoe zijne Protestantsche vijanden, met dat zelfde Frankrijk in verbond getreden, hem vermochten te dwingen aan de Hervorming vrijen loop in Duitschland te laten, — hij daarover ten diepste verslagen was, en dit hem, ofschoon hij onmachtig geweest was om er zich tegen te verzetten, steeds een knagend verwijt bleef, ook in de stille afzondering van het klooster. De groote, maar voor het Evangelie zoo verblinde Keizer, vreesde bij wijlen voor zijne zaligheid, omdat hij met de Protestanten te Passau (1552) in onderhandeling was getreden. En daar alle deze dingen eigenlijk met Luther in het leven waren getreden, kon de schim van dien Hervormer hem soms een killen schrik in 't harte jagen, en zijn geweten op 't hoogst beroeren bij de gedachte, dat hij hem te Worms zijn keizerlijk woord had gehouden, en dit niet gebroken had met iemand, die voor hem niets dan een schenner was van Gods Majesteit.

Daarom noemden wij het eene merkwaardige beschikking, dat de groote waarheid van de rechtvaardigmaking des zondaars voor God *alleen* uit het geloof, zoo vol en krachtig door Luther gepredikt, nog aan het sterfbed des Keizers moest worden gehoord. Het was wel het klaarste bewijs, dat de groote strijd der eeuw niet had opgehouden, en dat noch de oorlogen, noch de brandstapels des Keizers dien hadden kunnen beslechten. De prediking van de algenoegzaamheid des geloofs ter zaligheid zonder eenige verdienste der werken, had de Christenwereld beroerd tot op haren diepsten grond, en was doorgedrongen in paleizen en hutten, en dat niet alleen op Germaanschen, maar ook op Romaanschen bodem. En had er voor het bewustzijn van den Keizer geen ander Christendom dan het Roomsch-Katholieke bestaan, en had hij steeds naar zijn beste weten ter eere van God gehandeld, toch was er een vernieuwd en hervormd Christendom door de gezuiverde prediking van Gods woord, en de daaraan verbonden belofte des H. Geestes ontwaakt, dat tot een ander inzicht in de dingen des tijds en der eeuwigheid onder de volken geleid had. Ook dat gewaagde thans, hoewel op gansch andere wijze, en soms op geheel verschillende gronden van die der Roomsch-Katholieke, van krachten, rechten en plichten. Onder

grootte slagen en worstelingen, te midden van veel verdrukking en lijden, had het zich ontwikkeld. Bij ieder verlies had het gewonnen, na iedere nederlaag was het versterkt, door iedere vervolging had het zich uitgebreid. Te Worms (1521) was het op den Rijksdag verworpen, de Keizer had het sedert rusteloos bestreden met plak-katen, met inquisitie, met legers, maar niets had mogen baten. De Hervorming was voortgegaan en toegenomen, de Keizer verzwakt en afgenomen, krank geworden, krank tot der dood, en toen hij, aan het einde van alles hier op aarde gekomen, hulp en steun en licht vroeg voor den somberen doodsweg bij de mannen zijner Kerk, moest er één, en dat wel Carranza, de Primaat van het Katholieke en Inquisitoriale Spanje de hoofdwaarheid der Hervorming nog doen hooren bij den uitgang van een leven, welks streven daartegen zoo zwaar en bitter vijandig was geweest. Gelijk hier boven gemeld werd, schreef de Primaat zelf, dat zijne woorden niet geheel en al zonder uitwerking bleven op den Keizer. Zoo deze opmerking juist is, hebben zij, met Gods genade, in de laatste ure, nog eene genezende kracht kunnen uitoefenen op de diepe wonden van dat lijdende hart. Stelliger evenwel is het bericht, in de Annalen der Inquisitie voor ons opgeteekend, dat Carranza, niet lang na het versehiden des Keizers door den Grootmeester van de Orde van Alcantara, Luis de Avilla, bij die rechtbank werd aangeklaagd, wegens de kettersche woorden bij Karel's sterf bed door hem gesproken, en bijaldien de hooge en machtige hulp van den Paus hier den Primaat niet op zijde ware geweest, zou de prediking van de eeuwige en vaste waarheid der Hervorming ook hier voor den prediker doodelijk geweest zijn, door de uitspraak dier verschrikkelijke vierschaar.

De aanklacht van de Avila was intusschen een groot bewijs, dat de Katholieke kerk, even als de Keizer, onwrikbaar gebleven was bij haar geloof. Men heeft beweerd, dat de grootte beweging der Hervorming ook goede vruchten voor die Kerk heeft gedragen. Die bewering is in zoo verre waar, dat de Katholieke Kerk, door den afval van zoo vele volken en landen van hare gemeenschap, tot bezinning gekomen, vele misbruiken, gebreken en ongerechtigheden, die bij haar hoofd en hare leden gevonden werden, gepoogd heeft

zooveel mogelijk op te heffen en uit haar midden te verwijderen. Nadeelig echter waren de gevolgen der Hervorming hierin voor de Katholieke kerk, dat zij deze, door de scheiding van hare edelste en beste krachten heeft beroofd. Vooral dat zij, doordien de belijders harer leer en die ten deele slechts deze waren toegedaan, zich ten eenemale onttrokken hadden aan de Kerkvergadering van Trente (1545)—1563), welke vooral door Karel tot stand gekomen, een einde aan alle twist en verdeeldheid in de Christenheid zou moeten maken, — de Katholieke Kerk zich daar heeft doen afzonderen en geheel afsluiten van de groote beweging der 16de eeuw op het Christelijk gebied. Daardoor bleef de Katholieke Kerk op haar eigen weg, sedert eeuwen door haar bewandeld, ja! uit eene natuurlijke tegenwerking trok zij zich veeleer daarop terug, uit vrees voor den invloed harer tegenpartij, zoodat zij, met het oog op de belijdenis der Protestanten, hare dwalingen luider en sterker dan immer te voren, daar heeft uitgesproken. Volledig deed zij het op alle betwiste punten, en dus ook tegen het 21ste art. der Augsburgsche Confessie: over de dienst der Heiligen. In hare 25ste of laatste zitting verklaarde de Trentsche Vergadering, vijf jaar na Karel's overlijden, op het ondubbelzinnigst: »dat het goddeloos was »te ontkennen, dat de Heiligen, die met Christus regeeren, hunne »gebeden voor de menschen tot God opzenden; dat het goed en »heilrijk is hen ootmoedig aan te roepen; en voor het verkrijgen »van Gods zegeningen, door middel van zijn Zoon Jezus Christus, »onzen Heer, tot hunne voorbede, hulp en bijstand toevlucht te »nemen.”

Drie eeuwen zijn er sedert over het graf van Keizer Karel voorbij gevaren, en nog is de kloof tusschen de belijders der beide leerstukken, bij het sterfbed te San Yuste gepredikt, niet gedempt. geene staatkunde, geene vordering in eenige menschelijke wetenschap, geene wijsbegeerte, geene kritiek, geen onderwijs, aan de kinderen der verschillende belijders vereenigd gegeven en in hunne prilste jeugd reeds aangevangen, nog minder wederzijdsche scherts of spot of hekeling, of welke bestrijding, in welken toestand ook van het leven, vermochten hierin iets uit te werken. Ingebeelde broederschap, flauwe beginseloosheid of volslagen ongelooft aan het

geopenbaarde Woord van God, hebben in hunne kortzichtigheid, of die kloof niet bemerkt, of haar in hunne waanwijsheid pogen te bedekken, zonder immer te slagen. Ja! eene kortere of langere poos van wederkeerige verdraagzaamheid werd meestal door eene groote verwijdering en afstooting gevolgd. En niemand, wien het gegeven werd in zijn hart voor God gerechtvaardigd te worden *alleen* door het geloof, zal zich hierover verwonderen. Die toch weet, dat door ieder, het geringste bijvoegsel zelfs, dat geloof zoowel van aart, als van kracht, gelijk aan een schoonen en helderen klank, die door de geringste luchtpersing gestoord wordt; die weet, dat de Roomsch-Katholieke leer der werken, en van eigen en anderer verdiensten op het stuk van zaligheid, eene geheel andere beschouwing der dingen met zich voert dan de Hervormde leer van de rechtvaardigmaking alleen door het geloof, en dus tot een geheel ander kerkelijk, staatkundig en maatschappelijk leven leiden moet; die weet, dat de belijders der beide leerstukken elkander ook bij de sponde eens stervenden moeten bestrijden, omdat zij ieder afzonderlijk de ware rust der ziel onafscheidelijk gelooven van de onverdeelde aanneming van het een en de onvoorwaardelijke verwerping van het ander.

De afzondering en het afsterven van Keizer Karel in het klooster van San Yuste, werd in den laatsten tijd door kundige en rijk begaafde mannen, als: Stirling, Amédée Pichot, Gachard, Bakhuizen v. d. Brink en Mignet uitvoerig en nauwkeurig behandeld. Een geheel nieuw licht ging daardoor voor ons over de twee laatste levensjaren van den grooten Monarch op. Gemeenzaam toch van onze jeugd af aan geworden met de voorstelling daarvan ons door Robertson en andere gegeven, waarin wij hem, afgesloten van het leven en de beweging der wereld, hadden zien wegwijnen, naar het lichaam en wegmijmeren naar den geest, werden wij daarentegen zonderling getroffen, toen wij van de groote belangstelling vernamen, die hem bijbleef voor de hoogere dingen, ook van het aard-sche leven. Hij had, ja! het werkdadige leven verlaten, omdat hij zich te zwak gevoelde de teugels van zijn weidsch bewind met kracht te blijven besturen tot heil zijner volken; maar hij was niet afgetreden van zijn troon, om zich levend achter kloostermuren als

te gaan begraven, en veertig jaren van ongelooflijk zwaren arbeid, te besluiten met nietige beuzelarijen. Karel blijft nu voor ons de groote Vorst tot den einde. Tot in zijne laatste dagen hield hij niet op het oog te richten op de gebeurtenissen van den dag, en invloed daarop uit te oefenen als raads- en leidsman van zijn zoon, den Koning van Spanje, van zijne geliefde betrekkingen, waaronder zijne beide zusters, die hem naar Spanje gevolgd waren, eene eerste plaats bekleedden, en van zoo vele groote mannen van zijn tijd, voor wie hij niet alleen in naam, maar ook in der daad *de Keizer* bleef. Ten bewijze hiervan, deelt Mignet ons de volgende merkwaardige bizonderheid mede.

Den 12den Maart 1558 was eindelijk, na vele hinderpalen te boven gekomen te zijn, Ferdinand zijn broeder als Keizer van het Duitsche rijk opgevolgd. Deze vernam het eerst eene maand later en meende nu, na van alle aardsehe macht ontdaan te zijn, ook niet 't minste teeken daarvan in wat hem omringde te moeten behouden. Hij beval daartoe al de wapenschilden uit zijne vertrekken en van zijne meubelen te verwijderen, en voortaan zijn naam niet meer bij de gebeden in de kerk en bij het lezen der mis te noemen, maar daarvoor dien van Ferdinand te stellen. »Wat mij betreft,» zeide hij tot zijn biechtvader Juan Regla, »de naam van Karel is mij nu voldoende, omdat ik *niets* meer ben.» Deze schoone en eenvoudige woorden herhaalde hij meermalen, tot groote smart zijner dienaren. Maar ofschoon de keizerlijke kroon uit zijne vertrekken verdwenen was, zijne titels uit zijne zegels waren genomen, ofschoon zijn naam niet meer in de openbare gebeden werd genoemd, nochtans bleef hij, wat hij voor ieder geweest was. Van Valladolid tot Brussel hield men niet op aan hem te schrijven: *Aan zijne Majesteit den Keizer*, en wanneer men van hem sprak, zeide men altijd: *de Keizer*.

En toch laat Karel ons ten slotte, bij al zijne menschelijke en vorstelijke grootheid, zeer onbevredigd. Toen hij ontslapen was, wisten zijne getrouwe hovelingen en vrienden geene woorden te vinden om hem te verheerlijken. Zijn Hofmaarschalk Quyada eindigde het verhaal van zijn verscheiden aldus: »Zoo stierf de grootste man, die er immer was of wezen zal.» Hiermede kunnen of mogen wij niet instemmen.

Wij hebben in algemeene trekken de noodzakelijkheid van zijn handelen trachten aan te toonen, en hem daarin, naar onze meening, recht doen wedervaren. Bij *zijn* licht, moest Keizer Karel de verschijnselen van zijn tijd aldus beschouwen, gelijk wij zagen; met *zijne* beginselen moest hij handelen, gelijk hij gehandeld heeft. Maar 't is juist om *dat* licht en om *die* beginselen, dat de overigens groote man ons onbevredigd laat, en wij hem met Quayada niet voor den grootste der menschen kunnen verklaren. Karel heeft namelijk, ondanks zijne reusachtige krachten en de kolossale middelen, waarover hij beschikken kon, op al zijne groote levensplannen schipbreuk geleden. Eene wereldmonarchie had hij aan zijn eenigen zoon willen nalaten, maar Engeland was hem daarvoor ontgaan, en het groote Duitsche rijk vermocht hij aan zijn broeder Ferdinand niet te ontnemen. Onze zeventien Nederlandsche gewesten had hij als een onverdeelbaar gebied pogen te vermaken aan zijn geslacht, maar, ten einde Spanje vooral te behouden, had hij van zijn eenigen zoon een Spanjaard gemaakt, hem daardoor ten eenemale van het Nederlandsch karakter en van het Nederlandsche vrijheidsgevoel vervreemd, en zoo doende buiten staat gesteld hier te blijven regeeren, en te behouden wat hij ontvangen had. Het onverdeelbaar gebied werd dus verscheurd, en het eene deel zwoor den Spaanschen gebiedster, den zoon van den gevierden Keizer Karel af, en verklaarde zich plechtig voor God en menschen vrij van zijne macht. De Keizer had op alle wijzen en langs alle wegen Frankrijk zoeken te vernederen, maar, na een leven van krijg, was hij gedwongen geworden een verdrag daarmede te sluiten, dat in geen deele eervol voor hem genoemd kon worden. De Hervorming eindelijk, die bij hem zoo bitter gehate ketterij, had hij, naar zijn beste weten, op de krachtigste wijze getracht uit te roeien, maar was geïndigd over haar te onderhandelen en aan hare eischen in zijn Duitsche rijk te moeten voldoen, en — aan zijn sterfbed, in het land der Inquisitie, werd zij nog gepredikt tot een getuigenis, door een zijner geliefdste mannen. Dit mislukken echter van Karel's plannen zou op zich zelf nog niet tegen hem pleiten, met meer en grooter mannen in de geschiedenis heeft hij dit gemeen; maar wij merken verder op, dat, bij al zijn streven, hetgeen altijd grootsch was op zich zelf, omdat

zoowel zijne gestalte als het tooneel, waarop hij zich bewoog, de gewone menschelijke verhoudingen overschreden, immer zijn eigen ik, zijn eigen grootheid, zijn eigen macht, zijn eigen heerschappij of die van zijn geslacht, ten grondslag daarvan lag. En toch was hij geen lage egoïst; want zijn streven voor zich en de zijnen was zoo nauw vereenigd of liever vereenzelvigd met zijne vreeze en liefde Gods, dat hij Gode meende te dienen, wanneer hij voor zich en de zijnen, daar zij er nu toch eenmaal toe geroepen waren, een groot Christenrijk mochten stichten, waarin de Katholieke Kerk en het vorstelijk gezag van zich en de zijnen allerwege zouden geëerbiedigd en gehandhaafd worden. In die vereenzelving nu van eigen eer, eigen gezag en eigen grootheid met Gods verheerlijking, door middel van de handhaving, bevestiging en uitbreiding van het Rooms-Katholieke geloof, met behulp ook der wereldlijke macht, was zijne dwaling gelegen. En daar iedere dwaling, op teleurstelling en mislukking uitloopt, is de slotsom van de beschouwing van Karel's leven onbevredigend, omdat zijn leven niet door het ware groote der zelfverloochening, maar door het kleine en kwellende van het zelfbedrog, dat in den grond niet anders dan gekrenkte eigenliefde is, gekenmerkt wordt.

Dat zelfbedrog of die gekrenkte eigenliefde, die wij gaarne bij Karel voor half onbewust houden, vond ongetwijfeld zijn wortel in zijn hart, maar de groote man kon daarvan moeielijk tot klare bewustheid geraken in zijne Kerk, en het daardoor bestrijden en overwinnen in het geloof. De ware zondaarsbehoeften komen in de Rooms-Katholieke kerk zelden tot volledige openbaring, en daardoor vermag ook de zondaar in hare gemeenschap niet tot ware zelfkennis komen, en dat wel, omdat hare leer van eigen en anderer krachten en werken en verdiensten, als medevereischen tot zaligheid, het bedorven hart als halverwege te gemoet komt en verheft, voordat het geheel bewust van volslagen bederf, van een verkocht zijn onder de zonde, geworden is. En voordat de mensch daarvan bewust geworden is, wordt hij niet los van zijn zondig en begeerlijk ik en blijft hij vasthouden aan eigen eer en grootheid, van welken aart ook, van zich en de zijnen, en blijft ook daarom zoo lang ongeschikt voor het verrichten van waarlijk

groote dingen, zij 't op nog zoo kleine schaal, die den toets voor God en menschen kunnen doorstaan.

Zoo gold dan ook hier weder de waarheid der oude spreuk: van het hart zijn de uitgangen des levens. Het hart van Keizer Karel was der Roomsche-Katholieke leer getrouw toegedaan. Van daar was het Goddelijk *licht*, dat in hem was, door menschelijke leeringen verduisterd, en vonden zijne *beginselen* niet eeniglijk en alleen hun steun in de uitspraken van Gods Woord. In het Katholiek zijn van Karel lag daarom de oorzaak, dat hij, bij al zijne menschelijke en vorstelijke grootheid, als een der hoofdpersonen der zestiende eeuw nimmer, in zijne verschijning en verhouding tot de groote gebeurtenissen van zijn tijd, bevredigen kon. Dien tijd begreep hij niet, omdat hij daarvan de krankheden niet vermocht te kennen, nog minder de geneesmiddelen daartegen aan te wenden. Hij was blind voor de schandelijke gevolgtrekkingen van Rome's leer, die in den afaathandel van Tetzal haar uiterste grens hadden bereikt, en kon derhalve het noodzakelijke van de tegenwerking, daaruit in de geoederen ontstaan, niet erkennen en op hare juiste waarde schatten. De leer van Luther bleef voor hem eene afschuwelijke ketterij, en toch, die leer was geene andere, dan die van den Heer en Zijne Apostelen: de leer van de rechtvaardigmaking des zondaars voor God, door het geloof *alleen*. Die leer werd wel vervloekt in de zesde zitting van het Concilie van Trente; maar de arme monnik van Erfurt heeft met de eenvoudige prediking daarvan toch gezegevierd over den machtigen Keizer van het heilige Roomsche rijk, en jaren na zijn verscheiden, verwekte ze nog schrik en ontzetting, toen zij zelfs door een Carranza, bewust of onbewust, werd verkondigd bij 't sterfbed van den Monarch te San Yuste.

LODEWIJK VAN NASSAU IN DE JAREN 1565 EN 1566.

De jeugd, die haastelijk voleindigd is, veroordeelt den veeljarigen ouderdom des onrechtvaardigen. Boek der Wijsn. IV: 16.

Cyrus, Alexander, Caesar, Charlemagne, Napoleon! Zij hebben de wereld doen beven voor hunne wapenen, onmetelijke rijken gesticht en onverwelkelijken roem verworven. Hunne wapenen hebben echter zulke diepe wonden geslagen; zij waren in hunne wereldheerschappij zoo geweldig, hun roem blijft met zooveler haat en vloek bevekt, dat men vragen mag: waren die mannen waarlijk groot! En toch! Zij hebben groote daden verricht; als schitterende lichtverschijnsels straalden ze onder de volken, en nieuwe tijdperken ontstonden er door hen in de wereldgeschiedenis.

Er zijn intusschen ten allen tijde menschen geweest, die op een andere wijs een aanzienlijke plaats in de jaarboeken van 't menschedom beslaan, menschen, die niet zoozeer door treffende daden, door luisterrijk wapengeweld, door 't tot stand brengen van grootsche instellingen, maar veeleer door zelfopoffering, door getrouwe toewijding hunner krachten aan wat zij voor waarheid hielden, door beslistheid van karakter in tijden van ontbinding en overgang, zich hebben gekenmerkt. Zulke menschen zijn gewoonlijk niet zoozeer groot door wat zij deden, maar door wat ze waren; die, om in de termen onzes tijds te spreken, een duidelijk geteekende persoonlijkheid vertoonden, en voor een oogenblik den ontwikkelingsgang der geschiedenis in hun hart droegen, tot dat de tijd voor de nieuwe geboorte ontvankelijk werd.

Tot dit geslacht behoort Graaf Lodewijk van Nassau. Hij werd in 't jaar 1538, vijf jaar na den Prins van Oranje, geboren en sneuvelde in 't jaar 1574. Hij heeft dus zes en dertig jaar geleefd, en daarvan was hij slechts gedurende de laatste negen een historiesch persoon. Hij heeft in dezen tijd niet opgehouden van met raad en daad, met woord en zwaard deel te nemen in de groote beweging des tijds tegen de Spanjaansche overheersching, en daar deze samen hing met den geheelen ontwikkelingsgang en de hoogste belangen der menscheid in 't algemeen, mogen we van hem verklaren, dat hij in weinig jaren, lange tijden in hare geschiedenis heeft laten vervullen.

Lodewijk's vader was Willem de Oude of de Rijke bijgenaamd. Met den Keurvorst van Saxon, broeder en opvolger van Frederik den Wijze, Luther's beschermer, en Filips, Landgraaf van Hessen, was hij onder de eerste duitsche vorsten, die de Kerkhervorming in zijne landen invoerde. In 1516 aan zijn vader Jan V opgevolgd, had hij in 1521 den Rijksdag van Worms bijgewoond en daar een machtigen en blijvenden indruk van Luther's verschijnen voor den Keizer en de Rijksvorsten ontvangen. Hij was reeds met zijne geschriften bekend geworden, en we mogen wel aannemen dat hij den grooten Evangelieprediker ook persoonlijk ontmoet en gesproken heeft. Zeker is 't, dat noch de pogingen van zijn ouderen broeder Hendrik, die zich bij de gevestigde Kerk steeds gehouden heeft, noch de bijzondere gunstbewijzen van den Keizer, die hem o. a. in de Vliesorde wilde opnemen, waardoor hij Willem aan 't Oude Geloof trachtte te verbinden, iets op dezen hebben uitgewerkt. Van den anderen kant is hij in het geloof der Hervorming ten sterkste bevestigd geworden, door zijn tweede huwelijk met Juliane, dochter van Graaf Botho van Stolberg in 't jaar 1541. Zij was de nieuwe leer met haar geheele hart toegedaan, en heeft met, en meer nog dan haar gemaal, op de gemoederen harer kinderen gewerkt, door woord en gebed, door vermaning en voorbeeld. De Prins getuigt van zijne opvoeding te Dillenburg, in zijne Apologie van 1581: »Daar ik van kindsbeen af aan in de nieuwe Religie ben opgevoed, en mijn Vader daarin had geleefd en gestorven was, zal niemand 't vreemd kunnen vinden, dat die leer zoo in mijn hart gegrift was en er zulke wortelen in had geschoten, dat zij op haar tijd vruchten heeft gedragen." De

leer, waarin hij met Lodewijk en zijne andere broeders en zusters was opgevoed, was vervat in de Augsburgsche Confessie van Melancton; hij plach daarvan te getuigen, dat hij ze voor de uitdrukking van den waren Christelijken godsdienst hield, terwijl Graaf Lodewijk haar zoo was toegeedaan, dat hij eens verklaard heeft, dat hij al de overige geschilpunten zou laten rusten, indien maar de leer van de rechtvaardigmaking des geloofs (de ziel der Confessie), met de toereiking van den Nachtsmaalsbeker aan allen, en 't huwelijk der Geestelijken werd gehandhaafd. De uitwerking en de gevolgen van eene Christelijke opvoeding zijn echter minder gelegen in getuigenissen of verklaringen, in volwassen leeftijd afgelegd, van wat men voor waarheid houdt, ofschoon ook dit niet moet worden gering geschat, maar veel meer in den vrijmoedigen en ongedwongen toon, waarin ouders zonen of dochters in hun volwassen leeftijd nog kunnen toespreken over de dingen der eeuwigheid. Treffend en aandoenlijk zijn in dit opzicht de brieven van de Hertogin Juliane. Zij heeft haar gemaal, die in October 1559 overleden was, nog een en twintig jaren overleefd, en heeft juist in den tijd van 't ontbranden van onzen vrijheidskrijg onophoudelijk hare zonen daarin blijven aanmoedigen en opwekken. Wanneer nu eene Christelijke moeder een zoon, die voor lang reeds in het slaggewoel bij St. Quintijn zijn krijgsmansaat getoond had, een zoon van een voortvarend, moedig, doortastend en onversaagd karakter, zooals Graaf Lodewijk was op zijn acht en twintigste jaar, en te midden van een geweldig bewogen en hevig geschokt tijdsgewricht, zooals in Augustus van 't jaar 1566 in onze gewesten beleefd werd, op deze wijs in een brief toespreekt: »Ik heb vernomen, hartelijk geliefde zoon! in welk een groot gevaar en moeielijken toestand gij u thans bevindt; laat u nu niet door uwe menschelijke wijsheid en goede meeningen op den dwaalweg brengen, maar bid aanhoudend uw hemelschen Vader om Zijn Heiligen Geest, opdat Deze uw hart verlichte, en gij Zijn Goddelijk Woord zooveel in u is bevorderet en daartegen niet handelet, en 't eeuwige u meer dan 't tijdelijke ter harte ga. Dit kan niet zonder den H. Geest volbracht worden; daarom is 't gebed noodig; ik zal 't aanhoudend voor u doen, laat gij 't ook niet na;» — wanneer nu eene moeder, zeiden wij, aldus een zoon kan toespreken, hetzij in de zestiende,

hetzij in de negentiende eeuw — want de mensch is teegnover deze dingen niets veranderd, — dan weet ze, dat 't hart van haar zoon daarvoor zeer ontvankelijk is, of ze toont zeer onverstandig te zijn. Maar Juliane handelde en sprak zeer wijs; daarvan getuigt hare briefwisseling en niet 't minst 't ontzag en de liefde, die hare beroemde zonen haar, zoo lang zij leefden, hebben blijven toedragen. Want ook bij Lodewijk mocht zijne Christelijke opvoeding, even als bij den Prins, diepe wortelen schieten en schoone en rijke vruchten dragen. Van Dillenburg begaf hij zich voor zijne hoogere opleiding naar Straatsburg en van daar naar Genève, waar hij Calvijn gehoord heeft en omgang had met Junius, Peregrin de la Grange, en zoovelen zich daar toen bevonden, die later ook hier een voorname plaats op 't kerkelijk en staatkundig gebied hebben ingenomen.

In beide steden bekend geraakt met Fransche taal en zeden, wat hem later te stade zou komen, begaf hij zich daarop naar Brussel, waar hij, 't zal kort na den afstand van de regeering van den Keizer geweest zijn, aankwam, om zich verder onder de leiding van zijn ouderen broeder, den Prins, te bekwamen. De Nassaus zagen namelijk onze Gewesten als een tweede vaderland aan, omdat ze daarin vele landen in eigendom of in leen bezaten. Deze goederen waren aan Hendrik, den broeder van Willem den Oude, na huns vaders dood toegevallen; van Hendrik waren ze gekomen op zijn zoon René van Châlons, die, kinderloos, ze in 1544 aan zijn neef, den Prins van Oranje, naliet. Vandaar, dat Nassau-Dillenburg en een gedeelte van Luxemburg en van Brabant, waarin die bezittingen gelegen waren, als één land door die vorsten werden aangemerkt. Omdat de Prins nu met hooge ampten en waardigheden hier door den Keizer en diens zoon was bekleed geworden, trok Lodewijk hierheen; hier was er, zouden we thans zeggen, een toekomst voor hem, te meer, daar de groote zaak van den godsdienst, die hij met zijn geheele hart voorstond en waaraan hij zijne krachten wenschte te wijden, hier met den dag in gewicht toenam. Ook den Prins was 't niet onverschillig iemand van zulk een edel en beslist karakter bij zich te hebben in de zware tijden, die aanstaande waren. 't Is wel opmerkelijk, en 't pleit ten sterkste voor den persoon van Graaf Lodewijk, dat Koning Philips hem, ondanks zijn hervormde overtuigingen, in 't eerst ten

minste, begunstigde. Hij kwam aan 't Hof te Brussel en genoot daar onderscheidingen. Hij trok met den Koning mede in den krijgstoct tegen Frankrijk en hielp St. Quintijn veroveren. De Koning trachtte door de Graven van den Berg en van Hoorne op hem te werken, en hem zoodoende bij 't Katholieke geloof te houden, maar dit bleef zonder gevolg; Graaf Lodewijk bleef getrouw. Na 't vertrek des Konings van hier begaf hij zich naar Dillenburg, van waar hij in 't jaar 1563 een brief schreef aan den Prins, dat deze bij den Hertog van Kleef zou trachten te bewerken, dat hij tot krijgsoverste van de troepen der Neder-Westphaalsche-Kreits zou benoemd worden. De regeeringsleden der Kreits bevonden zich toen te Keulen; waren ze hiertoe te bewegen, dan zou hij steeds met een gewapende macht bij de hand kunnen zijn, ingeval men die in onze Gewesten zou behoeven. Dit plan is toen verijdeld, maar men ontwaart er uit, wat verder uit alle overleggingen en handelingen van Graaf Lodewijk ten duidelijkste gebleken is, dat de groote zaak der godsdienstige vrijheid, hetgeen toen beteekende een ander geloof dan dat der gevestigde Kerk te belijden, hem reeds bij zijn eerste optreden in onzen strijd tegen Spanje heeft gekenmerkt. Ja! zijne historische beteekenis is juist gelegen in het onverholten en onafgebroken beslist partij trekken voor de zaak der Hervorming, meer nog dan zijn broeder, de Prins van Oranje, zulks in den aanvang althans der beroerten, hier te lande doen kon en mocht. De Prins vertoonde meer 't beleid, Graaf Lodewijk den moed. Maar aan den moed paarde hij die innemende vriendelijkheid van gelaat, dat openhartige en toetredende in zijn omgang, dat beminnelijke in spraak en manieren, dat liefelijke en verhevene en heldhaftige in zijn geheelen persoon, dat een krijgsman, een vorstelijk krijgsman vooral, tot een der schoonste en edelste gestalten onder de menschen maakt. Hij boezemde ontzag, maar tevens liefde in. De ruwe en luchthartige Brederode, die zeven jaar ouder was dan hij, schreef hem in 't jaar 1564, toen de uitbarsting van den strijd naderde: »niets ter wereld zou ik, naar mijne meening, beter kunnen doen, dan met u te gaan, en dat wel om vele redenen. Ge hebt slechts te bevelen en ge zult zien hoe ik u zal gehoorzamen en u volgen.» En een paar jaar later schreef hij den Graaf over 't sneuvelen van zijn broeder tegen de Turken en

voegde er bij: »ik wensch te sterven als een arm soldaat, een ware geus, aan uwe voeten.” Toen de Landvoogdes hem op 't laatst van 't jaar 1566, ook uit naam des Konings, gelast had de Gewesten te verlaten, waarin hij, om zijn invloed, door de tegenpartij zoo gevreesd werd, schreven hem twee leden van 't Verbond der Edelen, le Revel en de Fyennes: »dat zij hem niet alleen wenschten te handhaven en als eedgenoot te verdedigen voor de bescherming der verdrukten, maar dat, indien ook al anderen hun plicht in dit opzicht, om namelijk elkander, volgens 't Compromis, hulp en bijstand te verleenen, verzaakten, zij echter hun goed en bloed voor deze rechtvaardige zaak veil hadden en dat zij voor zijne voeten zouden willen sterven, als voor een heer, die 't waardig was en van wien zij erkenden, dat geheel hun behoud afhing.” In Frankrijk, waar hij zich van 't jaar 1568 tot 1572 had opgehouden, stond hij bij vriend en vijand, aan 't Hof en in 't leger, bekend onder den naam van »den volmaakten Ridder”; en toen hij de stad Bergen in September van 't jaar 1572 aan den Hertog van Alva moest overgeven, werd hij met de kennelijkste blijken van bewondering en hoogachting door diens zoon Frederik en den Hertog van Medina Celi bejegend. De sterkste getuigenis van gehechtheid aan zijn persoon vinden we wellicht in een brief van Utenhove, een aanzienlijk Gentenaar, aan hem, waarin hij zich beklagt over de vervolgingen van de beeldstormers te Gent en van de Protestanten in 't algemeen. »Ik bid u uit onzer aller gemeenschappelijken naam om ons zulk een redmiddel te willen verschaffen, dat wij den Heer daarvoor hoog mogen loven, Die u in Zijne genade met zulke rijke gaven heeft begiftigd, dat gij met uw goeden wil en bijzondere goedheid, die uit uw gelaat spreekt, ook de macht bezit van de arme verdrukten uit den muil der wreede wolven te trekken. De Gentenaars, om u de waarheid te zeggen, zien dagelijks verlangend naar u uit, om u tot hun heer en beschermer te hebben.”

Deze brief was den 19^{den} September 1566 geschreven. Graaf Lodewijk bevond zich toen te Antwerpen. Hij was op 't laatst van 't vorige jaar daar gekomen, en wel op verzoek van zijn broeder, Prins Willem, die hem in 't begin van November naar Dillenburg geschreven had, dat hij zoo spoedig mogelijk moest overkomen, want dat

de vloot uit Portugal ieder oogenblik kon landen. Die vloot zou de koninklijke bruid Maria van Portugal overbrengen, die met groote pracht en staatsie uit Lissabon was afgehaald om weldra met den zoon der Landvoogdes, den neef des Konings, Alexander Farnèse (later Hertog v. Parma), in Brussel te huwen. De Koning had verlangd, dat de feesten bij die gelegenheid gegeven, luisterrijk zouden zijn, en dus zou de adel zooveel mogelijk zich om 't vorstelijk bruidspaar scharen en Brabands hofstad zou schitteren van weidschen praal. Dit zou te meer 't geval zijn, daar 't kapittel van de Ridders van 't Gulden Vlies op den 30^{en} November, den dag van St. Andries, hun Schutsheilige, zou vergaderen. De kanselier Viglius zou, als naar gewoonte, de plechtige feestrede houden, en tournooien, maaltijden, optochten zouden elkander gedurig afwisselen en 't genot dier dagen verhoogen. En van dit alles was het huwelijksfeest van Floris van Montmorency, Baron van Montigny en van Helena van Melun, Prinses van Espinoy, in Wijnmaand met groote sier en pracht op 't kasteel van Antoing bij Doornik gevierd, het waardige voorspel geweest.

De lichten, de kleuren, de bloemen, de liederen, de zegenwenschen en beden streelden zonder twijfel in Brussel toen veler oogen en ooren en harten. Velen echter, zeer velen verkeerden daarmede en daaronder in stille smart en diepen rouw. 't Zij nu, dat de Prins een voor gevoel had gehad van de dingen, die komen zouden, 't zij dat hij hoe langer zoo duidelijker had begrepen, dat er weldra gehandeld zou moeten worden, hij wenschte Graaf Lodewijk bij zich en ontbood hem.

Er was namelijk in den loop van 't geheele jaar 1565 een groote verandering in de toestanden en hunne verhoudingen tot elkander ingetreden. In Januari was Egmond naar Spanje getogen om verzachting der geloofsvervolging te erlangen en den Koning een getrouw verslag van den bedenkelijken staat van zaken te geven. In April was de Graaf teruggekeerd, in Mei woonde hij de eerste vergadering van den Raad van State bij en maakte den inhoud van den lastbrief bekend, hem door den Koning, bij zijn afscheidsgheoor, overhandigd. Die inhoud wekte een ongewonen wrevel niet alleen bij Egmond, die een andere uitkomst zijner zending meende te mogen verwachten, na de schitterende ontvangst aan 't koninklijke hof genoten, maar ook bij de meeste Raadsheeren; want 't bleek dat Filips onverzettelijk bleef stand houden

bij zijn beginsel en niets wilde toe- of opgeven tegenover de steeds dreigender eischen der tegenpartij. 't Bleef er niet bij; in een volgenden brief aan de Landvoogdes, den 13den Mei gedagteekend uit Valladolid, sprak Zijne Majesteit zich nog duidelijker uit over de geloofsvervolging, zoodat de Prins en de Graven van Egmond en Hoorne zich niet ontzagen, zich daarover heftig uit te laten. Maar hierbij bleef 't nog niet. In 't begin der maand had de Koning reeds aan de Hertogin 't bevel doen toekomen van de afkondiging van 't Trentsche Concilie, dat in 't najaar van 't jaar 1563 was gesloten. In 't begin van Juli had zij daaraan gevolg gegeven, zoodat ook in onze Gewesten, gelijk in de overige landen der Christenheid, die besluiten kracht van wet zouden erlangen. Daarbij nu greep, natuurlijk onder geheel andere omstandigheden, hetzelfde plaats wat wij thans beleven, na de afkondiging van de besluiten van 't Vaticaansch Concilie. De onfeilbaarheid des Pausen in zake van leer en zeden was er wel niet aangenomen, maar tegen 't scheiden van 't Concilie had men toch weten te verkrijgen, dat al zijne besluiten door den Paus zouden moeten worden bevestigd, en niemand, wie 't ook ware, eenige verklaring of uitlegging of toelichting of omschrijving van die besluiten zou mogen geven dan de Paus alleen. Hiermede nu was er zulk een wijde kloof geslagen, niet alleen tusschen de getrouwe leden van de R. Katholieke Kerk en allen, die van hare leer waren afgeweken en die zich vrij wisten gemaakt van alle menschelijk gezag in geestelijke dingen, maar ook hen die, in de Kerk blijvende, milder gezind waren en voor 't zelfstandig denken ook op 't gebied van 't hoogere leven een plaats wilden gelaten zien. De Roomsche Kerk had toen door 't Trentsche, even als nu door 't Vaticaansche Concilie, zich vele tegenstanders gemaakt en geraakte toen, gelijk nu, in botsing met den Staat: in Frankrijk met de rechten des Konings; in kerkelijke zaken, ten gevolge van de Gallicaansche privilegiën; in onze Gewesten met de vrijheden en herkomsten veler steden.

Graaf Lodewijk kwam, en van Brussel begaf hij zich op 't eind van de maand November naar Antwerpen, waar Franciscus Junius kort te voren uit Genève aangekomen was.

Antwerpen werd toen in 't volkslied Europa's tempel en 's werelds kroon genoemd. Het was een der grootste koopsteden, 't Ve-

netië van 't Noorden. Het bezat een der hoofdkantoren van 't Hanzeverbond, telde tweemaal-honderdduizend inwoners, zag jaarlijks een even groot getal van vreemdelingen binnen hare muren, die kwamen en gingen. Tweemaal daags werd er Beurs gehouden door ongeveer vijfduizend kooplieden, en gewoonlijk zeilden er dagelijks vijfhonderd schepen af en aan op de Schelde aan hare kaden. De namen der vier hoofdkaden verkondigden reeds, dat de stad ook voor de hoogere belangen des menschen veel had opgeleverd. Eene toch vereeuwigde den naam van den vermaarden Antwerpschen drukker Plantijn, eene andere dien van den beroemden aardrijkskundige Ortelius, terwijl twee andere later de namen van de onsterfelijke kunstenaars van Dijk en Jordaens ontvingen. Toen, gelijk nog, was Antwerpen de stad van de kunst. Er woonden ongeveer driehonderd kunstenaars, en 't was een oud gezegde, dat, wanneer er slechts één huis in Antwerpen zou staan, daarin dan nog een kunstenaar zou wonen. Er waren vier bloeiende Rederijerskamers, en wat 't godsdienstige leven en de opwekking daarvan betrof, de Landvoogdes noemde de stad 't grootste Babylon der Gewesten. Toen Junius er aankwam, bevond er zich sedert vijftwintig jaar een bloeiende hervormde gemeente, ten deele uit Vlamingen, ten deele uit Walen bestaande, Carpentier bediende de eerstgenoemde, en Niel de andere. Omdat deze echter zoo was toegenomen, had men Junius ontboden, die te Genève Graaf Lodewijk ontmoet had. Beide waren ze jeugdig, geloovig, moedig, vol hoop op de toekomst en tot alle zelfopoffering bereid. Beide waren ze de echte mannen voor dien zwaren en schoonen tijd, beide de ware strijders voor de dierbaarste goederen des levens.

Brussel nu zou feest vieren, de arbeid ook op 't staatsgebied zou worden gestaakt en de ernst zou worden afgelegd. De geestelijkheid zou rusten, de adel goeden sier maken, het volk zich aan de uitbundigste vreugd overgeven. Die vreugd zou echter kort zijn, want gelijk gewoonlijk om de veertien dagen de pakketten met renboden uit Spanje te Brussel aankwamen, zoo had dat van den 5den November de beruchte brieven van den Koning, gedagteekend den 20sten October uit het lustslot van Segovia, ingehouden. Deze brieven hebben een grooten invloed op den gang der zaken uitgeoefend. De Koning verklaarde daarin onbewimpeld, dat hij in zijn regeeringsstelsel van ver-

volging, om des geloofs wil, bleef volharden, en dat de inquisitie, die onder zijne voorgangers bestaan had, nu, bij 't toenemen der ketterij, in de Ned. Gewesten noodiger dan immer was. De Landvoogdes zelve schrikte er voor terug. En niet zonder reden. Edelen, Stadhouders, Raden, Magistraten, allen hadden zich min of meer tegen 's Konings regeeringsbeleid verzet, en met iedere poging scheen 't of men, tot hiertoe ten minste, 't tegenovergestelde van wat men had bedoeld bereikt had. De Landvoogdes, die wist hoe afkeerig men in 't algemeen in de Gewesten tegen 't martelen en 't ter dood brengen ter oorzake van godsdienst was, ging 't bedenkelijke van haar toestand gevoelen. Zij bemerkte 't toenemen van den haat der bevolking, na 't vertrek van den Kardinaal, tegen haar, die nu 't Spaansche volhardingsstelsel vertegenwoordigde. 't Werd in Antwerpen en Brussel, in Valenciën en Doornik onrustiger, de beweging werd grooter, de gisting sterker. De samenscholingen, de hevige gesprekken, de opgewonden tooneelen op straten en pleinen, de oproerige geschriften, de opruiende bladen, die 's nachts werden aangeplakt en tot afwerping van 't juk der inquisitie aanhitsten, maakten 't waarlijk niet raadzaam om de bevelen des Konings op nieuw, gelijk 't geschieden moest, uit te vaardigen en met stiptheid op te volgen. De Staatsraad werd om advies gevraagd, en de Prins was met de Graven van Egmond en Hoorne van gevoelen, dat de zaak haar loop moest hebben, dat men door moest gaan gelijk men tot hiertoe gedaan had, en dat de gevolgen, hoe noodlottig ook, voor de verantwoording der bewerkers zouden komen. De President van den Raad, Viglius, dorst niet tot een vernieuwde uitvaardiging overgaan. Hij wilde op dit oogenblik ten minste de spanning der gemoederen niet verhoogen. Ja! hij wilde het niet dadelijk gehoorzamen aan den Koning voor zijne rekening nemen. Hij wist, dat hij de zaak der Kerk en der regeering alzoö beter diende dan met volle wetenschap en bewustzijn van wat er dreigde, 't smeulend vuur in den boezem des volks in verterende vlammen te doen uitbarsten. Men beraadslaagde er over en 't gevoelen van den Prins dreef boven. De bevelen des Konings zouden openlijk weder worden afgevaardigd, gelijk toen de gewoonte was, door luide aflezingen in steden en dorpen. De uitwerking was, gelijk men verwacht had, ontzettend. Het hart des volks was getroffen en gewond door grievende teleurstelling. Kwa-

lijk verbeterd woede wekte een soort van waanzin bij velen, zoodat er voortteekenen werden gezien, legerscharen in de wolken, monsters op de aarde, druppelen bloeds, kolen vuurs, schimmen en spooksels als uit den afgrond gerezen; altemaal zinsbegoochelingen van ontstelde verbeelding en van hevig geschokte gemoederen.

Onder deze omstandigheden trad Graaf Lodewijk op. Hij was wel reeds meermalen, gelijk we zeiden, hier geweest, te Brussel of te Breda bij zijn broeder, den Prins, maar had nimmer na den slag van St. Quintyn aan 't openbare leven deelgenomen. In den nazomer echter van dit jaar (1565) had hij zich te Spa bevonden met zijn secretaris, Gilles le Clercq, met Nicolaas van Hammes, den Wapenkoning der Vliesorde en anderen, wier namen niet bekend zijn. Op die badplaats was 't eerst sprake geweest van de oprichting van een Verbond, om zich tegen 't Spaansche regeeringsstelsel van geweld in zake des geloofs te verzetten. Dat gesprek was voortgezet op de bruiloftsfeesten van den Baron van Montigny te Antoin in Wijnmaand. De plannen, daar overwogen en besproken, waren nu tot rijpheid, ter uitvoering gekomen en men zou handen aan 't werk slaan. De 30ste November was aangebroken. Op dien dag, gewijd aan den Patroon der Vliesorde, den Heilige Andreas, was, zooveel mogelijk om de vijf jaren, sedert de instelling der Orde in 't jaar 1430 door Hertog Filips van Boergondië, het kapittel der Ridders vergaderd geweest. Ook nu greep dit plaats, en de Kanselier der Orde, Viglius, had 's morgens de vergaderden in een plechtige latijnsche rede toegesproken en hen op nieuw herinnerd aan 't doel der instelling, dat zij namelijk de Kerk moesten beschermen en 't Vorstelijk gezag handhaven. Voor eenige Heeren der Orde kwam deze herinnering, naar de meening des redenaars, in dezen tijd ten minste niet te onpas.

Op den kleinen Zavel (le petit Sablon) te Brussel is thans 't paleis of 't hof van den Hertog van Aremberg een bekend gebouw. In de nabijheid daarvan staat de gevangenis les Petits-Carmes, die de plaats beslaat van 't voormalige Karmelitenklooster. Hiernevens was voor drie eeuwen de plek, waar 't Hof van Floris van Pallandt, den Graaf van Culemburg, stond.

De Graaf bevond zich nog niet in de stad, maar had zijn huis voor de bijeenkomst afgestaan, die Graaf Lodewijk met Brederode, Heer

van Vianen, Jan van Marnix en anderen, daar in stille afzondering van 't feestgedruisch belegd hadden. Een twintigtal Edelen waren er bijeen en de vergadering greep plaats in de groote zaal. Deze kon driehonderd personen bevatten en was, naar de gewoonte des tijds, hoogst eenvoudig gemeubileerd. Een paar tafels, banken aan de muren, eenige stoelen en een drietal lichtkroonen was alles wat er gevonden werd. Op den avond van den 30sten November van 't jaar 1565 is eigenlijk de eerste grondslag gelegd, waaruit zich al 't overige van den vrijheidsstrijd onzer vaderen ontwikkeld heeft. De eerste gulden mijlpaal werd daar opgericht, vanwaar de weg zou leiden naar het nemen van den Briel, om verder door de Pacificatie van Gent, de Unie van Utrecht, de afzwering van den Koning van Spanje, uit te loopen op den vrede van Munster. Door dezen vrede, gelijk door 't tractaat van Osnabruck van 't zelfde jaar, was de eenheid van de Kerk der Middeleeuwen feitelijk en rechtens verbroken, en onze Noordelijke Gewesten werden sedert, even als de Deutsche Gereformeerde Staten, door de Europeesche staatkunde erkend.

Eene richting van een hart of van eene gemeenschap, is een leven uit een eigen beginsel ontsproten. Zulk een beginsel werkt soms zonder dat men er bewust van is. Dat Graaf Lodewijk met bewustheid den eersten krachtigen stoot van verzet tegen de Regeering, van de Hervormde of Calvinistische (in Duitschland was de Hervorming grotendeels eene Luthersche) zijde heeft doen uitgaan, mag zeer betwijfeld worden, want de meerderheid der Edelen, die tot het Verbond, na de bijeenkomst te Brussel toetraden, was Katholiek, — evenwel de aanvang er van was Hervormd geweest. De bijeenkomst toch ten huize van den Graaf van Culemburg was door Junius geopend geworden met gebed en toespraak, en dat was van groote beteekenis. Hij toch stond bekend en was gevreesd en gehaat door de regeering te Brussel als de groote man van de beweging te Antwerpen. Hij was 't, die steeds in geheime bijeenkomsten predikte, hij verspreidde met zijn vriend Jan van Blois van Treslong, broeder van den Watergeus, vele geschriften onder 't volk over de vrijheid van Religie, ja! zond die aan de leden van den Raad van State, om te prikkelen en te beroeren. Tot hem werden, onder allerlei bedekte namen en titels, brieven gezonden voor de Antwerpsche gemeente; tot hem

had Graaf Lodewijk zich 't eerst, ten minste zoo spoedig mogelijk begeven, toen hij naar de Gewesten gekomen was om deel te nemen aan den voor hem heiligen strijd. Daarbij kwam, dat hij niet alleen Hervormd was, maar ook Franschman, en de wrok tegen Frankrijk was hier nog nationaal, sedert de vijandschap van den Keizer tegen Koning Frans en diens zonen. Junius nu naar Brussel te ontbieden om eene vergadering te openen met gebed en toespraak, dit was als een onuitwischbaren stempel daarin drijven van den geest, die de stichters van het Verbond der Edelen bij den aanvang bezielde had. Het hoofddoel hiervan was, verzet tegen de Spaansche geloofsvervolging, en 't aldaar besprokene en vastgestelde werd spoedig daarna ten huize van Nicolaas van Hammes, in het Compromis ter nedergelegd. De ondertekenaars daarvan, Graaf Lodewijk van Nassau, Brederode en hoogst waarschijnlijk ook Karel, Graaf van Mansveldt, verbonden zich daarbij, goed en bloed voor elkander over te hebben in 't verdedigen van de vrijheid dezer landen tegen eenige vreemdelingen, die zich noch om de eere Gods bekommerden of 't algemeen welzijn, maar wien 't alleen te doen was om eigen eer en hebzucht te voeden tegen de belangen van Zijne Majesteit en al diens onderdanen, en wel onder 't valsche voorwendsel van door grooten ijver bezielde te zijn voor de handhaving van 't Katholieke geloof en de eendracht van 't volk. Na verder over de Inquisitie en hare wreedheid, over den ondergang van alle vrijheid en welvaart en de gevolgen daarvan, die zich in verzet en opstand zouden openbaren, te hebben uitgewijd, besluiten de Edelen, dat zij tot getuigenis en verzekering van hun verbond hebben aangeroepen en aanroepen den allerheiligsten naam van God Almachtig, Schepper van hemel en aarde, als Rechter en Onderzoeker van harten en nieren en als Dengene, Die weet, dat aldus hun voornemen en besluit is.

Na deze bijeenkomst greep 's anderen daags waarschijnlijk (want er heerscht bij de schrijvers hierover verschil van dagteekening) de inzegening van 't huwelijk plaats van Alexander Farnese met Maria van Portugal, door Maximiliaan van Bergen, den Kamerrijkschen Aartsbisschop; de huwelijksfeesten duurden acht dagen, en de ernst des levens verving weder het uitbundige vreugdevertoon, waarvan Brussel in de laatste tijden was vervuld geweest.

Graaf Lodewijk vertrok in 't begin van December weder naar Dillenburgh. Hij had intusschen hier een daad verricht, die snelle en hoogst gewichtige gevolgen zou hebben. 't Verbond der Edelen moge toch op zich zelf als verbond weinig hebben uitgericht, zijn eenigste daad moge zich tot de overhandiging van 't smeekschrift aan de Landvoogdes bepaald hebben; 't in 't aanzijn roepen er van was, gelijk wij zeiden, de grondslag, de nieuwe bodem, waarop men zich thans, nu de oppositie in den Staatsraad onder de leiding van den Prins tegenover de onverzettelijheid des Konings was uitgeput, tegen 't Staatsbestuur in zake van godsdienst verzetten ging. Men overschreed daarmede nog wel niet het terrein der wet, maar naderde toch daarmede hare uiterste grens; ja! de stoot door 't Verbond der Edelen aan de harten der Hervormden vooral, maar ook der geheele bevolking bijna gegeven, eindigde in de beeldstormerij; daarmede was de oorlog op leven of dood aan de tegenpartij verklaard. Jaren daarna noemde de Heer van Grobbendonck het Verbond der Edelen de doos van Pandora. Graaf Lodewijk wordt in 't jaar 1566 het middelpunt der beweging. In de briefwisseling der Oranje's komt dit op 't duidelijkste uit. De Prins van Oranje, zijn broeder Jan, Brederode, van Hammes, de Graven van Egmond en van Hoogstraten, de Markgraaf van Bergen, Willem, Landgraaf van Hessen en zoovele anderen, ze schrijven of aan hem, of over hem, of ontvangen brieven van hem. De Prins inzonderheid houdt hem terstond na zijn vertrek op de hoogte van alles, kortom, hij was de man van 't oogenblik, omdat hij op 't zuiverste de drager was van het beginsel, waarom 't te doen was. Dat oogenblik was 't wonderjaar 1566. Daarin ontwikkelde zich de wasdom van 't nieuwe leven, het leven der toekomst, met versnelde vaart en onweerstaanbare kracht.

In Februari ontving Graaf Lodewijk een brief van den Wapenkoning van Hammes, die ons én den toestand der gewesten én de verhouding van den Graaf tot de beweging daarin, zoo duidelijk doet kennen, dat wij dien hoofdzakelijk wenschen mede te deelen.

Monseigneur!

“Gij hebt, na uw vertrek van hier, naar ik meen nog geen bericht van een der Verbondenen over onze zaken vernomen; hoe wij

menigmalen verlangden een middel te weten, om u kennis te doen nemen van de dingen, die we in grooten getale behandelden, en waarvan niets werd besloten. Zoo werd in onze laatste vergadering een besluit genomen, dat naar 't oordeel van allen 't meest geraden en 't gemakkelijkste was van alle die waren voorgesteld; wij namen dit op 't advies van den Heer van Brederode, wien wij de bizonderheden van een gewapende onderneming hadden blootgelegd, terwijl de zaak in 't algemeen aan den Prins was medegedeeld. Deze had haar als onuitvoerbaar geheel verworpen, de ander haar uitnemend doelmatig gekeurd. Wij alle wachten met een ongeloofelijk groot verlangen op uw terugkomst, omdat wij de hoop koesteren, dat gij 't vuur in de harten der Heeren alhier zult helpen ontsteken, die maar al te langzaam en zonder geestkracht zijn. Zij willen, dat wij tegenover de onverzettelijkheid en verharding dier bloedgierige wolven slechts vertoogen en smeekschriften, woorden derhalve zullen stellen, waar zij van hun kant niet ophouden met verbranden, onthoofden, verbannen en hun woede op allerhande wijs te koelen. Wij bezitten 't middel van hen zonder beroerte of bezwaar of bloedstorting of oorlog te breidelen, en men wil 't niet. 't Zij dan zoo, vatten wij de pen op, en zij 't zwaard; wij zullen weenen, zij lachen; de Heer zij in alles geprezen, maar ik kan u hierover nier zonder tranen schrijven. Al de arme geloovigen zijn ten einde raad, ziende op het lange uitblijven van redding; wij hebben ons een tijd lang getroost met de belofte van spoedige hulp, maar ik acht deze maar al te ver verwijderd door de lautheid van hen, die er 't meest voor opgewekt moesten zijn. De vier hoofdsteden van Brabant hebben een geschrift aan den Kanselier en de Raden van 't Hertogdom aangeboden over 't laatste bevel des Konings (Oct. 1565) ter vernieuwde afkondiging van de plakaten en de besluiten van 't Concilie van Trente; maar 't komt mij voor, dat zij de edicten tegen de Hervorming blijven erkennen, maar alleen de Inquisitie verwerpen, en zoo doende, terwijl zij met woorden spelen, de zaken laten zoo als ze waren. Men zegt, dat Vlaanderen en Holland 't zelfde zullen doen, maar ik zie niet in, dat er eenige vrucht uit al deze geschriften groeit. 't Zal altijd zijn om weder op nieuw aan te vangen. De ziekte en 't bederf van ons Staatslichaam is te groot om 't met zachte dranken te genezen; sterke brandmiddelen

zullen er moeten aangewend worden. De vergadering der Staten-Generaal met volmacht van handelen voorzien, zie laar! 't eenige middel tegen onze kwalen. Zonder eenigen den minsten twijfel hebben wij dit middel in onze macht, maar men wil hier niet genezen worden. Wij lijden aan een bederf, dat hoe langer zoo meer toeneemt en verergert. Dat bederf is de vervalsching van 't geloof, van 't recht, van 't geld, tallooze schulden, verlaging, uitroeiing van den adel; ampten en schenkingen in de handen van onwaardigen; genees nu alles eens met woorden!

De Inquisitie is uitgevaardigd in Henegouwen, Vlaanderen, Artesie, Rijssel, Douai en Orchies. Men is er op uit haar overal in te voeren, en men zal er toe komen, als men er niets dan woorden tegenover stelt. Ik bid u, Monseigneur! om u te haasten en ons met uw raad bij te staan, en vergeet niet het vertoog, dat ge ons beloofd hebt mede te brengen, over de redenen waarom lager geplaatste magistraten de wapenen mogen opnemen, wanneer de hoogere slaapt of tyrannizeert, en alles wat daarbij dienen kan. De Heer van Thoulouse en zijn broeder (Aldegonde) en ik, wij bevelen ons zeer nederig in uwe gunsten aan en bidden God, dat Hij u, Monseigneur! schenke Zijne genade en vermeerdering van de gaven Zijns geestes."

Breda, den 27^{en} Febr. 1566.

Uw zeer onderdanige en zeer toegenegen dienaar
NICOLAAS VAN HAMMES.

Graaf Lodewijk liet zich niet lang wachten. In 't begin van Maart woonde hij de bijeenkomsten der Edelen te Breda bij den Prins en op 't kasteel te Hoogstraten bij den Graaf daarvan, Lalaing, bij. Daar stelde hij 't smeekschrift op, dat men in grooten getale aan de Landvoogdes zou gaan aanbieden. Dit plan werd spoedig bekend en verwekte de levendigste belangstelling, die men zooveel mogelijk trachtte te voeden. Van de voornaamste Eedgenooten werden er naar de verschillende Gewesten afgezonden, ten einde hunne medestanders uit te noodigen om tegen den 3^{den} April te Brussel te zijn, en den optocht naar 't Hof in grooten getale te doen plaats hebben. De Hervormden in Antwerpen werden met 't plan bekend

gemaakt. Deze lieten duizenden van briefjes drukken en verspreiden onder 't volk, ten einde 't op te ruien en aan te sporen om naar Brussel te gaan en zich aan te sluiten bij den stoet der Edelen. Dit was voornamelijk 't werk van Filips van Marnix, terwijl Lodewijk met ongeëvenaarden ijver alle Gewesten bijna doortrok om het getal der Verbondenen uit den hooger en lageren adel te vermeerderen. En dit streven werkte aanstekelijk; ook de kooplieden vereenigden zich door een compromis tot hetzelfde doel, terwijl de Consistorieën der hervormde Kerken, die zich tot hiertoe hadden schuil gehouden, hoe langer zoo meer aan 't licht traden en zich insgelijks vereenigden, ten einde gezamenlijk te werken, waar en wanneer dít zou worden vereischt. Van beide vereenigingen, van die der kooplieden en der Consistorieën, was Antwerpen, gelijk men 't verwachten kon, 't middelpunt. Graaf Lodewijk begaf zich nu, na zijn tocht, naar Vianen om Brederode af te halen en dan gezamenlijk naar Lier te trekken, om daar, met anderen vereenigd, de laatste schikkingen te maken voor den optocht van Brussel. Dit geschiedde, en den laatsten van Lentemaand reden de twee vrienden, Graaf Lodewijk en Brederode de Hofstad binnen met een tal van Edellieden in hun gevolg, terwijl een menigte, die er in den loop van den dag reeds waren aangekomen, hun te gemoet waren gegaan of gereden. Het was omstreeks zes uur na den middag, en een golvende menschenmassa bewoog zich in het hooger gelegen gedeelte der stad. Weldra naderde Brederode met een honderdtal Edellieden, die door Graaf Lodewijk en de zijnen werden gevolgd. Zij togen de rue de la Madelaine op, waar beide de aanvoeders afstegen en met de Graven van Egmond en Hoorne en van Mansveldt (den zoon) hun intrek namen in de groote getorende huizing van Prins Willem. Van de overigen begaven zich eenige naar den kleinen Zavel (le petit Sablon), waar zij in 't hof van Culemburg hun verblijf namen; anderen togen elders heen. De Graaf van Culemburg was nog niet gekomen.

Den volgenden dag hield men eene bijeenkomst in de groote zaal van Culemburg, waarop besloten werd om een gehoor bij Hare Hoogheid de Landvoogdes te verzoeken tegen den volgenden dag, een Vrijdag (5 April) op den middag, 't uur waarop de bevolking

't middagmaal gebruikte en 't op de straten dus 't stilst was, ten einde zoo veel mogelijk alle botsingen of opschuddingen te vermijden. Het gehoor werd toegestaan, en alzoo togen nu Graaf Lodewijk en Brederode, niet aan 't hoofd, want zij sloten den trein van driehonderd Edelen, twee aan twee, in gewoon costuum gekleed, langs de rue de la Regence, naar 't Hof.

De Landvoogdes was zeer onthutst en beefde van vrees en van toorn tevens, over dat onderdanige en deemoedige vertoon van inwendig verzet tegen Koning en Kerk. Zij bracht eenige hoffelijke woorden uit van belofte van overweging, waarop de Edelen de zaal verlieten. Bij die gelegenheid werden er teekenen van verstandhouding en welwillendheid gewisseld tusschen dezen en genen der vertrekkende Edelen, met de mannen, die het troongestoelte omringden, terwijl Barlaymont aan de Landvoogdes moed poogde in te spreken, door zijn sedert zoo veel beteekenend geworden woord: »Mevrouw, vrees toch niets, 't zijn slechts Geuzen!»

De Edelen schaarden zich nu om een rijk voorzienen disch in de zaal van den Graaf van Culemburg. Deze was intusschen met den Graaf van den Berg, 's Prinsen zwager, aangekomen, en vereenigde zich met de gasten. In 't eerst was men nog ernstig over de volbrachte daad, maar de spijs en de wijn brachten spoedig verandering in de stemming. De woorden van Barlaymont, die aanvankelijk hard en beleedigend hadden geklonken, bekwamen onder 't herhalen daarvan een liefelijker toon. Zij aanvaardden den titel, ja! zij waren Geuzen, zij waren bedelaars, maar wat zij vroegen was geen aalmoes, maar 't edelste goed des menschen; zij wilden daarvoor bedelaars zijn en 't blijven, totdat de godsdienstvervolging in de Gewesten zou opgeheven zijn. Het woord van Geus begon allengs een geheimzinnige kracht op de harten nit te oefenen. Men werd opgewonden van den wijn en van de gedachte, openlijk gevraagd, gebeden en gebedeld te hebben, voor wat de volken als met een elektrieken straal had geschokt en een gloed in de harten geworpen, die door 't vuur der brandstapels wel gestegen, maar niet verslonden was. Leve de Geuzen! was de oorverdoovende kreet, die orees uit de harten der gasten; leve de Geuzen! was toen 't slotwoord van iederen dronk, om weldra te worden, als 't Wilhel-

muslied, een leus voor de vrijheid, een roepstem in de verdrukking, en een juichtoon bij de victorie.

De Graaf van Hoogstraten, die als lid van den Raad van State bij de ontvangst der Edelen ten hove, op bevel der Landvoogdes, tegenwoordig was geweest, was thans naar de Edelen afgevaardigd om haar antwoord den anderen dag te komen vernemen. De Graaf trof hen aan den disch vereenigd en zat mede aan. Hij zal zijn last volbracht en toen met den toon der feestvierenden ingestemd hebben. Die toon werd allengs verhoogd en 't gedruisch werd buiten gemakkelijk vernomen. Ten minste toen de Prins en de Graven van Egmond en Hoorne, die bij den Graaf van Mansfeldt het middagmaal gebruikt hadden, langs het Culeburgsche huis kwamen, en vernamen wat er gaande was en dat ook de Graaf van Hoogstraten zich daar bevond, zei de Prins tot zijn vrienden, dat 't goed zou wezen dezen met zich te nemen naar 't Hof, waar de Landvoogdes de leden van den Raad bescheiden had, en tevens een poging te doen om een einde aan 't feest te maken, daar hij bevreesd was voor de gevolgen, als de wijn de hoofden nog meer verhit zou hebben. De gasten hadden het edele en geliefde drietal nauwelijks bemerkt of zij ijlden hun te gemoet; de glazen werden gevuld, en onder de kreten van leve de Koning! en leve de Geuzen! werden de teugen gedronken, en de Graaf van Hoogstraten begaf zich met de genoemde Heeren naar 't Hof. Van dat gastmaal dagteekent de geheele geuzerij.

Den volgenden dag (Zaterdag) toog de stoet weder langs denzelfden weg naar 't Hof. Ditmaal vier aan vier, omdat de vier aanvoerders, Graaf Lodewijk, Brederode en de Graven van Culemburg en van den Berg, naast elkander aan 't hoofd zich hadden gesteld. Toen zij voor de Hertogin verschenen, overhandigde deze hun 't smeekeschrift van den vorigen dag met een apostille of antwoord daarop geschreven, waarbij zij onder goedkeuring van Zijne Majesteit, matiging der Plakkaten en opheffing der Inquisitie beloofde. De Edelen keerden niet zonder teleurstelling naar de zaal van Culemburg terug, en besloten in hunne onvoldaanheid daarover tegen den 8sten nog een gehoor van hare Hoogheid te verzoeken. Dit werd toegestaan en wederom greep dezelfde optocht, als voor

twee en drie dagen, plaats. In de tegenwoordigheid der Hertogin toegelaten, voerde thans Eustache de Fiennes, Heer van Esquerdes, 't woord. Hij zeide, uit naam zijner medestanders, hare Hoogheid dank voor 't spoedige antwoord, dat zij van haar hadden mogen erlangen, ofschoon hij zich veroorloofde, over de onzekerheid, waarin zij bleven verkeerden, te klagen. Hij verzocht daarom de dadelijke opschorting van de Inquisitie en Plakkaten, tot dat Zijne Majesteit daarover, onverhoopt, een ander besluit zou genomen hebben, en bad haar zeer ernstig, dat zij 't gedrag der Edelen hun ten beste zou houden. De Landvoogdes gaf op alles een ontwijkend antwoord, en misnoegd moest men zich van 't Hof verwijderen.

Brederode voerde de laatste maal 't woord niet, of omdat hij bij dergelijke gelegenheden liever niet sprak als hij 't niet op schrift had, of omdat hij te ontstemd was over 't antwoord der Hertogin om bedaard te blijven; en van Graaf Lodewijk, ofschoon hij bij alles, wat hier vermeld werd, tegenwoordig was, lezen wij niets. Hij had alles bewerkt, bleef alles voortdrijven, maar had Brederode hier de eerste plaats aangewezen, 't zij omdat deze ouder, 't zij omdat hij Nederlander was, 't zij omdat de Prins, die over alles een wakend oog steeds hield, 't beter had gekeurd tegenover zijne betrekking tot den Koning en de Landvoogdes, zijn broeder wel aan de spits, maar toch niet op 't uiterste punt daarvan geplaatst te zien.

Daar zijn er, die meenen, dat Brederode bij 't laatste verhoor niet tot de Landvoogdes gesproken had, omdat hij boos op haar was. Dit is zeer waarschijnlijk. Dat de Landvoogdes zeer vertoornd was op de Edelen is zeker, volgens een getuigenis van Graaf Lodewijk in een brief aan zijn broeder. Deze wederkeerige boosheid is veel-beteekenend. Men ging boos worden op elkander en boosheid is een begin van afstooting en kan vaak op scheiding uitloopen, en dit werd hier 't geval. »Terstond na de inlevering van 't smeekschrift», schreven de Edelen in Juli, »hebben wij bevonden, dat vele Heeren en ook Ridders van 's Konings Orde, de hand van ons afgetrokken en zich afgescheiden hebben, dat zij ons gezelschap ontwijken, als hadden wij misdaad van gekwetste majesteit en rebellie gepleegd, en, tegen hunne gewoonte, vele zaken afzonderlijk en in 't geheim behandelen.» 't Smeekschrift, de vrucht van 't Compromis, was een

bestanddeel van scheiding, gezet in de groote gisting des tijds. 't Was 't begin van den grooten afval der noordelijke Gewesten van den Koning. Ook werd dit later in zooverre door Alva bevestigd, dat hij de onderteekenaars van beide de stukken als schuldig aan opstand tegen den Koning heeft doen vervolgen.

Van de aanvoerders der Edelen vertrokken den 10den April uit Brussel de Graven van Culemburg en van den Berg. Graaf Lodewijk bleef te Brussel en Brederode toog naar Antwerpen. Intusschen was de beloofde matiging of Moderatie van de Plakkaten door de Landvoogdes opgedragen aan den Geheimen Raad. De Raadsheer van Assonville was er mede belast geworden, en toen zij gereed was en goedgekeurd door den Raad van State, werd ze spoedig bekend, daar ze, voordat ze naar Madrid zou worden opgezonden, eerst aan 't oordeel van de Stadhouders en de Provinciale Hoven, die er ook kennis van mochten geven aan de Gewestelijke Staten en derhalve ook aan de steden, zou worden onderworpen. De verontwaardiging er over was overal groot, maar evenaarde nergens die van Antwerpens bevolking. Daar was 't of de bodem dreunde voor de geschokte harten, geschokt over de diep smartelijke teleurstelling. Mocht er dan niets baten? Zelfs niet een verbond van 's lands Edelen, dat tot een tweeduizendtal over al de Gewesten was aangegroeid? Hadden zij zich niet als voor de voeten van den koning nedergeworpen en gebeden om opheffing der ellende? Was er geen tijdelijke matiging beloofd? En ziet die matiging, die Moderatie, was ze niet een moorderaadje, te snooder, daar er met andere, met zachtere woorden, dezelfde vervolging tot den bloede toe werd gehandhaafd. Alleen de Katholieke godsdienst bleef geoorloofd, en de overtreders zouden niet meer met vuur, maar met strop en zwaard gestraft worden! Is 't wonder dat de Hervormden meenden, dat de tijd van verzet gekomen was, en dat een ongekende moed, een vurige ijver in hen ontstoken werd? »Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan den menschen'', werd de leus der verdrukten, en om dit te toonen, zou men niet meer in de stilte en de schaduw van binnenkamer of opperzaal, — neen! men verlangde onder Gods vrijen hemel zich te verzamelen in een bosch of tusschen de hagen of op een grasveld. Bij deze stemming der Hervormden en den algemeenen haat in de stad tegen 't spaansche

Bewind, kwam Brederode, verzeld van Karel van Mansfeldt, aan. De tijding er van had men reeds vernomen van een renbode, door de Landvoogdes naar den Magistraat aldaar afgezonden om een wakend oog op hem te houden, en men was hem onstuimig buiten de poort te gemoet geijld. Hij was nu, iets waarvoor hij al de vereischten bezat, in den minder edelen zin des woords, ten gevolge van zijn overmoed, zijn jovialiteit en zijne ruwe manieren, de volksman geworden. Hij was 't die 't smeekschrift had overhandigd. Hij had de Landvoogdes toegesproken, hij was de Geus bij uitnemendheid. Van hem verwachtte men heil en hulp, hij werd gevierd en toegejuicht en gebracht naar de herberg de Roode Leeuw, in de Cammerstraat, waar hij zijn intrek nam. Men gunde hem geen rust; hij was laat aangekomen en terwijl hij zijn avondmaal gebruikte, schreeuwde en tierde 't volk daar buiten; hij stond op, vulde een beker, stiet de vensters open en sprak met luide stem: »Ziet mij hier, bewoners van Antwerpen! bereid om mijn goed en leven te geven om U te bevrijden van de Inquisitie en de Plakkaten. Houdt moed. Ik drink op allen, die mij tot aanvoerder verlangen in het verdedigen der vrijheid. Wie dit wil, geve met zijn hand een teeken, dat hij mijn dronk aanneemt.» Brederode ledigde nu den beker, de lucht weergalmde aan alle zijden van de kreten der menigte, en met duizend uitgestrekte armen greep men hem als 't ware tot zijn aanvoerder aan. Spoedig daarop verliet hij de stad, waar hij op Goeden Vrijdag, den 12den April was aangekomen. Den 8sten, den dag waarop men voor de derde maal tot de Hertogin was toegelaten, was dus de stille week aangevangen. Begon er reeds eenige bezinning in de herten der Eedgenooten te ontstaan, en was men bij nader inzien, bevreesd, hoe men dan ook met Compromis en Smeekschrift tegen Inquisitie en Plakkaten mocht geijverd hebben, dat men bevonden zou worden zich tegen 't geloof der Kerk te hebben vergrepen, zeker is 't, dat te Brussel de week stiller was dan te Antwerpen. Zeer veel Edelen vierden haar als de heilige week en hielden hunne overdenkingen, volbrachten hunne geloften, baden en vastten en gaven hunne aalmoezen in de kerken en kloosters in en om de stad. Ja! men zag er velen, die men van ketterij verdacht hield, ootmoedig nederknielen voor 't Allerheiligste des altaars, en op den Paasch-

dag, schreef Morillon aan Granvelle den 28sten April, bevond zich ook de Prins met zijne geheele familie in de kerk.

Dat Graaf Lodewijk daarbij is geweest, mag zeer betwijfeld worden. De Prins heeft zich eerst, bij zijn tocht over de Maas op den 8sten October van 't jaar 1568, openlijk aan de zijde der Calvinisten geschaard, door Junius en Saravia, bekende Calvinisten, als veldpredikers van zijne troepen met zich te voeren, maar Lodewijk heeft van zijne eerste jeugd aan de zijde van de Luthersche Hervorming gestaan;— is hij er echter bij gebleven! Deze vraag is, voor den schrijver dezer bladen ten minste, moeielijk te beantwoorden. Vroeger en later heeft hij zich ten sterkste tegen 't Calvinisme uitgelaten, en meer dan één poging gewaagd om de Nederlandsche Hervormden de Augsburgsche Belijdenis te doen aannemen, ten einde hen, vereenigd met de Lutherschen in Duitschland, gemeene zaak tegen Spanje te doen maken; maar toch vindt men gemeld, dat hij in 1571 de Calvinistische Belijdenis van la Rochelle met Jeanne d'Albret, den Koning van Navarre, Hendrik, den Prins van Condé en den Admiraal Coligny en vele anderen heeft ondertekend; en dat hij, in 1566, nadat de eerste Synode der Ned. Herv. Kerken in de maand Mei te Antwerpen gehouden was, de Belijdenis, daar nagezien en vastgesteld, die ook van Calvinistischen oorsprong was, ondertekend heeft, wordt evenzeer gemeld. Saravia namelijk, destijds leeraar te Brussel of te Antwerpen, woonde die Synode bij en verhaalt, dat de broeder zijner vrouw kamerdienaar van Graaf Lodewijk was en dat die kamerdienaar hem (Saravia) aan den Graaf heeft voorgesteld (waar, wordt er niet bij gemeld, maar 't moet in een der beide genoemde steden gebeurd zijn), opdat hij aan dezen zou bekend worden en aan hem de exemplaren der nieuw uitgekomen Belijdenis zou geven, om ze onder de aanzienlijkste personen in de Gewesten te verdeelen. Toen moet hij die ondertekend hebben, even als dit gedaan werd door Brederode, den Graaf van Culemburg, en waarschijnlijk ook door den Graaf van den Berg. Deze was wel Katholiek, maar zulk een daad was toen een verzet tegen de Regeering, even als b. v. 't toelaten van de openbare preek in dezen tijd door den Graaf van Egmond.

Die openbare preek barstte nu letterlijk aan alle zijden uit. Hon-

derden en duizenden stroomden de steden uit en die stroom was niet meer te keeren. Vooral nam hij toe door een tal van vreemden, onder welke zeer vele Hugenooten waran, die de zuidelijke grenzen met hunne leeraars hadden overschreden. Ballingen, die lang in den vreemde, hadden gezworven, keerden weder, want de roep was uitgegaan, dat Inquisitie en Plakkaten waren opgeheven en de vrijheid van geloof en prediking thans verworven was. De Landvoogdes was radeloos, te meer daar de Prins met de zijnen zich hoe langer zoo meer terugtrokken van de publieke dienst. Zij schreef aan haren broeder: »Alles is in de vreeselijkste wanorde, men is zonder wet, zonder geloof, zonder koning; want er bestaat noch eerbied voor den godsdienst, noch voor Uwer Majesteits bevelen, noch gehoorzaamheid aan recht en overheid". Intusschen was de vaart der gemoederen nu te groot en te machtig geworden, dan dat de Hoofden van 't Verbond niet inzagen, dat, wilde men de zaak doorzetten en de zege bevechten, men thans moest doortasten; boven alles diende men wel te weten, wat er gedaan moest worden, ingeval de Koning gewapenderhand de beweging zou trachten te bedwingen. Men had reeds 't geheele jaar en vooral in den laatsten tijd veel gesproken over troepenwervingen in Duitschland voor den Koning, door Hertog Eric van Brunswijk, die hier met alles bekend was, omdat hij tijdelijk (pand)bezitter van Woerden was, waar hij zich dikwijls bevond. Daarbij kwamen geruchten uit Brussel in Antwerpen, dat de Hertogen van Megen en Aremborg, beide thans geheel op de hand der Hertogin, de stad met gewapend volk zouden binnenrukken. Men moest bijeenkomen, en dit geschiedde voorloopig ten huize van een Calvinistisch edelman, de Bermont, te Lier, den 4den Juli.

Daar verschenen Brederode, de Graven van Culemburg en van den Berg en vele anderen, ook Antwerpsche leeraren; ook Graaf Lodewijk was er. Men kwam overeen om eene groote vergadering te St. Truyen te beleggen en daar over den toestand te beraadslagen. Van Lier begaf Brederode zich naar Antwerpen den 5den Juli, waar zijne tegenwoordigheid de gemoederen, als 't kon, nog meer opwond. De Graaf van Megen, die er zonder eenig krijgsvolk (het was op een afstand buiten de stad gebleven) door de Hertogin heen gezonden was om kennis van zaken te nemen, vond het raadzaam

te vertrekken. Er heerschte volslagen regeeringloosheid; afgevaardigden trokken er van Antwerpen naar Brussel en omgekeerd, maar de toestand verbeterde niet, zij verergerde. Graaf Lodewijk vond het raadzaam zich met eigen oogen van alles te overtuigen. Hij verkleedt zich met den Graaf van Pallandt in een minderbroedersgewaad, sluipt zoo de stad binnen en neemt zijn intrek in den Geuzen-herberg de Roode Leeuw, waar velen van de partij vereenigd waren. Hij sloeg hier een blik als 't ware in den krater van den vulkaan, en nam zich toen voor alles te doen, wat in zijn vermogen was om de gemoederen te St. Truyen te bedaren en als 't kon te bevreemden. Maar de zaak der Hervorming, toen ten eenenmale de zaak der nederlandsche vrijheid, was te ver gevorderd. De scheiding, die in den aanvang reeds in de harten der Eedgenooten aanwezig was, openbaarde zich te St. Truyen hoe langer zoo sterker. De stemmen der Hervormden kregen er de bovenhand, en vele Katholieke edelen, waaronder Karel van Mansfeldt, trokken zich terug. De Hertogin was op de hoogte van alles gebleven, en wist dus, dat hoe ook Graaf Lodewijk zich tegen de aangroeiende volksbeweging zou willen verzetten en de wederzijdsche onderhandelingen op de hoogte zou pogen te houden, waarop ze sedert den 8sten April hadden moeten blijven, de Hervormden op volkomen godsdienstvrijheid voor zich zouden blijven aandringen en men, ofschoon de hulp der Hugenooten was afgewezen, tot aanwerving van krijgsvolk besluiten zou. Om dit alles te keeren stelde de Landvoogdes een onderhandeling met de Eedgenooten voor, die te Duffel bij Antwerpen zou gehouden worden en waarheen de Prins en de Graaf van Egmond door haar afgezonden werden. Dit greep plaats den 18den Juli. De uitslag was, dat de Edelen beloofden zelve met de Landvoogdes te Brussel te komen onderhandelen.

In de voorlaatste week van Juli liep de vergadering van St. Truyen ten einde. Er was veel gesproken voor en tegen vrijheid van godsdienst, werving van troepen, vergadering der Alg. Staten, bescherming der Calvinisten door den Prins en Egmond en anderen tegen verdere verdrukking en dergelijke onderwerpen meer. Maar de tegenspraak was van weinig beteekenis. De groote levensstroomingen gaan in tijden van overgang, als in de zestiende en in onze eeuw,

haren gang en geen mensch vermag die te keeren. Het Spaansche geweld moest worden gebroken, en wie zich daartegen verzette stiet zich zelf te pletter. Brederode was sedert den 5den Juli nog te Antwerpen gebleven, waar hij zich, zooals hij aan Graaf Lodewijk schreef, als in den muil der wolven bevond en ieder oogenblik in gevaar verkeerde van de keel te worden afgededen. Toch dorst hij de stad niet verlaten; hij was de eenige, die een algeheele wederkeerige vernietiging van drie partijen, van Katholieken, Calvinisten en Luther-schen nog weerhield. Dit wist men en daarom liet men hem niet gaan, de Calvinisten bezwoeren hem ten minste, dat indien hij ging, dit alsdan over hunne lichamen zou geschieden. De eene helft van de Magistraat drong aan op zijn vertrek, de andere onthaalde hem statig op het Raadhuis. Hij wilde niet vertrekken voordat de Prins van Oranje, op algemeen verzoek der Overheid, in de stad gekomen was in kwaliteit van Burggraaf, wien 't handhaven der orde was opgedragen. De Landvoogdes gaf hieraan wijselijk toe en den 13den reed de Prins er binnen. Brederode was hem met een grooten stoet te gemoet gegaan; toen zij elkander genaderd waren, liet hij zijn gevolg het geweer lossen, terwijl de ontelbare volksmenigte het: »Vivent les Gueux," aanhief. De Prins bedaarde en bevredigde de verhitte gemoederen zooveel mogelijk, en Brederode toog den volgenden dag naar St. Truyen.

Graaf Lodewijk trok nu in de laatste week der maand met elf afgevaardigden van 't Verbond naar de Landvoogdes. Zij werden den 30sten ontvangen en legden toen een verzoekschrift over, waarin zij een duidelijk verslag van den hoogst verontrustenden staat van zaken gaven. Zij erkenden, dat de Hervormden verder waren gegaan dan 't hun (den Edelen) raadzaam geschenen was, maar dat zij zich steeds zouden verzetten tegen eenig geweld, dat tegen 's Konings onderdanen zou worden gepleegd, ja! onverholen gaven zij te kennen, dat zij zich in Duitschland vrienden zonden weten te maken, als men in de Gewesten 's Konings onderdanen zou pogen te bevechten. Zij verzochten Hare Hoogheid ernstig de verzekering te mogen erlangen, dat men hen noch om 't smeekschrift noch om 't Compromis zou vervolgen, en bij Zijne Majesteit haren vermogenden invloed aan te wenden tot een bijeenroeping van de Alg, Staten, zoo als die onder

den Keizer had plaats gegrepen. 't Liet zich verwachten, dat deze voorstellen der Verbondenen aan de Hertogin zeer moesten mishagen. Maar eenmaal was men op den weg van verzet getreden en nu moest men hoog spel spelen, de inzet was groot, de winst of 't verlies zou daaraan geëvenredigd wezen. De Landvoogdes verwijderde zich met 't verzoekschrift, en haar secretaris, de Berty, noodigden de Edelen uit zich thans te verwijderen; hare Hoogheid zou weldra een antwoord op hun rekwest geven.

De landvoogdes slaakte thans diep weemoedige klachten in een brief aan den Koning. »Ik weet niet,» zoo schrijft zij aan den Koning, »hoe u het verterend vuur der ketterij te beschrijven! Alles leidt tot opstand en men spreekt onverholen van geweld, zoo er sprake is van bedwang. De Hervormden zijn geheel gewapend, zij worden beschermd door de Verbondenen, zij ontzien niets meer, ik heb geld noch troepen, en verwoesting bedreigt thans onze Gewesten met hunne steden en heiligdommen. Te vergeefs wacht ik steeds op uwe bevelen, na de toezending der Moderatie. Het uitstel zal reeds te lang zijn.»

En 't was te lang. Het dralen des Konings had alles bedorven. De storm was reeds opgestoken, er was geen keeren aan. Het Calvinisme is de aartsvijandin van 't Katholicisme, en de bezielde en bezielende prediking van de mannen der Hervorming, 't zij ze uit Frankrijk of van Genève waren gekomen, of zich hier in de Gewesten hadden ontwikkeld, moest uitloopen, na zooveel jaren van martelaarschap, bij zulk een ijver en gloed des geloofs, de groote beweegkracht dier eeuw, aan de eene, en bij zoo veel harde onverzettelijheid aan de andere zijde, op een geweld, op een uitbarsting van den heftigsten toorn. 't Was de natuurlijke vrucht van de openbare preek, gelijk deze 't onvermijdelijk gevolg moest wezen van 't bedriegelijke der Moderatie. De Moderatie nu was uitgelokt door 't smeekschrift; 't smeekschrift was gesproken uit 't Compromis en hiervan was Graaf Lodewijk, 't zij dan met, 't zij zonder medeweten of medewerking van den Prins, de voornaamste, zoo al niet de eerste aanlegger geweest. Als schakels eener keten waren al deze gebeurtenissen van dat groote wonderjaar 1566 aan en in elkander gehecht en als gesmeed. Graaf Lodewijk stond bij den aanvang, hij staat ook aan 't einde. Toen de vernielingswoede had plaats

gegrepen, die zoowel door Graaf Lodewijk als door den Prins en Junius en de meeste Edelen in den lande, 't zij van geboorte, 't zij alleen van inborst, werd afgekeurd, hingen de armen der bewegingspartij slap, als na 't volbrengen van een misdaad. Er was een oogenblik van stilte te midden van den woesten storm, men liet een oogenblik van elkander af in de vreeselijke worsteling op leven en dood des tijds. De Landvoogdes sidderde van angst en ontzetting, de Koning zwoer in zijne woede, bij de ziel van zijn vader, een dure wraak te zullen nemen. Maar dit alles belette niet, dat men 't aan 't Hof te Brussel meer dan immer raadzaam achtte, voorshands ten minste vrijheid van godsdienst aan de Hervormden toe te staan op die plaatsen, waar zij reeds bestaan had. Er werd een verdrag aangegaan met Graaf Lodewijk, die nu als vertegenwoordiger der verbonden Edelen werd aangemerkt. Met vijftien zijner medestanders teekende hij 't stuk, waarbij hij zich voor de zijnen verbond het Eedgenootschap op te heffen en alle pogingen aan te wenden om de rust te verzekeren en 't Koninklijk gezag te handhaven, zoolang Hare Hoogheid ook van haar kant 't vergelijk, ten opzichte van de vrijheid, gestand zou doen.

Hiermede liep het groote werk van Graaf Lodewijk van de jaren 1565 en 1566 ten einde. 't Is hier vluchtig geschetst en 't was slechts zijn eerste arbeid. Wij gewagen niet van de bijeenkomst te Dendermonde, van den 3^{den} October, waar hij met zijn broeder, benevens de Graven van Egmond, Hoorne en Hoogstraten op 't slot te zamen kwam om over een gewapenden tegenstand te beraadslagen, indien de Koning voortging, de verschrikkelijke plannen, die hij tegen de Gewesten in den Madridschen regeeringsraad had laten behandelen, ten uitvoer te brengen. Deze bijeenkomst leed schipbreuk op het wankelmoedig karakter van Egmond, die 't verzet tegen Spanje wel mede had aangevangen maar daarin niet volhardde. Wij zwijgen van 't voorstel der Hervormden, op 't laatst der maand aan den Graaf van Hoogstraten gedaan, ten einde voor hen vrijheid van Godsdienst bij Z. M. te bewerken, tegen betaling van dertig tonnen gouds. Graaf Lodewijk en Brederode hadden daartoe ieder tienduizend kroonen willen bijdragen. Ook deze poging werd verijdeld. Graaf Lodewijk besprak toen nog vele dingen te Antwerpen en begaf zich

tegen 't einde van 't jaar naar Amsterdam, waar hij met de Hervormden overeenkwam de penningen, die men den Koning had doen aanbieden voor de vrijheid van 't geloof, thans zelve te besteden en troepen te werven, gelijk men in Spanje reeds deed voor de bloedige worsteling, die aanstaande was. Hij poogde aldaar nog, zelfs tegen den zin van Brederode en anderen, de Hervormden over te halen tot 't aannemen der Augsburgsche Belijdenis, op hoop van daardoor krachtige hulp uit Duitschland te bekomen, maar dit mislukte. Eindelijk vertrok hij naar Duitschland om van daar den strijd voort te zetten. De vrucht daarvan was de overwinning van Heiligerlee, waarmede de tachtigjarige oorlog een aanvang nam. Ook hier was Graaf Lodewijk weder de eerste. Toen hij echter kort daarna te Jemgum geslagen was geworden, begaf hij zich naar Frankrijk, waar hij zijn naam in den godsdienstoorlog heeft vereeuwigd en onverwelkbaare lauweren heeft gewonnen, zoowel in de slagen van Jarnac en Moncontour, als in de onderhandelingen met den Koning, die 't nemen van Bergen ten gevolge hadden, en het nemen van Bergen, zegt Lodewijk Mulder, was de mokerslag, die de geweldige wigge, waarmede hij de inneming van den Briel vergelijkt, in 't lichaam der Spaansche tirannie zoo diep heeft gedreven, dat de gapende wond niet meer te herstellen was. Hoe ook verzwakt in krachten, na een strijd en een lijden van vier maanden in Bergen, bleef de edele Graaf toch op alle wijs voortijveren en voortvaren naar 't hoofddoel zijns levens: de bevrijding der Hervormden in de Nederlandsche Gewesten van de Spaansche tirannie. In 't jaar 1574 zou hij een inval aan de oostzijde doen, ten einde een afwendig van den vijand te bewerken, die Leiden hield ingesloten. Moest deze stad vallen, dan scheen de zaak der vrijheid verloren. Mocht zijn tocht gelukken, dan zou hij zich met zijn broeder, den Prins, die nu meester van Middelburg geworden was, vereenigen, en zou de zaak een gunstigen keer kunnen nemen. De onderneming mislukte ten eenemale. Hij verloor den slag op de heide van Mook tegen d'Avila, en het leven. Hij werd afgesneden als een rijpe korenaar, nu hij de helft van zijn heldenloopbaan nog niet scheen bereikt te hebben, op een leeftijd van zesendertig jaren. Want schoon en waar zijn de woorden van Motley: »De loopbaan

van Lodewijk zou kort zijn, werd zij naar zijne levensjaren gerekend; afgemeten echter naar 't geen hij verrichtte, zou zij schier het lange leven van een aartsvader evenaren". Het kenmerk nu der aartsvaderen was minder nog hun lange leven dan wel hun wandelen met God. Dat deed Graaf Lodewijk, en voor 't Hervormde hart zal hij daarom steeds blijven, zoo als Beza hem genoemd heeft: een strijder voor de zaak des Heeren.

LAMORAAL, GRAVE VAN EGMOND.

Er is een weg, die iemand recht schijnt,
maar 't laatste van dien zijn wegen des
doods. Spr. XIV: 12.

Was het jaar 1567 treurig en bloedig voor onze Nederlandsche provincieën geëindigd, akelig en wreed brak het volgend daarover aan. De groote voorvechters onzer vrijheid, die den lande waren uitgeweken, als de Prins van Oranje en zijn broeder Graaf Lodewijk van Nassau, de Graven van Hoogstraten, van den Berg en van Kuilenburg, Hendrik, Heer van Brederode en andere, werden den 19^{den} Januari reeds, bij openbare publikatie en edikt, ingeroepen en gedagvaard, om zich binnen zes weken voor den Hertog van Alva te komen verantwoorden op de punten van beschuldiging, tegen hen, door den Procureur-Generaal des Konings bij den Raad van Beroerte ingebracht. Den 16^{den} Februari werd de sententie der Spaansche Inquititie, waarbij, uitgenomen eenige uitdrukkelijk genoemden, hier alle onderdanen des Konings, wegens de misdaad van gekwetste Majesteit, des doods schuldig werden verklaard, te Madrid uitgesproken en den 26sten dier maand door Filips bekrachtigd. Alle gemoederen werden bij vernieuwing door deze dingen hevig getroffen en geschokt. Wel hadden het vorig jaar reeds, bij de komst des Hertogs, duizenden door vrees en verschrikking gedreven, het land verlaten en steden en dorpen ontvolkt; maar toch schuilden er nog overal vele Hervormden, zoodat Alva beval, zoo vele men machtig zou kunnen worden, in den laatsten nacht der groote vasten vóór Aschdag, wanneer men gewoon was in de provincieën goede

sier te maken, te verrassen en te vangen. Vele Commissarissen werden met de uitvoering daarvan, met behulp van de Officieren der verschillende plaatsen belast, zoodat er dien nacht een tal van Hervormden en van verdachten werden overvallen, ja! van het bed gehaald en na gestreken vonnis van den Bloedraad, door beulshanden omgebracht. Verzet was, bij het gevoel van verlatenheid en verslagenheid der bevolking, onmogelijk. De vreemde troepen, meereendeels veteranen, in Duitschland en Italië, onder Keizer Karels Legerhoofden in het krijgen gehard en in het tuchtigen van overwonnenen volleerd, waren in de groote steden der Zuidelijke gewesten zoodanig verdeeld, dat zij in twee of drie dagen konden worden bijeengetrokken; zij waren bij de burgerstanden ingekwartierd en hielden daar huis als overwinnaars. Brussel vooral was zeer gedrukt en beefde voor den bloeddorstigen Raad van Beroerte, die er zijne zittingen hield, en sidderde voor den oppermachtigen Landvoogd, die op het Oude Hof, dat toen de vlakte van de tegenwoordige Place-Royale besloeg, zijn zetel had gevestigd. De straten waren ledig, de huizen stil, de harten beangst voor de toekomst, die men gevoelde, dat nog zoo veel baren moest, bij het droevige en hartverscheurende, dat men dagelijks vernam en reeds vernomen had. Te midden van dezen toestand kwam daar, het zal den 26sten of 27sten Mei geweest zijn, de tijding aan van de overwinning bij Heiligerlee, door Graaf Lodewijk op den Graaf van Aremberg bevochten. De Graaf Adolf, ja! hij was helaas! op het slagveld gebleven; maar ook Aremberg was gesneuveld, vele der zijnen gevallen, en het vijandelijk geschut vermeesterd. Bij dien aanval zou het niet blijven; ook de Prins zou mede zijne troepen verzamelen, en van de zijde van Frankrijk wachtte men hulp. Nu scheen het Alva tijd om dieper door te tasten en harder te slaan. In het begin van Mei waren er reeds verscheidene vonnissen door den Raad van Beroerte geveld tegen de bovengenoemde hooge personen, die in Januari waren ingedaagd, maar niet verschenen. Adellijk bloed was er op de strafplaats nog niet gevloten; en ook dit werd dringend vereischt voor hetgeen in de Nederlanden geschied was en hetgeen zich thans openbaarde. De gewapende opstand der Oranje's moest schrikkelijk worden gewroken; en Brabands hoofdstad zou, wat men

de halve getrouwheid van het meerendeel der Nederlandsche Edelen noemde aan hun wettigen Koning en de Katholieke Kerk, streng gestraft, en van het schavot de nederlaag van Heiligerlee met kracht en klem worden beantwoord. Van de Geuzen-Edelen, door den Raad van Beroerte ter dood veroordeeld, waren er achttien den Spaanschen in handen gevallen, door het verraad van den schipper, toen zij te Harlingen zouden scheep gaan om naar Oost-Friesland te stevenen. Zij werden den 1sten Juni op de paardenmarkt onthoofd, en daarmede was de oorlog tusschen de bewegingspartij en die van het Spaansche behoud, onherroepelijk verklaard. Maar dit was nog niet genoeg. Alva's wraak zou hooger stijgen. Toen hij nog te Madrid was en zitting had in den Algemeenen Regeeringsraad der Monarchie, werd hem eens persoonlijk door den Koning zijn advies gevraagd over een brief, dien de Prins van Oranje en de Graven van Egmond en Hoorne aan Zijne Majesteit geschreven hadden over de terugroeping van den Kardinaal van Granvelle uit deze Landen. Dat advies werd voor ons bewaard en ving aldus aan: »Zoo dikwijls ik de dépêches »van die drie Vlaamsche Heeren beschouw, gevoel ik mijn toorn »zoodanig opkomen, dat, als ik niet trachtte mijne gevoelens te ma- »tigen, Uwe Majesteit ze voor die van een krankzinnige zou hou- »den." Twee van die drie Vlaamsche Heeren waren sedert acht maanden in zijne macht op het kasteel van Gent, en het bloedig offer van den 1sten Juni zou thans als eene hoogere wijding ontvangen, door eene terechtstelling, waarvan Europa gewagen zou, en die in onze provinciën de laatste jubeltonen over Heiligerlee's victorie wel zou smoren. Er werd eene order naar Gent gezonden, om de Graven van Egmond en Hoorne onder een sterk geleide naar Brussel te vervoeren. Onder bedekking van negen vendelen voetvolk en een vendel ruitery, verlieten zij met twee wagens den 3^{den} Juni Vlaanderen's hoofdstad. In den voorsten was de Graaf van Egmond gezeten met twee Spaansche Officieren, in den volgenden de Graaf van Hoorne, insgelijks door twee Officieren bewaakt. Den 4^{den} Juni trok de stoet, ten twee ure omstreeks, de poort van Brussel binnen, voorafgegaan door tamboers en pijpers, die, volgens de getuigenis van eenige aanwezigen, zulk een treurigen marsch sloegen, dat ieder bijna, op het hooren daarvan verbleekte, en velen, die daarop waren

toegeloopen, hunne tranen niet konden bedwingen bij het zien van zulk een droevigen tocht. Men toog naar het Broodhuis, een gebouw, tegenover het Raadhuis, op de markt gelegen, alwaar ieder der Graven een afzonderlijk vertrek werd aangewezen. In den loop van dien dag werden hunne vonnissen, nadat hun proces zes maanden geduurd had, in den Raad van Beroerte uitgesproken en door Alva onderteevend. 's Avonds ontbood deze ten Hove den Bisschop van Yperen, Maarten Riethove, die hoog bij den Koning stond aangeschreven, en reikte hem het vonnis van Egmond ¹⁾ over, met het bevel, den Graaf hiermede bekend te maken, en hem ter dood voor te bereiden tegen den volgenden dag. Riethove wierp zich op de knieën voor den Landvoogd en smeekte om genade, maar te vergeefs; hij moest gehoorzamen en begaf zich, diep geroerd, door de reeds ontvolkte straten der stad, van het Oude Hof naar de markt, waar hij tegen middernacht aan het Broodhuis aanklopte. — Hij vond Egmond eenzaam en in de grootste onzekerheid verkeerende over zijn lot; waarvan het beste bewijs wel hierin gelegen was, dat zijne gemalin, de edele Sabina van Beijeren, juist op denzelfden dag te Brussel was aangekomen, om de Gravin van Aremberg hare deelnemende opwachting te maken over het verlies van haren gemaal, bij Heiligerlee gesneuveld, ontwetend van hetgeen haar zelve zoo spoedig treffen zou. Het verslag van die nachtelijke ontmoeting met den Graaf, heeft Riethove op gepaste en eenvoudige wijs in een brief aan den Koning gezonden, waarvan ons een afschrift werd bewaard ²⁾; terwijl Hooft van dat bezoek eene aanschouwelijke voorstelling heeft geleverd, door hem ontleend aan de berichten van het geslacht, dat ze van de betrekkingen en tijdgenooten van Egmond had ontvangen.

Riethove had, met Christelijke wijsheid en zachtmoedigheid, den edelen Graaf met zijn vonnis bekend gemaakt en zijne blikken zoo veel mogelijk van de wereld en wat hem daaraan verbond (en dat was nog zoo veel) getracht te richten op de dingen der eeuwigheid.

¹⁾ Hoorne bekwam een anderen biechtvader.

²⁾ In het Rijsselsche Archief, uitgegeven door Mr. L. P. H. C. van den Bergh.

Zwaar had Egmond geworsteld. Van geen schuld was hij zich bewust, getrouw was hij gebleven aan zijne Kerk, getrouw aan zijnen Koning en toch — door dezen was hij ter dood veroordeeld. Riet-hove had hem gesteund en getroost naar de leer en instellingen der Katholieke Kerk, en hem plechtig beloofd, al zijnen invloed ter gunste zijner weduwe en zijner kinderen bij den Koning te zullen aanwenden. De nachtelijke uren waren allengs verstreken, en op de markt, waarop het vertrek van Egmond het uitzicht had, was beweging ontstaan. Het schavot werd in gereedheid gebracht en ditmaal als voor een buitengemeen strafgericht, geheel met zwart laken overtoegen. De troepen zullen dien morgen reeds vroeg zijn uitgerukt. Negentien vendelen moesten de markt rondom het schavot bezetten, twee het Hof van Alva bewaken, en een de ronde doen door de stad. Op het vernemen van de beweging en het rumoer, door al deze dingen veroorzaakt, moet er eene koude rilling door beider leden gaven zijn. Wanneer we er een tafereel in lijnen en kleuren van moesten ontwerpen, zouden we den Graaf wenschen voorgesteld te zien, opgerezen voor 't venster en zijne blikken slaande op de markt; 't bleeke gelaat beschenen door de eerste morgenstralen, ineenvloeiende in de verflauwende glansen der nachtlamp. Deze beschijnt hem nog ten halve 't hoofd en 't lichaam, benevens 't geheele vertrek, met den Bisschop, die zittende gebleven was en den Graaf van 't venster trachtte af te trekken. Het zou een treffend oogenblik kunnen zijn: Egmond bij den aanvang van onzen vrijheidskrijg, als 't slachtoffer der beweging zijner eeuw, onder twee lichten geplaatst, op de grens als 't ware van den nacht en den morgen in de Natuur, de afspiegeling van een nacht en een morgen ook in de Geschiedenis.

Egmond, een slachtoffer van de beweging zijner eeuw! Rechtvaardigen we deze woorden in korte trekken.

Overzien wij daartoe vluchtig het staatkundig leven van den ongelukkigen Graaf, en werpen we daartoe onze blikken op de gebeurtenissen, zooals ze zich in en door de personen dier dagen ontwikkeld hebben, van het vertrek des Konings uit onze Provincieën, tot den morgen, van welks aanlichten over Egmond, we daar gewaagden,

Het vertrek des Konings greep plaats den 25sten Augustus 1559. In hetzelfde jaar had de Graaf, met den Prins van Oranje en de

Hertogen van Alva en Aarschot, den vrede van Chateau-Cambresis, in Frankrijk, tot stand gebracht. Bij zijn terugkeer werd hij, door Filips, Stadhouder van Vlaanderen gemaakt, een der rijkste Gewesten van de zeventien Provincieën, en tevens bevestigd als lid van den Raad van State. Toen de Koning te Vlissingen scheep ging, deed ook Egmond hem uitgeleide, en bekend is het verhaal van de bitse woorden, die de Koning toen aan Prins Willem zou toegedruwd hebben: *Niet de Staten, maar gij, gij staat mij tegen*. Bij de oude Schrijvers wordt hiervan, zoover ik weet, niets gevonden; maar wel is uit de staatspapieren van Granvelle gebleken, dat de hooge personaadjes, die Zijne Majesteit tot Vlissingen vergezelden, rijk werden begiftigd, en onder deze Egmond het rijkst, die 50,000 kronen bekwam.

Met dit vertrek van den Koning, grijpt er een keerpunt plaats in Egmond's leven. Het was grootendeels militair, het wordt bijna geheel staatkundig. Het was als een eeretocht, het wordt eene worsteling. Zijne kampplaats is de Raad van State, zijne stelling tusschen Granvelle en Oranje. De eerste was, na 's Konings afreis, de ziel van het Staatslichaam; hij was tot hiertoe een groot vriend geweest van den Prins van Oranje, en zou, vooral door zijne hooge waardigheid in den Staat, zijn felle tegenstander worden. Beide toch waren zij geroepen de twee eerste vertegenwoordigers te zijn van de groote beginselen der 16de eeuw, door wier onvereenigbaarheid en afstooting, Spanje en de Provincieën de zwaarden zouden trekken en elkander bestrijden, totdat de scheiding tot stand zou gekomen zijn. Hunne persoonlijke betrekking had voor die hoogere belangen moeten wijken. Zij hadden partij gekozen, en de wederzijdsche volksafkeer was ook in hen verpersoonlijkt. In de plaats hunner oude vriendschap trad een onverzoenlijke haat, waartoe vele uitwendige zaken het hare hadden bijgedragen, maar wier innerlijke roersels hierin gelegen waren, dat Granvelle de voorstander was en bleef der Katholieke Uniteit in Kerk en Staat, — Willem, daarentegen, hoewel toen nog zeer onbewust, een aanhanger der Germaansche Hervorming werd. En gelijk deze, aangevangen in het hart van Luther, zich van uit de kloosterwanden een weg had gebaand en krachtig zich had uitgebreid te midden der Duitsche Christenheid, zoo zou ook Willem's oppositie in den Raad van State tegen Granvelle, en in hem tegen Spanje's politiek,

zich heerlijk eindelijk ontwikkelen tot het Gemeenebest der zeven Provincieën. Aan die oppositie sloten de Graven van Egmond en Hoorne zich aan. Zij nam toe, en Granvelle moest voor haar wijken. Zij kreeg het overwicht in den Raad van State en bij de Landvoogdes; gaf zijdelings het aanzijn aan het Verbond der Edelen; werd gretig aangegrepen door de Hervormden, en door hen verder gestuwd tot openbaren opstand. Zij was de oorzaak van Alva's komst in de Provincieën, week voor hem ten lande uit en zwalkte voor een deel met de zwakke booten der Watergeuzen op de baren; zette met hen voet aan wal en nam bezit van den Briel; deed allengs Zeeland en Holland en de overige provincieën van Spanje afvallen, totdat zij in de Unie van Utrecht hare zeven pijlen den vijand tegenhield; zwoer eindelijk den Koning af, — en toen de Prins als haar offer en haar martelaar vallen moest, verrees de Hollandsche Republiek als hare vrucht, tot een zelfstandigen, machtigen en gezegenden Staat.

Dat streven van den Prins werd aanvankelijk door Egmond gesteund; maar de weg, dien deze met hem betrad, was kort. Hij ving aan, maar niet om te volharden. Dezelfde tijden, die Granvelle en den Prins, tusschen wie menig punt van overeenkomst was, hadden verwijderd, brachten hem en den Prins, die zeer verschilden in karakter en gaven, tot een. De Prins gewon door zijn zedelijk overwicht een grooten invloed op hem, en willig liet de Graaf zich leiden op de baan des wederstands, Hij had zich toch gekrenkt gevoeld, dat hij niet in aanmerking was gekomen bij de benoeming van een Algemeenen Landvoogd en dat eene vreemde Regente aan hem was voorgetrokken. Hij achtte zich beleedigd, dat een Granvelle boven hem, den held van St. Quintijn en Grevelingen, was verheven. Daarbij kwamen handelingen van dezen, die, als neven- en bijoorzaken, Egmond al meer en meer van hem verwijderden en voorwaarts dreven, met grootere felheid nog dan den Prins, omdat deze meer het beginsel, Egmond meer, of bijna alleen personen op het oog had. Daarbij was hij trotsch en ijdel. Bij St. Quintijn en Grevelingen had hij gestreden onder den Hertog van Savoye, wiens oordeel over hem dus luidde: »Hij is een zeer groot en wakker »krijger, maar ik vrees, dat eene ijdele roemzucht hem in 't verderf »zal storten. Ik ten minste heb hem, in de beide laatst gewonnen

»veldslagen, zoo ijdel en verwaand gevonden, alsof geen ander hem »kon gelijken, terwijl hij ieder ander geringschatte. Maar ik wist »hem wel te leeren; dikwijls hebben wij er te zamen verschil over »gehad, daar hij mij bijna niet als zijn Overste wilde erkennen; ik »bracht hem echter zijn plicht wel onder 't oog." In 1562, toen de oppositie zich reeds duidelijk in den Raad van State gevormd had, schreef Granvelle aan den Koning over hem: »De Graaf van Egmond »is een goed dienaar van Uwe Majesteit, eerlijk, oprecht en stand- »vastig in den Godsdienst. Hij heeft zich door den Prins van Oranje, »die een gevaarlijk mensch is, laten verleiden; maar het zou niet »moeielijk zijn hem weder af te trekken, door hem te laten gevoe- »len, dat men hem boven den Prins stelt." Eindelijk wete men, dat Egmond voor zich en de zijnen veel geld behoefde, en men zal, ook zelfs na deze kleine aanduidingen, die wij hier over den aart en aanvang van Oranje's en Egmond's oppositie, tegen het machtige Spanje, in dien tijd van spanning en hevige partijschap aangaven, de woorden der Landvoogdes, toen gesproken, van groote beteekenis vinden: *Ik vrees Oranje, maar ik vrees voor Egmond.*

Hun eerste aanval was over de door den Koning achtergelaten Spaansche troepen. In de verdediging, die de Prins op de indaging van den Raad van Beroerte uitgaf, schreef hij: »Toen ik in 1559 in Frankrijk »was, om den vrede tot stand te brengen, en de Koning (Hendrik II) »meende, dat ik omtrent hen, die door de Kerk van dwaling ver- »dacht werden, eenstemmig dacht met den Koning van Spanje, en »Alva en hij mij de geheime plannen van dezen met de Hervormden »had medegedeeld, betuig ik bij dezen, dat ik zoodanig met hun »lot werd bewogen, dat ik van toen aan besloot, de Spanjaarden ¹⁾, zoo »mogelijk, uit dit Land te verdrijven." In 1561 legden de Prins en Egmond, na veel onderhandelens, hun kommando daarover, dat de Koning hun juist had opgedragen, om dezen maatregel voor het volk te verzachten, neder, en — de troepen vertrokken.

Daarop werd het gemunt tegen Granvelle, dien men dikwijls terecht, maar niet zelden ook ten onrechte, voor de voornaamste oorzaak hield der Spaansche en Inquisitoriale richting van het Goevernement in Kerk en Staat. Dit ging zoo ver, dat men eindelijk openlijk

¹⁾ Hij schreef eigenlijk: »het Spaansche ongedierte."

in den Raad van State tegen hem uitvoer, en wel met dat gevolg, dat de leden gevoelden, in deze zaak partij te moeten kiezen, hetgeen ten voordeele der oppositie uitviel. Oranje, Egmond en Hoorne schreven en schreven andermaal aan den Koning over de terugroeping van den Prelaat, en de laatste maal met kennisgeving, dat zij zich aan het bestuur zouden onttrekken, bijaldien zij hierop geen gunstig gehoor kregen. De Koning bleef onverzettelijk. Hij ontbood Egmond naar Spanje. Deze verontschuldigde zich. Daarop schreef de Koning brieven aan Oranje, Egmond en Hoorne, allervriendelijkst aan Egmond, maar te vergeefs, men ging hier voort op den ingeslagen weg. Ook de Landvoogdes begon te wankelen, en helde meer en meer tot het toestaan dezer hoofdgreif over, terwijl Egmond eene spotkleedij op den Kardinaal voor de bedienden der Edelen van de oppositie uitvond. Deze spotgeest sloeg over tot het volk, en Granvelle (en in hem de Koning) moest zwichten voor zijne tegenstanders en in 1564 het land verlaten.

Granvelle was de groote handhaver geweest der Inquisitie. Wat was natuurlijker, dan dat de oppositie zich thans hier tegen richten moest als op een punt, dat Spanje, eerst voor Roomsch zoowel als voor Onroomsch, tot Spanje maakte. Men ving dus aan, met grootere verdraagzaamheid jegens de Hervormden te betoonen. Maar dit was niet genoeg. De plakkatën bleven en dreigden bij de eerste reactie met nieuwe en zwaarder vervolging. Ja! wat meer was, de Koning had reeds aangedrongen op de invoering van de besluiten der Trentsche Kerkvergadering, die in 1563 was gesloten. Er was niets gewonnen, zoo lang de herziening, of, kon het zijn, de opheffing daarvan niet tot stand was gekomen. Dit te beproeven, was het groote doel van eene zending van Egmond naar Madrid, die hiervoor, als het meest door den Koning begunstigd, op het advies van den Prins, werd voorgedragen. Maar om dit te verkrijgen, werden meer dan menschelijke krachten vereischt en — Egmond aarzelde. Hij had echter, naast het volbrengen van dien last, nog andere verzoeken te doen voor de Provincieën, ook voor zich zelven moest hij eenige gunsten vragen en — was het dan ook niet in 't belang van den Koning zelf, dat deze greif zijne onderdanen hier niet meer zoo vijandig verdeelde? Was het eindelijk niet ter liefde

zijner partij, dat hij dezen last volbrengen moest?... Hij vertrok den 1sten Januari 1565, en bekwam brieven van de Landvoogdes aan Filips, die het verslag inhielden van den staat van zaken alhier, en tevens het dringend verzoek, om Egmond toch vorstelĳk te willen onthalen, want dat dit gunstig op hem zou werken en hem vervolgens spoedig terug te zenden met een Koninklijk besluit, overeenkomstig de behoeften van het land. Daarbij ontving hij nog een brief van den Secretaris der Landvoogdes, Armenteros, voor den Secretaris van Staat te Madrid, Gonzalo Perez, waarin ook dit te lezen stond: »Egmond is een man, die 't wel meent en een tamelijk hoog denkbeeld van zich zelf heeft. Hij laat zich gemakke-»lijk overhalen tot alles, wat zij begeeren, die zijn vertrouwen be-»zitten. De Prins van Eboli, bij wien hij zijn intrek denkt te ne-»men, zal hem licht tot alles kunnen brengen, wat 's Konings dienst »vordert.”

In de eerste dagen van Maart kwam Egmond te Madrid. Op dien afstand van twee maanden, was hij als in eene andere wereld overgeplaatst. Er ruischte toch reeds zoo veel vrijheid onder Neerlands hemel, er vertoonde zich zoo veel ontwikkeling in alle hogere en lagere levensrichtingen. Het verkeer was er zoo groot, het volk zoo luid, de adel zoo populair. Zoodra verscheen Egmond niet in 't openbaar te Brussel, of men liep te zamen, men groette, men wees, men wuifde den held van Grevelingen toe. En hier, in Madrid, hoe zwaar was die zuidelijke pracht, hoe stil die straten, hoe stijf die Spaansche *étiquette*, hoe sterk die Katholieke Uniteit, tot in de geringste levensuiting, hoe statig en indrukwekkend die Monarchale vormen! Dat alles werkte machtig op Egmond's licht bewogen gemoed. Daarbij kwam de hooge tegenwoordigheid van Zijne Majesteit zelve, die, ten gevalle van zijn beminden Vlaamschen Graaf, zoo vriendelijk was en hem, volgens ooggetuigen, een onthaal had bereid bij zich en de Grandes van zijn Rijk, als nog nimmer aan eenig persoon van geene vorstelĳke afkomst te beurt was gevallen. Te midden nu van dit alles, moest Egmond komen vragen voor — ketters! Is het wonder, dat hij alles thans als met andere oogen bezag, en dat het hoofddoel zijner zending bij hem op den achtergrond trad en zoo lang mogelijk werd uitgesteld. Hij ving aan, met eerbiedig geld te vra-

gen voor de achterstallen des legers; daarop verzoekt hij eenige gunsten voor zich, en alles werd hem toegestaan, en meer dan dat; want bij zijne terugkomst zouden hem f 50,000 tot belooning voor zijne goede diensten worden uitbetaald, terwijl de Koning hem beloofde, de uithuwelijking zijner dochters voor zijne rekening te zullen nemen. En... wat de bloedbevelen betrof, waarop de Graaf ten laatste de aandacht van zijne Majesteit, hoe noode dan ook, had moeten vestigen, — de Koning zou de zaak ernstig onderzoeken en zijn antwoord schriftelijk nazenden.

Op den 30sten April keerde Egmond, hoogst voldaan en tevreden, in het Vaderland terug en weidde opgetogen uit over den gunstigen afloop zijner zending. De Prins van Oranje bevond zich toen in Holland, zoodat de zitting van den Raad van State, waarin de Graaf verslag zou uitbrengen van zijn tocht, eenige dagen moest verschoven worden, daar de Landvoogdes uitdrukkelijk verlangd had, dat de Prins daarbij tegenwoordig zou zijn. De zitting zou plaats grijpen den 28sten Mei, en daar inmiddels het antwoord van den Koning was aangekomen, kon Egmond op alle punten volledig berichten. Het bleek nu, dat de Koning wel geene verandering omtrent den Godsdienst toestond, maar dat hij toch vergunde, een drietal Bisschoppen, benevens eenige Godgeleerden en Rechtsgeleerden, tijdelijk in den Raad van State te roepen, ten einde gezamenlijk de beste middelen te beramen, om den voortgang der ketterij door meer gepaste straffen, dan tot hiertoe geschied was, te stuiten. Maar hierbij bleef het niet. Onverwachts had de Landvoogdes een tweeden brief van den Koning, gedagteekend uit Valladolid, die een geheel anderen geest ademde, ontvangen waarin bevolen werd, alle gevangene ketteren, zonder oogluiking, met den dood te straffen. Dit vertoornde ten hoogste Oranje, Egmond en Hoorne. Zij staakten terstond alle werkzaamheden, die zij hadden aangevangen, om de hoofdgrief in den Godsdienst zoo al niet op te heffen, dan toch te verlichten, en de Landvoogdes door dit alles geschokt, zou haren Secretaris Armenteros dadelijk hierover naar Spanje gezonden hebben, zoo hij niet door ziekte ware verhinderd geworden. Hierbij verscheen in het begin van Juni het rapport der Bisschoppen en Rechtsgeleerden van den Raad van State, dat geheel en al in den geest van den Koning was gesteld, terwijl

de Landvoogdes in de volgende maand nog het Koninklijk bevel, om de besluiten van de Trentsche Kerkvergadering in te voeren, aan de Geestelijkheid, de Gerechtshoven en de Overheidspersonen bekend maakte. Is het wonder, dat men luide over Egmond en zijne zending spotte. Hij zou op 't minst genomen, verzachting van plakkaaten en Inquisitie hebben verkregen; maar zij bleven in volle kracht, en zijne onderhandelingen te Madrid schenen het tegendeel te hebben uitgewerkt van zijn streven. De Graaf was daarover, en met reden, verontwaardigd, en gevoelde zich diep beleedigd door deze handelwijs van den Koning, zoodat hij zich niet ontzag, om, gelijk hij voor een jaar, onberaden zich had gedragen tegen Granvelle, ook thans heftig, ja, heftiger, in woorden en daden, dan het een Staatsman in Goevernementsdienst paste, zich te richten tegen den Koning. Hij liet zich als een bloot werktuig in de handen der oppositie gebruiken, ten minste in het begin van het volgend jaar (1566) schreef de Secretaris Armenteros naar Spanje: »Egmond is »thans de man, die het hoogste woord voert, en dien de anderen »naar voren dringen om te zeggen, waaraan zij zelve zich niet durven »wagen.»

De Prins van Oranje was intusschen verslagen en verbolgen tevens over de daden des Koning. Hij verlangde, dat alles dadelijk zou worden openbaar gemaakt, waarin de Landvoogdes hem tegen anderen ter zijde stond, en men zegt, dat hij toen aan het einde van eene der zittingen van den Raad van State, de treffende woorden gesproken heeft: »Weldra zullen wij den aanvang van een groot treur»spel zien.» Treffende woorden! want reeds het volgend jaar werden zij bevestigd, en 1566 wordt, om zijne tragische toestanden, met recht het wonderjaar, het annus mirabilis genoemd. Daarin toch greep de uitbarsting plaats van die ontzaglijke gebeurtenissen, waarvan de zaden zich sedert lang in den boezem van het volk hadden gezet, en wier ontploffing als 't ware, door de zending en het stoute gedrag van Egmond, was bespoedigd. De reeks der feiten, die zich allernatuurlijkst uit elkander ontwikkelden, ving aan met de vorming van het Verbond der Edelen. dat de Landvoogdes der mate verontrustte, dat zij eene Moderatie der plakkaaten beloofde; maar die, helaas! uitliep op eene verandering van vorm van dezelfde

bloedige bevelen tegen de Hervormden. Deze werden daardoor zoo verbitterd, dat zij thans den tijd gekomen waanden, om op te staan tot den heiligen strijd. Moedig traden zij thans voor en schaarden zich openlijk onder de oppositie. Als vrijgeboren Nederlanders, verzetteden zij zich niet alleen tegen de Inquisitie als eene inbreuk op de gewone rechtsbedeeling, maar eischten weldra voor zich gemeenschappelijke, onbelemmerde uitoefening van hunnen Godsdienst. Men moet Gode meer gehoorzaam zijn dan de menschen, werd hun tot leus en tot regel en — de openbare prediking ving aan in Vlaanderen en in Braband. Ja! Egmond zelf gaf hun daartoe vrijheid buiten de poorten, ten einde het Goevernement te dwingen, al ware 't dan met een wapen, dat hij niet gebruiken mocht, waartoe het tot hier toe niet door andere middelen had kunnen worden overgehaald. Geen wonder, dat de Hervormden zich al koener en stouter verhieven. Schimp- en schotschriften regende 't van alle kanten tegen het Spaansche behoud, en zij, die zoo lang hadden gezwegen en geleden, vingen thans aan te spreken, ja! te zingen, en aan Maas- en Schelde-boorden weérklonk 't van de liedjes, die de Geuzen aanhieven bij hun ontwaakten moed, en de verademing, die hun aanvankelijk geschonken werd van vervolging en onlijdelijken druk.

Een dezer liedjes werd vervaardigd in 1568, waarschijnlijk na den dood van Egmond, waarin ook het volgende, met weerslag op hetgeen in 1566 geschied was, wordt gelezen.

Seer vierich was Egmont op de eerste tyt,¹⁾
 Hy geboot de Christnen tempels te bouwen,
 Waar dat heel Vlaenderen was in verblyt,
 Op hem stelden 't heel lant zyn betrouwen,
 Zynde regent en heer van vlaemse fleur.
 So meynden sy te preken sonder flouwen.

»Heel Vlaenderen en 't heele lant», beteekend hier het Hervormde Vlaenderen en 't Hervormde Land, dat is de meest verklaarde te-

¹⁾ Genomen uit de *Nederl. Geschiedzangen*, 1, 352. Men vergelijke met dit couplet de twee laatste op bl. 323, waaruit blijkt, dat die tempelen, op last van Egmond, buiten de poort gebouwd, (houten) »kerken waren met stroy gedekt».

genpartij van 't Spaansche Gouvernement, waarvan Egmond een getrouw vertegenwoordiger moest zijn. Dit betrouwen zou echter van korten duur zijn, want:

Met groot getruer, moesten sij weer afbreken
Des tempels muer; oogen sach me'r om leken.

's Prinsen broeder namelijk, Graaf Lodewijk van Nassau, benevens de Graven van Brederode, Kuilenburg en anderen, hadden partij getrokken voor de Hervorming. De verwarring nam hand over hand toe. De Prins trachtte het onmogelijke te doen tot vereeniging van Roomschen en Onroomschen. Zooveel hem mogelijk was, leidde en regelde hij door raad het Verbond der Edelen, waarvan echter hij noch Egmond, noch iemand van de Stadhouders der Provincieën, leden waren, uitgenomen die van Limburg ²). Egmond trad met anderen als onderhandelaar tusschen de Verbondenen en de Landvoogdes op. De eischen der Hervormden werden al grooter en dringender. Zij vroegen om kerkgebouwen binnen de steden, en hielden verstandhouding met hunne Geloofsgenooten in Frankrijk, Duitschland en Engeland. Alles kreeg een dreigend aanzien. De banden van het Staatsgebouw werden lossen en zelf kraakte het op zijne grondslagen. Egmond begon te wankelen en te weifelen, nu hij ging bemerken, waarop datgene noodzakelijk moest uitloopen, waartoe hij zoo ijverig had medegewerkt en wat hij toch nimmer had bedoeld. Steeds toch was hij wel afkeerig geweest van bloedvergieten, maar nimmer had hij begrepen, gelijk de Prins het reeds spoedig had ingezien, dat vrijheid van Godsdienst onverenigbaar was met Spaansche politiek. Hij meldde den Koning, hoe treurig hier de stand van zaken was, sloot zich nauwer aan de Landvoogdes aan, en wat het treurigst was, zijne vriendschap voor Oranje verkoelde. Hij onttrok zich weldra geheel en al aan de oppositie en keerde alzoo met rassche schreden terug op den weg, dien hij zoo onberaden en heftig, uit persoonlijke bedoelingen, had ingeslagen. De Landvoogdes schreef onophoudelijk naar Spanje en — geruchten, ja! ontelbare, vlogen over; maar een bepaald antwoord werd er van den Koning niet vernomen. De Hervormden, brandend van ijver als

²) Jan van Oostfriesland.

zij waren na de verdrukking, en wien een duister gevoel voorspelde, dat hun nog zwaarder en schrikkelijker lot boven het hoofd hing, ontstaken in toorn bij het ophanden zijnde najaar, waarin zij aan de guurheid van wind en weder zouden blootgesteld zijn bij hunne onderlinge bijeenkomsten in 't open veld. Die toorn brak los — en hoewel niet te verdedigen, is hij toch te verklaren uit het Hervormd beginsel — die toorn brak los, en verschrikkelijk loeide de beeldenstorm vernielend door Vlaanderen's en Brabant's tempelen en breidde zich verder over de Provincieën uit. De Landvoogdes gloeide met hare getrouwen van verontwaardiging over deze heiligschennis, die haar op eenmaal nieuwe krachten schonk, terwijl de armen van die 't volbrachten slap hingen, als na het plegen eener misdaad. Er werden nieuwe troepen geworven. De Stadhouders werden gelast naar hunne Provincieën te gaan, en zij bedwongen meerendeels de opstandelingen. De openbare prediking werd verbannen. Egmond liet door geheel Vlaanderen de beeldenstormers vervolgen en gestreng straffen. De Landvoogdes eischte in Januari 1567, op nieuw een eed van getrouwheid aan den Koning en — Egmond was onder de eersten, die hem aflegden; de Prins weigerde hieraan te voldoen. In October van het vorig jaar had hij den Graaf uitgenoodigd tot een mondsprek te Dendermonde, ten einde te beraadslagen over hetgeen hun verder te doen zou staan. De Graven Lodewijk van Nassau, van Hoorne en van Hoogstraten, die steeds de zijde van den Prins hadden gehouden, waren er tegenwoordig geweest. De Prins van Oranje en de Graaf van Egmond, de twee groote Hoofden der oppositie, hadden daar een tegenovergesteld gevoelen voorgestaan. De Prins had gedacht aan eene verdediging tegen Spanje, zoo deze in den nood der tijden zou vereischt worden, Egmond had zich geheel voor den Koning verklaard. Hier waren zij van een gegaan om te scheiden op het staatkundig gebied, en hadden daarin de toekomst der Nederlandsche Provincieën afgespiegeld. Holland had daar reeds inwendig met België gebroken, en geene eeden vermochten meer die breuk te heelen. Eene laatste bijeenkomst van Oranje en Egmond greep er nog plaats te Willebroek bij Antwerpen, in April van dit jaar. Egmond, Hoorne en anderen zouden daar, op last der Landvoogdes, den Prins trachten te weerhouden van het Land te

verlaten, waartoe hij zich, door den drang der gebeurtenissen, had gedwongen gevoeld. Maar deze moeite was te vergeefs, gelijk de pogingen van den Prins ijdel waren om Egmond over te halen, met hem ten Lande uit te trekken en hem dus te ontrukken aan Alva's verschrikkelijke wraak. Niets mogt baten. Zij scheidden. — Oranje ontweek in den vreemde, en Egmond — ging Alva plichtplegend te gemoet. Zij omarmden elkander! en — Egmond gaf hem twee schoone paarden als welkomstgift ten geschenke.

Binnen tien maanden zou Alva den Graaf naar het Broodhuis doen vervoeren. Egmond was geen martelaar; hij stierf niet voor een beginsel; hij was een ongelukkig slachtoffer van de beweging zijns tijds, wiens treurig uiteinde ons tot waarschuwing moet strekken tegen veel van hetgeen hij deed, maar nimmer tot opwekking van beschroomden moed of sluimerende krachten den volke mag worden getoond. En bijaldien iemand hieraan mocht twijfelen, die zie op het einde van de twee groote vrienden, wier namen zoo vereenigd waren in den tijd en 't bleven in de Geschiedenis, maar wier hartsrichtingen zoo verschilden, dat hun gemeenschappelijke weg in den Staat slechts kort kon zijn, en zelfs hun beider doodsure er nog op 't ondubbelzinnigst van zou getuigen.

Toen Egmond van het Broodhuis werd heengeleid naar de strafplaats, las hij den 51sten Psalm, en wij twijfelen er niet aan, of als mensch en als zondaar bad hij uit innig gevoel van zonde en groote behoefte aan genade voor den hoogen en vreeselijken rechterstoel, waarvan hij nog maar weinig oogenblikken was verwijderd: »Wees mij genadig, o God! naar uwe goedertierenheid, delg mijne »overtreding uit naar de grootheid uwer barmhartigheden." Maar toen hij op 't schavot gekomen was en zich reeds als in de kaken des doods bevond, vroeg hij nog aan Romero, den Overste die 't kommando bij de terechtstelling had en hem volgde, of er geen genade voor hem was. Deze trok het hoofd in de schouders en »de edele Graaf alstoen," zegt Hooft, »der toorne nader dan de vert- »saaghtheit, verbeet zich," want hij vond zich in 't eind als staatsman bedrogen.

Toen Willem van Oranje, zestien jaar daarna door het moordend lood werd getroffen, riep hij uit: »Mijn God, mijn God! er-

»barm U over mij en over mijn arm volk!» Want de Prins wist, dat hij om en voor dat volk als martelaar viel. Beider laatste woorden verspreiden het duidelijkst licht over beider werken en streven in hun leven.

Egmond was door zijne geloofsgenooten ten zwaarde verwezen, en van deze is mij geene volksstem over den Graaf bekend; maar de Geuzen zongen:

Zijt niet ghesint, als Egmond ongestadigh,
Die zoo verblind was; Heer, zijt hem genadich ¹⁾!

Toen Willem van Oranje den Lande was uitgeweken, om met en voor zijn volk te blijven strijden, legde zijn getrouwe vriend Aldegonde, die zijn hart kende en zijne daden gewogen had, hem de diep klagende Psalmtonen van het Wilhelmus van Nassou op de lippen, welks volgend couplet, in de laatste regels, de schoonste, maar ook de eenigste voor God en menschen mogelijke verdediging van zijn streven en strijden met, en zijn scheiden van Egmond aangaven en blijven aangeven voor zijne tijdgenooten en zijn nageslacht:

²⁾ Oorlof, mijn arme schapen,
Die zijt in grooten noot,
Uw herder zal niet slapen
Al zijt ge nu verstroot.
Tot God wilt u begheven
Sijn heylsaam woort neemt aan,
Als vrome Christnen leven,
't Sal hier haast zijn gedaan.
*Voor God wil ik belijden,
En zijner grooter macht,
Dat ik tot gheenen tijden
Den Coninck heb veracht;*
DAN DAT IK GOD DEN HEERE,
DER HOOGSTER MAJESTEIT,
HEB MOETEN OBDIEREN
IN DER GHEREGTIGHEID.

---

¹⁾ *Nederl. Geschiedzangen.* t. a. p.

²⁾ Vaartwel.

DE DOOD VAN MONTIGNY.

Er is niets bedekt dat niet zal ontdekt worden, en verborgen, dat niet zal geweten worden. Lucas XII: 2.

De dood van Montigny wordt door Motley en Prescott genoemd een moord, en wel, zoo als de laatste zegt, geen gerechtelijke, maar een nachtelijke moord. De ware toedracht daarvan is eerst openbaar geworden, sedert de beroemde Rijksarchivaris van België, de heer Gachard in 't jaar 1844 naar Spanje gezonden werd om bouwstoffen te verzamelen, ten einde de geschiedenis van België nauwkeuriger te doen kennen. Zijn voornaamste verblijf en werkplaats was de forteres Simancas, vroeger eene gevangenis voor staatsmisdadigers, maar later door keizer Karel tot een bewaarplaats voor Rijks-Archieven ingericht. Deze veranderde bestemming verhinderde evenwel niet, dat een gedeelte daarvan en wel een breedgemuurde toren tot kerker voor staatsgevangenen bleef dienen. Daar toch werd de Bisschop van Zamora, die een ijverig deel in den oorlog der communitades (der steden) tegen den Keizer genomen had, in 't jaar 1522 gewurgd, van waar hij sedert den naam van Bisschopstoren bekwan. In dien toren werd, wellicht in hetzelfde vertrek, in den nacht van den 15den op den 16den Oktober van 't jaar 1570, Montigny op gelijke wijs van 't leven beroofd. Op dezelfde plaats verhaalt Gachard ons, dat hij de Spaansche Archieven heeft onderzocht, die hem in staat hebben gesteld een helder licht te doen opgaan over het verschrikkelijk levenseinde en wat er vooraf was gegaan van den man, die thans het onderwerp onzer behandeling is.

Floris van Montmorency, geboren in 't jaar 1528, droeg eerst den

titel van Heer van Habermont; daarbij nam hij vervolgens dien van Heer van Montigny aan. Na in 't jaar 1561 het landgoed van Leuze gekocht te hebben, dat kort te voren tot eene Baronie was verheven, noemde hij zich sedert Baron van Montigny en Leuze.

Hij stamde af van het edele Fransche geslacht der Montmorency's, waarvan zich eene tak onder de regeering van Philips den Goede in onze Zuidelijke gewesten gevestigd had en daar steeds onder den adel had geschitterd.

Zijne ouders waren Jozef van Montigny, Heer van Nevele, Habermont, Burcht en Zwijndrecht enz.; zijne moeder, Anne van Egmond, oudste dochter van Floris van Egmond, Graaf van Buren, Ridder van het Gulden Vlies, Goeverneur en Kapitein-Generaal van het graafschap Vlaanderen. Hij was de broeder van Philips van Montmorency, Graaf van Hoorne, die met den Graaf Lamoraal van Egmond, op den 5den Juni van 't jaar 1568, te Brussel voor het stadhuis op de markt onthoofd werd.

Onze Baron van Montigny bracht een groot gedeelte zijner jeugd in Frankrijk door bij den Konstabel Anne van Montmorency, zijn neef. Op twintigjarigen leeftijd werd hij door Keizer Karel, toen deze zich in 't jaar 1548, bij gelegenheid van den Rijksdag, te Augsburg bevond, uit hoofde van zijn meer dan gewonen aanleg aan zijn huis verbonden. In 't jaar 1551 werd Montigny door den Keizer met eene zending naar Spanje vereerd, waarvan de reden niet bekend is. Eindelijk moest hij voor hem eenige lasten in 't bisdom van Luik en 't graafschap Artesië volbrengen.

Koning Philips ving aan met Montigny dezelfde blijken van welwillendheid en toegenegenheid te bewijzen als zijn keizerlijke vader had gedaan. Hij nam hem in 't jaar 1559 op onder de Ridders van het Gulden Vlies, benoemde hem vervolgens tot Stadhouders en Groot-Baljuw van Doornik en het Doorniksche en tot Kapitein van de bende van ordonnantie, die onder het bevel van Pontius van Laing, Heer van Bugnicourt had gestaan. Later begiftigde hij hem nog, vooral op aanzoek van de Landvoogdes Margaretha, met een jaarlijksch inkomen.

Hoofst bericht ons, dat Montigny voor een der wijste en bekwaamste heeren van Nederland gehouden werd, gelijk, voegt hij er bij,

't gewicht der zaken, waartoe hij gebezigd werd, genoegzaam uitwijst. Die wijsheid en bekwaamheid ontsproten uit zijn edelen inborst en bezadigd karakter, openbaarden zich in een praktischen zin. Hij behoorde tot het slag van menschen, die dikwijls, zoo als men zegt, gebruikt worden, die voor vele dingen de aangewezen personen zijn, wier voortreffelijkheid vooral bestaat in eene gelukkige vereeniging van eerlijkheid en buigzaamheid tevens van karakter; menschen, die soms voor den goeden gang der zaken eene gelukkige inconsequentie aan den dag leggen en daarom van groote waarde zijn voor de partij waartoe ze behooren, omdat 't hun juist te doen is om de handhaving van de beginselen die ze voorstaan, nietom eigen eer, of om geroemd te worden als mannen van vastheid en onverzettelijkheid van karakter, die dikwijls van zulk een onberekenbare schade zijn voor hetgeen tot stand moet gebracht worden. Ware Montigny, zoo als de Prins, een oprecht hervormd man geworden, hij zou zonder twijfel in de worsteling tegen Spanje een veel aanzienlijker plaats in de geschiedenis ingenomen en zijn roem in het staatkundige verre boven dien van Egmond uitgeblonken hebben. Nu blijft hij een belangwekkende figuur onder de edele en heldhaftige mannen, die aan 't eind der middeleeuwen geroepen waren om de zware raderen des tijds in andere sporen te helpen wringen; hij is een tragische gestalte in het treurspel, waarmede iedere verouderde tijdbedeeling der geschiedenis eindigt, en waaruit iedere nieuwe onder zware geboorteweën zich ontwikkelen moet.

De gansche geschiedenis vormt een groot geheel, waarin alles te zamen hangt, en alles zich naar de levenswet geleidelijk ontwikkelt. Dien samenhang te leeren doorzien, volgens de zoogenaamde pragmatische methode is ontwikkelend voor het verstand en kan hoogst vruchtbaar wezen voor het hart, zoo we ons in deze willen laten onderrichten en bovenal zoo we, bij de beschouwing der levenswet, den grooten Wetgever niet uit het oog verliezen, die haar voorschreef en macht heeft haar gang te versnellen of te vertragen. In tijdperken, die boven andere voor het menschedom gewichtig zijn, is die samenhang der feiten gewoonlijk gemakkelijk te vatten, omdat 't gewichtige in groote uitkomsten bestaat en de trappen daartoe uit den aart der zaak duidelijk zijn aan te wijzen.

Dit nu geldt vooral van onzen strijd met Spanje, waarin de vrijheid van het geweten op onzen bodem wel niet uitsluitend, maar toch krachtiger dan elders bevochten werd, en bovenal geldt 't van den tijd, die in deze bladen behandeld wordt, waarin de vijandige bestanddeelen der geestesrichtingen voor het eerst elkander heftig beroerden en die in den smeltkroes des strijdens en lijdens geworpen, deels daarin worden opgelost, deels tot edeler krachten en hooger leven zouden stijgen.

De werking naar buiten dier vijandige elementen was aangevangen na het vertrek van den Koning uit deze landen, op 't laatst van 't jaar 1559. De oppositie tegen de Spaansche regeering, geleid door den Prins van Oranje en den Graaf van Egmond, moest, gelijk iedere oppositie, werkelijke grieven noemen, voor wier opheffing zij streed. Welnu! de eerste grief, waarvoor zonder twijfel reden bestond, maar die toch van de zijde der oppositie wel wat opgevijseld werd, bestond in het blijven van een drieduizend Spaansche troepen, na 's Konings vertrek en tegen 's Konings belofte. Twee jaren heeft men zich daartegen verzet, onophoudelijk bijna klachten daartegen aangeheven, totdat de Koning eindelijk zwichtte en de Landvoogdes de Spaansche soldaten in Juni 1561 trekken liet.

Het leed geen twee maanden na het vertrek der Spaanjaarden, die meest in de Zuidelijke grensvestingen hadden gelegen, of 't wederzijdsch verkeer met Frankrijk was sterk vermeerderd, en dat bestond voozal tusschen de belijders van, zooals men 't noemde, »de Religie" of van »de nieuwe Religie". Vooral greep dit plaats in Rijssel, Valencijn en Doornik. Daar werden, binnen en buiten de muren, bijeenkomsten gehouden, preeken gedaan en Psalmen gezongen. Dit ontging de opmerkzaamheid der Landvoogdes niet, die bevelen afzond tot beteugeling van deze oproerige handelingen, maar juist waren toen Montigny, de stadhouder van Doornik en de Markgraaf van Bergen, stadhouder aan Henegouwen, Valencijn en van het kasteel van Kamerrijk afwezig. Zij waren den Prins welkom gaan heeten, die met zijne nieuwe gemalin Anna van Saxon toen te Breda uit Duitschland was wedergekeerd. De twee heeren begaven zich terstond naar hunne stadhouderschappen, de Markgraaf echter om na weinige dagen weder een bezoek te brengen aan zijn broeder Ro-

bert, Bisschop van Luik. En toen de Landvoogdes hem deswegen haar ongenoegen te kennen gaf, ontzag hij zich niet, naar zijn meer ruwen aart, haar te antwoorden, dat hij geen behagen schiep in het dooden van ketteren. Wat Montigny betreft, hem waren door Margaretha, die zijn zachter karakter kende, twee magistraatspersonen toegevoegd om de orde te Doornik te herstellen en krachtige maatregelen tegen de ketterij te nemen; van Assonerville, lid van den Geheimen Raad te Brussel, en van Blasere, lid van den Raad van Vlaanderen. Het gevolg hiervan was een brandstapel voor den voornaamsten Calvinistischen prediker Jean Lannoy, de afbraak van het huis, waar 't meest gepredikt was en 't verbranden van al de boeken en geschriften, die men van de Hervormden had kunnen machtig worden. Merkwaardig is 't getuigenis van Granvelle over Montigny's gedrag in deze zaak. Hij schreef over hem aan den Koning: »Ik weet, dat de »Hertog van Aremberg en de Graaf van Megen (die op de hand van »de regeering waren) in plaats van Montigny dankbaar te zijn, zich »vroolijk over hem hebben gemaakt en hem gezegd hebben, dat hij »in groote gunst bij de Landvoogdes geraakt was door zijne daden »te Doornik, ofschoon zijn aandeel daaraan zoo groot niet was, als »zij voorgaven. Indien toch de beide raadsleden, van Assonerville en »van Blasere zich er niet mede gemoeid hadden, zou er te Doornik »niet meer uitgericht zijn dan te Valencijn (waar de zaak bijna op niets was uitgelopen)».

Ten gevolge van al deze dingen werd intusschen de spanning grooter tusschen de gemoederen. De Hervormden namen vooral van de zijde van Frankrijk toe, en de vervolging van deze zijde rustte niet. Die vervolging werd als 't ware vertegenwoordigd in den persoon van Granvelle; wat natuurlijker, dan dat hij dagelijks meer het doelwit van de aanvallen werd zijner tegenstanders? Ja! deze ontzagen zich niet van klachten tegen hem bij den Koning in te dienen en alzoo een tweede grief voor Zijne Majesteit te uiten. Toen de brieven van Oranje en Egmond, waarin die vervat waren, te Madrid aankwamen, bevond zich de Graaf van Hoorne, Montigny's broeder, die als Admiraal der Nederlanden, over de vloot waarmede de Koning in 't jaar 1559 naar Spanje vertrokken was, het bevel had gevoerd, nog aldaar. In zijn afscheidsverhoor stelde de Ko-

ning hem het antwoord op die brieven ter hand, en vroeg toen naar de reden van die klachten, waarop de Graaf geen andere wist te geven dan de afkeer, die men koesterde tegen den man, dien men voor de oorzaak hield van al de grieven, welke men in de Gewesten tegen Spanje koesterde. De Koning ontstak daardoor in zulk een toorn, dat Hoorne er van verbleekte en nauwelijks den weg wist te vinden om zich uit het vertrek te verwijderen. In het begin van November 1561 keerde hij hier terug, nam terstond zitting in den Staatsraad, waarvan hij tot lid door den Koning benoemd was en — de Kardinaal telde een vijand te meer.

Dit bleek spoedig, toen er een voorstel van den Koning was gekomen, om de Katholieke partij in Frankrijk tegen die der Hugenooten met eenige benden van ordonnantie te versterken. Daar deze alleen dienden tot verdediging des lands, waren Oranje, Hoorne en andere van oordeel, dat men aan dat voorstel geen gevolg mocht geven, zonder daarover de Algemeene Staten te hebben geraadpleegd. Maar dit wilde noch de Landvoogdes, noch vooral Granvelle toestaan, omdat 't strijdig was met 's Konings wil, en omdat zij voorzagen, dat er niets dan vermindering van 's Konings en dus van hun eigen invloed uit zou voortkomen. Wat de Landvoogdes echter deed, zij beriep eene vergadering van de Stadhouders der Gewesten en van de Vliesridders, niet alleen om hen over het zenden van hulptroepen naar Frankrijk te raadplegen, maar ook om over 's lands belangen te handelen, aangezien de algemeene toestand hoe langer zoo bedenkelijker en gevaarlijker werd. Er heerschte onder alle standen in de voornaamste steden, vooral der Zuidelijke Gewesten, eene groote opgewondenheid, ja! verbittering in de gemoederen. zoowel van Roomschen als Oudroomschen. De plakATEN, de inquisitie, de nieuwe kerkregeling, bovenal het gehate bestuur van Granvelle; dat alles bleef werken en gisten. Lang kon deze toestand niet duren. Al luider en luider verhieven zich de klachten. Een drukke briefwisseling tusschen Madrid en Brussel, zoowel van de leden der regeering als van den Prins en zijne medestanders, prikkelde dezerzijds nog maar te meer om door te tasten. Ook Montigny verhief zijne stem zoodanig, dat de Kardinaal hem den haan der oppositie noemde. Geen wonder dat de onrust vermeerderde en dat de Landvoogdes

het geraden vond een der Edelen tot den Koning af te zenden, om Zijne Majesteit nauwkeurig over den staat van zaken in te lichten. De Hertogin wilde daartoe afzenden den Graaf van Hoorne, die weigerde; vervolgens den Heer van Glayon, die zich insgelijks verontschuldigde, eindelijk werd aan Montigny deze last opgedragen, die hem op zich nam.

Hoewel de zending van Montigny bij den Koning niets vermocht uit te richten, was zij echter niet zonder beteekenis voor den verderen gang van zaken, een gang, waarin hij zelf ten doode zou worden medegevoerd. In Juny 1562 was de Baron vertrokken. Den 29sten November schonk hem de Koning zijn laatste gehoor te Madrid. Hij deed toen nagenoeg dezelfde vraag, die hij een jaar te voren aan zijn broeder den Graaf van Hoorne, bij diens afscheidsgemoeten gedaan had, namelijk welke dan toch de ware reden was van de ontevredenheid in de Gewesten. Montigny gewaagde eerst van de vrees voor de Spaansche inquisitie (wel te onderscheiden van de inquisitie, zooals ze sedert Keizer Karel hier had plaats gegrepen) en van de nieuwe kerkregeling, maar wees ten slotte even als zijn broeder op den algemeenen volkshaat tegen den Kardinaal. De Koning trachtte zijn vertrouwden bewindsman te verontschuldigen, beloofde weldra zelf te zullen overkomen, en daarmede liet hij den edelen gezant van zich. Den 23sten December bevond zich Montigny weder in Brussel. Weinige dagen daarna deed hij in den Raad van State verslag van zijne zending. Granvelle was er met opzet niet tegenwoordig. Men vernam duidelijk, dat de Koning den ingeslagen weg niet wenschte te verlaten, en dat de Kardinaal in het bezit van zijn onverdeeld vertrouwen bleef. Deze verklaring deed de oppositie als 't ware opstuiven. Zij werden door één zin als tot elkander gedreven en er vormde zich een verbond of ligue van Oranje, Egmond en Hoorne, waar ook Montigny zich bij voegde, verder de Markgraaf van Bergen, de Graven van Megen en van Hoogstraten, de Heer van Brederode, van Gayon en Simon Renard (een Bourgondiër, die door den vader van den Kardinaal en door dezen eerst begunstigd en verhoogd en die daarna in een heftig vijand van hem verkeerd was). Deze verklaarden hem als 't ware openlijk den oorlog, door een brief tot den Koning te richten, waarin zij onverholven op de verwijdering van den Kardinaal aandrongen.

Na het verzenden daarvan verwijderden de drie heeren zich van het Hof te Brussel. De Prins en de Graaf van Egmond vertrokken naar de Gewesten, waarover zij stadhouders waren. De eerste naar Holland, de andere naar Vlaanderen. De Graaf van Hoorne begaf zich naar zijne goederen te Weert. De Koning liet lang op antwoord wachten. Eindelijk gaf hij zijn verlangen te kennen, om voordat hij eene beslissing van zoo veel gewicht in zulk een kiesche zaak nam, als het ontslaan van een amptenaar was, een der drie heeren mondeling daarover te hooren. Deze verontschuldigde zich, raadpleegden nogmaals de Stadhouders der Gewesten en de Vliesridders, en besloten een tweeden brief naar den Koning af te vaardigen, waarin zij niet alleen op het vertrek van den Kardinaal bleven aandringen, maar ook verklaarden, dat zij, in weerwil van de herhaalde aansporingen der Landvoogdes, deze hadden verwittigd, dat zij geene plaats meer zouden nemen in den Raad van State in tegenwoordigheid van Granvelle, ten einde niet verantwoordelijk te zijn voor heillooze regeeringsdaden. Hierop vroeg de Koning het advies van den Hertog van Alva, die zitting had in den regeeringsraad van de Spaansche Monarchie te Madrid. Deze schreef hem toen den bekenden brief, waarin hij zich zoo hoogst ongunstig over de Vlaamsche Heeren uitliet. Twee nu van die Vlaamsche heeren heeft hij te Brussel op het schavot doen onthoofden; een derde, Montigny, die, hoewel hij de brieven niet onderteekend had, toch geheel met hun inhoud instemde, liet hij in den toren van Simancas vermoorden.

Daarvoor moesten echter de tijden nog rijpen.

Dit ging snel.

De oppositie won meer en meer veld en verkreeg, zouden zij zeggen, de publieke opinie voor zich. Filips daarentegen bleef onverzettelijk. De Landvoogdes, die dagelijks den gang der zaken leiden moest, en spoedig bemerkte, dat er eene groote verlamming in het staatsbestuur begon te ontstaan, ten gevolge van het terugtrekken van de voornaamste en kundigste leden van het eerste regeeringslichaam, den Raad van State, begon tot de zijde der oppositie te neigen ten opzichte van het langer verblijf van den Kardinaal in de Gewesten. Voor zich zond zij haar geheimschrijver Armenteros, in Augustus 1563 naar den Koning, om hem nogmaals het onhoud-

bare van den toestand aan te toonen, maar alles was te vergeefs. Op 't laatst van 't jaar kwamen de Staten der Gewesten te Brussel bijeen, niet echter in Staten Generaal vereenigd. Zij moesten de vernieuwing van de driejarige bede, in 1560 toegestaan, goedkeuren. Het was bij die gelegenheid, dat de Vlaamsche bewegingspartij zijn invloed zooveel mogelijk zocht uit te breiden, en dit trachtten zij vooral te bereiken op gastmalen, die men toen, even als nu clubs, meetings en vereenigen, gebruikte tot bereiking zijner plannen of tot verspreiding zijner beginselen.

Op een dier feesten, door een zekeren bankier Kaspar Schetz gegeven, verzon men, een spotliverie door de leden van den adel te doen dragen. Het zou bestaan uit een grof grijs wambuis en broek, terwijl op de hangende mouwen een monnikskap, of liever, een narrenkap met bellen zou gestikt worden; het eerste als tegenhanger van de prachtige livree des Kardinaals, het andere tot bespotting zijner waardigheid. Van nu aan stond de verwijdering van den gehaten staatsdienaar vast, want de tegenstand vertoonde zich op de straat, en een langer verblijf alhier werd voor hem onmogelijk. De Koning moest dus andermaal onderdoen en de Kardinaal vertrok in Januari van 't jaar 1564.

Granvelle, de vertegenwoordiger der Spaansche politiek mocht nu vertrokken zijn, dat, wat hij steeds had gehandhaafd en wat verder, door wie dan ook, zou moeten gehandhaafd worden, waren de Plakaten en de Inquisitie. Een grooten steun hadden zij reeds van kerkelijke zijde bekomen, door de invoering van de nieuwe kerkregeling in 't jaar 1559; een nieuwe stut zou thans daaraan worden verschaft door de invoering van de Decreten van het nu geëindigd Concilie van Trente, bij Koninklijke Ordonnantie van 30 Juli 1564. die den 3en Mei van 't volgende jaar werden afgekondigd. Intuschen waren de Heeren en daaronder de Baron van Montigny weder in Brussel teruggekeerd en stonden met onverdroten ijver der Landvoogdesse ter zijde. Dit belette echter niet, dat de eenheid en de klem van het bestuur bij het vertrek des Kardinaals was ingeboet. Hij was waarlijk de President geweest van het eerste regeeringslichaam, den Raad van State, de eerste persoon in den dusgenaamden Achterraad van Margaretha, de ware vertegenwoordiger van den

Koning en diens politiek, de gestrengte katholiek, die zich geen Staat of Maatschappij zonder de heerschende Katholieke Staatskerk denken kon. De Prins met de zijnen daarentegen wilden het opperbestuur der zaken onder de soevereine macht des Konings uitgeoefend zien, alleen door den Raad van State; zij wilden de bijeenroeping der Staten Generaal, zij wilden de opheffing of, in ieder geval, de verzachting van plakkaten en inquisitie, en om al deze dingen moest worden gestreden en geworsteld totdat het doel zou zijn bereikt.

Van beide kanten, zoowel van dien des Vorsten als van dien der tegenstanders, liet zich hoe langer zoo meer de behoefte gevoelen van wederzijdsche ontmoeting, ter bespreking van den staat der zaken. De Koning had reeds, gelijk gezegd is, na het schrijven van den Prins en van de Graven van Egmond en Hoorne zijn verlangens, en wel bij herhaling, te kennen gegeven, van een afgevaardigde uit de Nederlanden bij zich te zien, ten einde duidelijk te worden ingelicht over de nog bestaande bezwaren. Zijne Majesteit had daartoe Egmond aangewezen bij de Landvoogdes. Dezerzijds wist men niemand, die deze taak op zich wilde nemen en meer geschikt daarvoor scheen, zoodat de Graaf op den 1 Jan. van 't jaar 1565 de reis naar Madrid ondernam.

Dit was de tweede maal, dat er een Nederlandsch gezant naar den Koning uit onze Gewesten werd afgevaardigd ten einde door gemeen overleg tot een beteren toestand te geraken. Maar ditmaal zouden de gevolgen van dien stap van veel ernstiger aart nog wezen, dan zij na dien van Montigny in 1562 geweest waren. Ja! Egmonds tocht of liever terugkeer uit Madrid was als de eerste stoot voor de groote gebeurtenissen, die volgen zouden als vruchten van hetgeen onder de oppervlakte zich voorlang reeds bewogen en tot rijpheid had gezet.

Den 30sten April kwam Egmond te Brussel terug. Den 3den Mei legde hij in den staatsraad den lastbrief over, dien hij van den Koning ontvangen had en die op 't stuk der religie het oude lied herhaalde. En dit niet alleen, want weldra kwamen er brieven uit Valladolid van den 13den Mei en deze werden weder gevolgd door brieven uit Segovia van den 20sten Oktober, alle inhoudende des

Konings onverzettelijken wil, allen aansporende tot eene gestrengte uitvoering der plakkaten, tot eene getrouwe handhaving der inquisitie. Dit alles kwam ter tafel in de vermaarde vergadering van den staatsraad den 30sten November.

De teleurstelling toch door Egmond, en in hem door al de Nederlandsche grooten ondervonden bij den Koning, in den aanvang van het jaar 1565, gaf eene vaste richting aan de gemoederen, die tot tegenstand dreef. De grondslagen van den tegenstand werden besproken en gelegd te Spa, te Antwerpen, te Brussel. De eerste vorm, waarin de tegenstand zich openbaarde, was het verbond der Edelen. De eerste en laatste daad daarvan was de eenvoudige overhandiging van het smeekschrift, op den eersten Paaschdag van 't jaar 1566. Het uitwerksel van het smeekschrift was de uitvaardiging van de Moderatie door de Landvoogdes. Het verlof echter daartoe en de goedkeuring vooral daarop, moest van den Koning worden verkregen. Daartoe werden afgezonden de Baron van Montigny en de Markgraaf van Bergen. Zij werden afgezonden maar om niet meer terug te keeren. Den 21sten Mei 1567 stierf de Markgraaf van Bergen; drie jaar later in den nacht tusschen 15 en 16 Oktober werd de Baron in 't slot van Simancas gewurgd.

De reden daarvoor was te zoeken in zijn veranderde houding tegenover den Kardinaal, vooral na zijn eerste zending naar Spanje in 't jaar 1562. Hij had toen gezien, hoe onverzettelijk de Koning was in zijn gedragslijn tegenover de Gewesten en hoe blind voor de gebreken van zijn regeeringsstelsel, door Granvelle gehandhaafd. Hij had zich toen terstond aan den Prins en diens medestanders aangesloten en daarvan werd maar al te getrouw verslag door den Kardinaal en de Landvoogdes aan den Koning gedaan, zoo zelfs, dat Montigny en Bergen bij den Koning en zijn Raad te Madrid onder de voornaamste onruststokers hier in de Gewesten werden gerekend. Ja! toen de Landvoogdes die twee heeren benoemd had in 't jaar 1566, om naar Spanje tot den Koning te gaan, schreef Granvelle, die steeds op de hoogte van den toestand gebleven was, uit Boergondië, werwaarts hij zich, na zijn vertrek uit Brussel, begeeven had, dat niemand den Koning beter dan zij, konden inlichten, want zij droegen de meeste kennis van den stand der zaken en hebben

er wellicht het meest toe bijgedragen, terwijl een Spaansch betaalmester des Konings, Alonzo del Canto, aan zijne Majesteit over hunne overkomst schrijvend, er bijvoegde: Gave God, dat zij 't reeds eerder gedaan hadden want zij zijn de aanleggers van alles wat er gebeurd is.

Den 29sten Mei 1566 vertrok dan Montigny alleen uit Brussel. Bergen moest nog achter blijven, omdat hij eenige dagen te voren in het Park wandelende van de Maliebaan, daarin gelegen, een bal tegen zijn been bekomen had, die een wond had veroorzaakt, waardoor koorts was ontstaan. Dat vertrek van Montigny was zoo treurig en scheen zoo noodlottig reeds bij den aanvang, dat er bij gelegenheid daarvan een paskwil werd uitgegeven, waarin de Landvoogdes werd voorgesteld, tot de beide heeren de woorden van den Heer Jezus richtende: Ziet ik zende u als schapen in het midden der wolven. Den 17den Juni kwam hij te Madrid. Zijne ontvangst liet niets te wenschen over; hij had in de eerste dagen lange gesprekken met den Koning, die voor beide steeds op onvoldoende wijs afiepen. Den 1sten Juli eindelijk kwam de Markgraaf van Bergen aan. Ook deze werd zeer goed ontvangen en had een langdurig onderhoud met den Koning. Beide werden zij onthaald door de Spaansche en Nederlandsche Grooten, bij welke gelegenheden Montigny vooral zich onverholen uitliet over den hachelijken toestand des vaderlands. Dit beantwoordde geheel aan de brieven, die uit Brussel geschreven werden. De Landvoogdes ten minste berichtte, dat 't na 't oprichten van 't Verbond, van kwaad tot erger ging. Niets evenaarde echter de verbazing, of liever, de verbijstering van de regeeringsleden te Madrid en vooral van den Koning, die er ziek van werd, toen de tijding van de beeldstormerij in September daar aankwam. Montigny schreef daarover: »het Nederlandsch nieuws heeft hier »zulk eene beweging veroorzaakt, dat wij alle, die van daar zijn, »ons niet onder de menschen durven vertoonen, daar wij niet weten, wat te antwoorden op de bezwaren, die men tegen de heeren »inbrengt; men beweert hier, dat zij gemakkelijk weerstand hadden »kunnen bieden, daar men zegt, dat 't slechts eenige schooiers en »dan nog in geringe getale geweest zijn, die de kerken hebben geplunderd.»

Des Konings ongesteldheid verhinderde niet, dat hij de Nederlandsche belangen met Montigny en Bergen bleef behandelen en daar hij steeds welwillend bleef en volstrekt geen wantrouwen deed blijken, bleven zij goeds moeds en nog steeds het beste van hunne bemoeiingen verwachten. Intusschen kwam er omstreeks November merkbare verandering in de goede gezindheid van den Koning. Toen ging 't plan rijpen van Alva naar de Nederlanden te zenden, met een sterk leger ter beteugeling van alle oproer en ketterij, en nu was 't of er ook een somber voorgevoel in de harten van Montigny en Bergen begon te rijzen, van hetgeen hun te wachten stond. Alertreurigst, ja! verraderlijk is de rol, die hier de Landvoogdes speelt. Terwijl zij toch op aanzoek der beide heeren, haren broeder, den Koning, verlot verzocht voor hen om terug te keeren, vraagt zij hem in een anderen brief om hen vooreerst ten minste in Spanje te houden. In Maart van 't jaar 1567 beklaagden zij zich op diep weemoedige wijs over de handelwijze des Konings, die hun weigerde te vertrekken, zonder zijn raadselachtig en voor hen onheilspellend gedrag eenigermate te verklaren. Het gevolg hiervan was, dat de Markgraaf van Bergen, die overigens een zwak en ziekelijk gestel had, ging kwijnen, hevige koortsen kreeg, vergezeld van bloedloop en, na een ziekbed van acht dagen, den 21sten Mei in de armen van Montigny overleed. De Koning verlangde, dat zoowel bij de uitvaart als bij de ter aardebestelling zou blijken, hoe hoog de Nederlandsche heeren bij hem aangeschreven stonden. Van den anderen kant vreesde hij echter, dat de nu overgebleven Nederlandsche heer hem ontvluchten zou, en hij liet dus aan de grensprovincieën al de voorzorgen nemen, die aan Montigny eene ontkoming hoogst moeielijk zouden maken.

Eene vlucht kwam echter nog niet in zijn hart op en voorshands richtte hij een kalm en waardig vertoog aan den Koning over zijn gedwongen verblijf, en vroeg opheldering over eene handelwijze te hemwaarts, die een vlek moest werpen op zijn karakter en leven, zoowel nu, als na zijn verscheiden, bijaldien deze gunst hem niet van Z. Majesteit werd verleend. Alles was te vergeefs. Hij moest blijven niet alleen, maar in zijn toestand kwam een zeer onrustbarende verandering. Alva was te Brussel aangekomen; hij had zich, gelijk wij

reeds zeiden, den 9den September van de Graven Egmond en Hoorne meester gemaakt, en we voegen er thans bij, hij had aan den afwezigen Montigny al zijne waardigheden en ook zijn kommando over een bende van ordonnantie ontnomen. Maar hierbij bleef 't niet, weldra bekwam deze een brief van den slotvoogd van Segovia, waarin deze in de meest hoffelijke, maar tevens meest besliste taal te kennen gaf, dat hij in last van Zijne Majesteit bekomen had om hem voortaan als zijn gevangene te beschouwen. Montigny werd ingekerkerd, en de grendels zijner deuren mochten zwaar zijn, zwaarder nog woog op zijn hart het geheimzinnige lot, dat de duistere toekomst voor hem in haar schoot verborgen hield.

Die toestand sloeg hem echter niet zoo ter neder, of hij bleef alle krachten inspannen om den Koning door middel van brieven en rekwesten te trachten te bewegen om hem zijne vrijheid te schenken. En inderdaad er behoorde veel moed en vertrouwen op God toe om niet tot wanhoop te vervallen. Het was nu Juli 1568 en dus tien maanden geleden, dat hij in een der hoogste vertrekken van den Bisschopstoren had geleefd. Het slot zelf was op een hooge rots gelegen en met drie hechte muren omsingeld. Zijne vensters waren met dikke ijzeren tralieën voorzien; hoe toch hieruit te ontkomen, ingeval ieder pogen van hem bij den Koning verijdeld werd. Hetgeen hem vroeger tegen de borst gestooten had, kwam hem thans in een ander licht voor. Zou hij hier in deze verschrikkelijke eenzaamheid moeten verkwijnen, hij, de vrije Vlaamsche Edelman, die vier maanden voor zijn vertrek uit de Gewesten zich met het aanzienlijke geslacht van Epinoy had vermaagschaft? Moest hij niet alles in 't werk stellen, om zijne jeugdige gemalin, zijne betrekkingen en vrienden, zijn vaderland weder te zien? Welaan, het schijnbaar mogelijke zou worden beproefd, hij zou met Gods hulp pogen te ontvluchten.

Ter bereiking van dit doel trachtte hij eerst den kok van het kasteel over te halen om hem behulpzaam te zijn. Dit gelukte. Hij verzocht dezen nu zijn Secretaris van der Beecke te vragen of hij te Madrid eenige kleine vijlen wilde koopen en die in een doek gewonden, alsof 't geld ware, hem door een der soldaten van de wacht te doen overhandigen. Nu stond Montigny in zijne gevangenis steeds

zijn kamerdienaar van Munter ten dienste. Deze was natuurlijk van alles onderricht en wenschte niets liever, dan zijn heer de meest mogelijke hulp te verleen. Hij bekwam nu den last om de soldaten, die gewoonlijk op het overschot van Montigny onthaald werden, voortaan meer dan gewoonlijk te vergasten en hen na het genot van spijs en drank met teerlingen en kaartspel, den tijd te doen korten en vooral hunne opmerkzaamheid van hetgeen er in 't kasteel vernomen werd, af te leiden. In dien tijd toch zette Montigny zich dagelijks aan 't doorvijlen van zijne ijzeren tralies, 't geen weldra verricht was, zoodat hij zich zonder eenige moeite door het venster naar buiten zou kunnen begeven. Ofschoon nu het vertrek van Montigny van op een afstand gezien wel hoog gelegen was, zoo was het pad op de rots daaronder niet zoo ver van het venster verwijderd, dan dat men het niet met een ladder bereiken kon. Van der Beecke liet nu een paar lichte ladders vervaardigen, die in elkander sloten, en zeer gemakkelijk door vertrouwde handen in de kamer van Montigny werden gebracht. Dit alles mocht geschieden. De kok en de kamerdienaar wisten nu te bewerken, dat de Baron verder uit het kasteel zou kunnen ontkomen en dat er op eenigen afstand paarden en muilezels gereed zouden staan om hem naar Frankrijk te voeren.

Alles was overlegd en besproken, en wanneer nu de kok's middags in de vallei onder aan de rots van 't kasteel, alwaar Montigny alles van uit zijn hoogen toren zien kon, met zijn neusdoek gewuifd zou hebben, dan moest de Baron bij 't aanbreken van den nacht zijn venster uitklimmen en zich op weg begeven, waar alles verder in gereedheid zou zijn. Maar wat gebeurt? De kok was overigens een getrouw man, maar zijn grootste euvel was wellust. Eene vrouw vermocht hem van alles af te trekken. Dit was ook nu het geval. Terwijl hij alles voor Montigny had besteld en geregeld, komt 't bij hem op, om aan den Baron, iets wat geheel overbodig was, een omstandigen brief te schrijven, waarin hij nog over verschillende dingen, bekende en onbekende, uitweidde, wat niets ter zake afdeed, en wat Montigny alleen maar te gewisser een geweldigen dood bereidde. Dezen brief nu, verstak hij, zoo als hij gewoon was, wanneer hij den Baron iets had mede te deelen, op kunstige wijs

in het brood, dat hem dagelijks verschaft werd. In plaats echter van dit brood, zoo als hij juist nu vooral, de laatste maal, had moeten doen, in persoon aan den kamerdienaar te onnadenkend om het aan Montigny te geven, gaf hij het onverschillig en onnadenkend aan een jongen ter bezorging. Deze van niets wetende wierp het onverschillig voorshands in de broodkist, waaruit de brooden voor de verschillende bewoners van het kasteel werden genomen, terwijl hij zelf, zoo als men verhaalt, naar de kerk ging, niet om God te dienen, maar om zijne begeerlijkheid te voeden in het aanschouwen van de vrouw, die hij beminde. Het gevolg laat zich raden. Het brood voor Montigny bestemd kwam in verkeerde handen en wel in die van den slotvoogd. Deze gaf terstond bevel, dat niemand der dienaren van Montigny het kasteel mocht verlaten en liet terstond den brief aan den Koning brengen. Deze zond een rechter uit het hof van Madrid naar Simancas om de zaak gerechtelijk, dat wil zeggen door middel van de pijubank, te onderzoeken. Het einde was, dat de Spanjaards, die in de zaak betrokken waren geweest, tot den dood of tot de galeien werden veroordeeld en dat de overige in de gevangenis werden geworpen, ten einde nog, des vereischt, in de zaak van Montigny te kunnen dienen. Nu was alle uitzicht op redding voor den ramspoedigen man verloren. Alva had besloten hem het lot van zijn broeder, den Graaf van Hoorne te doen ondergaan, omdat hij dit noodig oordeelde voor de zaak des Koning in de Gewesten. Hij liet daartoe door den Procureur-Generaal van den Raad van Beroerte te Brussel een acte van beschuldiging opstellen, zond dien naar het gerechtshof te Madrid met het verzoek, den gevangene daarop te ondervragen. Deze acte hield voornamelijk in, dat Montigny deel genomen had aan de samenzwering tegen Granvelle; dat hij den Raad van State had willen verheffen ten koste van de twee andere Raden, dien van Justitie en van Financiën, waardoor de regeering meer in handen der oppositie geconcentreerd zou geworden zijn; dat hij met de andere heeren ten sterkste geijverd had tegen het ten uitvoer leggen der Plakkaten door de Inquisitie, ten gevolge waarvan het volk zich insgelijks daartegen had verzet en de uitbundigste klachten aangeheven tegen het bewind, en derhalve tegen de macht van Zijne

Majesteit; dat hij of niet of zeer noode als stadhouder de behulpzame hand aan de Inquisitie geboden had; dat hij met den Prins en anderen samenkomsten gehad had, waarin men ernstig bedacht was geweest om de wapenen tegen Zijne Majesteit op te vatten, waartoe men zelfs troepen in Duitschland geworven had; dat hij eindelijk in de Gewesten en te Madrid zich veroorloofd had zulke woorden te uiten, zulke verklaringen af te leggen, zulke bedreigingen te doen, dat hij met het volste recht daardoor van misdaad van gekwetste Majesteit moest worden beschuldigd, van zijne eempten en waardigheden ontzet en aan den lijve gestraft worden, met verbeurdverklaring zijner goederen en met alle straffen, als naar rechten.

In November 1568 werd deze eisch door Alva opgezonden naar Madrid met de uitnoodiging, om Montigny over de daarin uitgedrukte beschuldigingen te ondervragen, ten einde deze zich na een termijn van vijftig dagen daarop zou verdedigen. Dit werd verricht. De Raadsheer van het Crimineel Hof van Madrid, Salazar werd met dat proces belast en, nadat de vijftig dagen verstreken waren, begaf hij zich naar het slot van Segovia op den 7^{den} Februari 1569 ter ondervraging van den gevangene. Montigny wist zich van alles, blijkens de stukken daarover, voldoende te zuiveren en zijne daden in een geheel ander licht te doen voorkomen, als zijne tegenstanders daarop hadden doen vallen. Dit mocht hem echter niet veel baten. Acht dagen ten minste later, den 14^{den} Februari, werd hij andermaal voor den rechter gedaagd, die hem nu met de conclusie van den Procureur bekend maakte en hem vroeg of hij nog iets bij zijne eerste verantwoording had toe te voegen. Montigny verklaarde te blijven volharden bij zijn betuiging van algeheele onschuld en mitsdien bij zijne afgelegde verklaring. Hierop reikte Salazar hem een afschrift van den eisch over, met den last van zich over zeven weken bij den hertog van Alva deswegens, door middel van gemachtigden, openlijk te verantwoorden. Ofschoon Montigny ook thans, gelijk hij aanvankelijk voor Salazar betuigd had, de rechtmatigheid van den geheelen rechtshandel betwistte, daar hij als Vliesridder voor geen andere rechters dan zijne evenknieën terecht mocht staan, stemde hij er toch in toe en gaf volmacht aan eenigē vrien-

den in de Gewesten, om hem in rechten voor den Hertog te vervangen.

De zaak van den ongelukkigen Vlaamschen Baron verkreeg hoe langer zoo meer ruchtbaarheid en 't was dus zeer natuurlijk, dat vooral ook zijne gemalin Helena van Melun, even als nog kort geleden de gemalin van graaf Egmond gedaan had, hare toevlucht tot den Koning nam, en hem uit Rijssel in de maand Juni een smeekbrief zond, waarin zij onder andere zeide: »Ofschoon overtuigd, »dat de Baron van Montigny onschuldig was aan de dingen, waar- »van men hem betichtte, wierp zij zich echter aan de voeten des »Konings, geheel verslagen en overstelpt van tranen, hem smee- »kende om, bij overweging van zijne bewezen diensten, van haren »jeugdigen leeftijd, die slechts vier maanden met haar man was »vereenigd geweest en van het lijden van den Heer Jezus Christus, »hem wat hij kon misdreven hebben, te willen vergeven." Niets mocht echter baten. De koning bleef doof en hard, en zijn Landvoogd ging door met zijne bloedige plannen. Maanden verliepen er weder voordat er verandering in 't lot van den verlatene kwam, totdat Alva den 4^{den} Maart 1570 met zijne twee getrouwe Raadslieden Vargas en del Rio het doodvonnis over hem te Brussel velde. Het hield in, dat hij, na ter eenerzijde gehoord te hebben den procureur des Konings en ter andere de gevolmachtigden des beschuldigden, dezen schuldig verklaarde aan de misdaad van gekwetste Majesteit en oproer (wat in bijzonderheden dan werd aangewezen) en dien ten gevolge werd veroordeeld tot onthoofding met den zwaarde, openbare tentoonstelling van zijn hoofd, en verbeurdverklaring van zijne goederen. De Hertog zond dit vonnis naar Spanje, met de opmerking aan den Koning, dat hij voor zich het beter vond de terechtstelling in Kastilië te doen plaats grijpen, daar dit in den bestaanden toestand beter was, dan in de Nederlanden.

De koning bevond zich juist in de heerlijke streken van Andalusie, toen hij dit treurige vonnis van zijn Nederlandschen Landvoogd ontving. Hij was ten eenemale van de noodzakelijkheid overtuigd om Montigny het lot zijns broeders te doen ondergaan, en hield hem daarom ook even schuldig. Evenwel ook in Castilië keurde hij eene openlijke terechtstelling af. Voorshands echter zou hij de beslissing dezer zaak uitstellen, totdat hij te Madrid zou terug-

gekeerd zijn. Alva ontving inmiddels van hem den last om de zaak zooveel mogelijk te stillen en de opmerkzaamheid daarvan af te leiden, en dit zou hem vooral kunnen gelukken door het uitstrooien en verspreiden van ware en onware tijdingen, over een van 's Konings wege uit te vaardigen pardon of amnestie, die in Juli werd afgekondigd.

Maanden verliepen er weder, voordat de Koning in Madrid teruggekeerd was, en, daar aangekomen, hield eene andere gedachte hem bezig dan de dood van zijn Vlaamschen gevangene: die van een huwelijk namelijk. Zijne derde gemalin, Elizabeth van Frankrijk, was voor twee jaar gestorven en nu zou zijne jeugdige nicht Anna, dochter van keizer Maximiliaan II, zijne vierde vrouw worden. Zij was reeds op weg. De huwelijksinzegening had reeds te Praag plaats gegrepen. Zij voer den Rijn af tot Nijmegen, waar zij den 19^{den} Augustus door Alva werd verwelkomd, nam haar weg verder over Antwerpen en Vlissingen, en kwam in het begin van Oktober te Santander aan. Zij had aan Montigny's gemalin en aan de moeder van deze beloofd, dat zij in Spanje bij haar vorstelijken bruidegom en gemaal niets onbeproefd zou laten om van hem Montigny's vrijheid af te smeeken. Dit schonk aan de vrouwen eenige vertroosting, terwijl hare komst ook voor Montigny een zachte straal van hoop voor zijn verduisterden geest liet gloren, hetzij dat hij er door een letter schrifts van verwittigd was, wat niet bekend is, hetzij hij zijne bevrijding als een natuurlijk gevolg van de komst der schoone bruid in Spanje verwachtte.

Maar de Koning, in gevallen als dat wat wij bespreken, scherpzinnig, had, zoo hij 't al niet vernomen had, gegist en geraden. Hij wilde de eerste gunst aan zijne bruid niet weigeren, derhalve moest hij zorgen, dat, wat zij vragen zou, reeds onmogelijk door den loop der omstandigheden geworden was. Montigny moest sterven, — moest in 't geheim sterven — en dit moest spoedig en niet te Segovia plaats grijpen. Deze plaats, ofschoon een sterke vesting, was destijds vooral door de schoone wouden en valleien, die haar omringden, een lustig oord voor het hof en den Spaanschen adel. Daarbij was men reeds aangevangen om voorbereidselen voor de huwelijksfeesten te maken — en te midden van dat alles een doodsvoltrekking op het kasteel van den Edelen Montigny; neen!

dat stuitte den Koning zelfs tegen de borst of liever in 't hart en 't geweten. Hij beval daarom, dat Montigny zou overgebracht worden naar de afgelegen forteres Simancas. Toevallig of opzettelijk, we weten 't niet, was tevens, in 't begin van Oktober de licentiaat (wij zouden zeggen dokter in de rechten) Alonzo de Arellano uit Sivilis ontboden en aangesteld als Alcade of Raadsheer in de audiëntiekamer of kanselarij te Valladolid, eene stad, twee mijlen van Simancas verwijderd. Deze Arellano bezat het volle vertrouwen des Konings, en daarom werd hij met de ter dood bringing van Montigny belast. Nu werd aan Peralta, den slotvoogd van Simancas een bevelschrift ter hand gesteld, waarmede hij zich naar Segovia zou begeven, om den gevangene van daar te vervoeren. Hij wilde zeker spel spelen en nam daarom twee gerechtsdienaars en vier haakschutters met zich, sloeg Montigny, wat dezen op 't diepste griefde, in boeien en begaf zich aldus begeleid in een wagen naar zijn slot. Daar aangekomen bekwam hij een order van den Koning, om den veroordeelde ter beschikking te stellen van Arellano, wanneer deze zich daartoe zou aanmelden. Arellano nu werd aangezegd dat hij, met een vertrouwd schrijver, die alles zou moeten opteekenen, met een scherprechter en met een geestelijke, tegen het vallen van den avond Valladolid verlaten moest, en des nachts, zoo mogelijk door niemand bemerkt, Simancas binnen treden. Intusschen werd Montigny steeds nauwer bewaakt. Aanvankelijk mocht hij zich nog op dezelfde verdieping vrij bewegen, maar men verzon er op, ten einde hem binnen vier muren op te sluiten, een briefje voor zijn vertrek te leggen, dat op verstandhouding met de buitenwereld doelde, en aan iemand ontglipt, als bij toeval daar gevonden was. Nu werd hem op grond van dit bewijs aangezegd, dat hem voortaan alle vrijheid benomen zou worden. Dit krenkte Montigny op 't diepste. Hij werd ongesteld en deze gelegenheid werd nu als met beide handen aangegrepen, om hem een geneesheer te zenden, die dagelijks zijn bezoek herhalen moest en steeds geneesmiddelen zou moeten voorschrijven, die openlijk op 't slot zouden moeten worden bezorgd, zoodat de ziekte van den Baron eene bekende zaak in den omtrek worden moest. De Koning wilde zijne ter dood bringing op zulk eene wijze ten uitvoer gebracht zien, dat men iedereen zou

kunnen doen gelooven, dat hij zijn natuurlijken dood gestorven ware. Deze geheele afschuwelijke handeling is in al hare kleinigheden door den Koning geregeld. Zij was een kunststuk van veinzerij en koelbloedige wreedheid, waarvan men de wedergade in de geschiedenis niet licht vinden zal.

Toen dan nu alles gereed was, dat wil zeggen, toen Montigny naar Simancas was overgebracht, toen hij, om zoo 't heette voor geldige redenen, zijne kamer niet mocht verlaten, toen hij krank was en geneeskundige hulp behoefde, toen de rechter, een notaris, een beul en een geestelijke gereed waren, zou men de gruwelijke daad aanvangen. Ook een geestelijke werd vereischt. Die man zou zijn Ferdinand van Castillo, van 't St. Paul's collegie te Valladolid. Hij was door den Koning aangewezen, en men moet erkennen, dat de keus zeer verstandig was. Het was een monnik van zachtmoedigen en meegaanden aart, die Montigny naar de opvatting zijner kerk op christelijke wijs den troost der stervenden, wij gelooven niet zonder zegening, heeft verschaft.

De gruweldaad ving aan op Zaterdag den 14den October van het jaar 1570, tusschen negen en tien uur des avond. Arellano trad toen met zijn notaris de kamer van Montigny binnen. De man, die vier jaar lang reeds geslingerd was door vrees en hoop, en in de laatste tijden vooral afgemat en afgemarteld was door de hevigste aandoeningen, had zich ter rust begeben. De griffier gaf hem namelijk kennis van het door Alva uitgesproken vonnis, dat uitvoering erlangen moest. Arellano zeide hem daarop, dat Zijne Majesteit uit aanmerking van zijn hoogen rang hem de gunst wilde bewijzen, dat de voltrekking van het vonnis niet in 't openbaar maar heimelijk zou plaats grijpen, zoodat men zou kunnen gelooven, dat hij aan zijne ziekte van den laatsten tijd overleden was. Zonderling, dat Montigny op 't hooren van deze ontzettende dingen wel geweldig getroffen werd, maar toch hoogst dankbaar was aan den Koning voor de verzachting van het vonnis, terwijl hij hulde bracht aan de rechtvaardigheid zijner rechters, als die zonder twijfel, tegen hunne bedoeling, op 't zeerst misleid moeten geweest zijn. Dit zonderlinge echter vindt zijn grond in de geheel andere opvatting van de tijden vóór de revolutie, van de macht en de rechten der Koningen. Montigny berustte

in alles, hij vermocht zich te bedwingen en bleef daardoor bewaard voor de uitbarstingen van weezin en inwendig verzet, waaraan de Graaf van Egmond, zich onder dergelijke omstandigheden overgegeven had. Zijn eerste verzoek was een geestelijke bij zich te mogen hebben. Daaraan werd terstond voldaan. Ferdinand van Castello, die uit Valladolid met Arellano gekomen was, werd ontboden en onderhield zich met den veroordeelde den geheelen Zondagnacht, den Zondag zelf, tot in het begin van den nacht op Maandag. Ten twee ure verklaarde hij bereid te zijn. Arellano trad nu met den griffier en den scherprechter binnen en in weinige oogenblikken stond men bij een lijk. Hij was door middel van een ijzeren halsband gewurgd. Zoodra was dit akelig werk niet verricht, of Arellano keerde met den geestelijke, den griffier en den beul in de stilte van den nacht naar Valladolid terug. Ofschoon zij alle door een plechtigen eed van geheimhouding verbonden waren, beval Arellano, onder bedreiging van doodstraf, den overigen nogmaals de stipste stilzwijgendheid aan. Het lijk werd in een Franciscaner monnikspij gewikkeld, zoodat de sporen van den geweldigen dood aan de keel bedekt werden en alleen het gelaat gezien kon worden. Aldus werd het aan al de dienaren en bekenden, die het wenschte te zien, getoond. Nu werd de uitvaart op 's Konings bevel, op de aan de geboorte en den rang van Montigny verschuldigde wijze gevierd, het lijk in de kapel van de forteres begraven, zijne dienaren in rouw gehuld, ten bewijze van den eerbied voor zijne nagedachtenis, en, toen zijn graf was gesloten, zond de slotvoogd Peralta het officieele bericht aan zijn Vorst, »dat de koorts bij den gevangene in de laatste dagen zoo was toegenomen, dat de hulp van een geneesheer vereischt werd. Hij werd echter spoedig erger, en daar Pater Ferdinand zich juist te Simancas bevond, kwam deze bij hem en diende hem de laatste troostmiddelen der stervenden toe. Nadat hij alles gedaan had, wat een goed christen in zulke oogenblikken doen zou, stierf Montigny in den morgen van den 16den, en toonde in zijn uiterste zulk een goeden katholieken geest, dat men de hoop op zijne zaligheid koesteren kon."

Het ware officieele bericht over het uiteinde van Montigny is zeer nauwkeurig en betrouwbaar opgeteekend door Pater Ferdinand

en opgezonden aan doctor Velasco, een der leden van den Raad des Konings, die de instructie voor hetgeen Arellano op Simancas met Montigny verrichten moest, onderteekend had. Wij ontleenen hieruit ten slotte het volgende:

»Wat het hoofdpunt aangaat, heeft de veroordeelde zich zoo wel gedragen, dat wij hem alle mogen benijden. Hij is gisteren om zeven uur begonnen te biechten, te tien uur heb ik de Mis voor hem bediend en hem het heilig Avondmaal uitgereikt. Onder beide die handelingen heeft hij al die verzekeringen van een katholiek en christelijk geloof gegeven, die ik voor mij zelf zou kunnen verlangen. Het overige gedeelte van den dag en den geheelen nacht heeft hij in gebeden en boetedoening doorgebracht en met het lezen van zekere stukken uit Luis van Grenada, waaraan hij zich, gedurende zijn gevangen zijn, sterk gehecht had. Van uur tot uur zag men zijn geduld, zijne gelatenheid en zijne berusting in den wil van God en den Koning toenemen. Hij heeft steeds erkend, dat het vonnis zelf rechtvaardig was, maar tevens zijne onschuld in alles, wat de beschuldiging met betrekking tot den Prins van Oranje en den opstand betrof, volgehouden, zeggende tevens, dat hij nooit van God vergiffenis erlangen wilde, zoo hij tegen zijn Vorst schuldig was, maar dat hij vijanden had, die zich, bij zijne afwezigheid, gemakkelijk op hem hadden kunnen wreken. En dat alles heeft hij zonder wrevel en eenig blijk van ongeduld gesproken, als gold het dingen, die op een ander betrekking hadden, terwijl hij, vol moed en ten eenemale als een oprecht Christen, aan iedereen vergiffenis schonk.»

Wij vingen ons verhaal aan met eene lofspraak op Montigny van onzen ouden Geschiedschrijver Hooft. Drie eeuwen zijn er thans over de gesloten groeve van den gevangene en veroordeelde van Simancas heengevaren. De geschiedenis van zijn leven en sterven is van alle zijden door bescheiden, die aan Hooft onbekend waren, opgehelderd. De man, die daartoe het meest heeft bijgedragen, is zonder twijfel de beroemde Belgische Archivaris Gachard. Het zij ons geoorloofd met zijne verklaring te eindigen: dat Montigny een van die Nederlandsche Edelen is geweest, die hun land door hunne gaven van hoofd en hart het meest tot eere hebben verstrekt.

DE ALGEMEENE STATENVERGADERING TE BRUSSEL.

VAN 'T JAAR 1569 (21 MAART).

Zij mergelen de lieden uit en spreken boosselijk van verdrukking.

Ps. LXXIII, 8.

Onze geschiedenis van voor drie eeuwen stelt een verschrikkelijken strijd voor, om des geloofs wil gevoerd, en maakt daarvoor een deel uit van de geschiedenis der Christelijke kerk. Ja! wat meer zegt, die strijd was voor een tijd het hoofdtreffen van de twee vijandelijke scharen, die in hare zware worsteling, als ter aanschouwing van hemelsche en aardsche machten, het lot van het Christendom moesten beslissen. Ons vaderland was de bodem, waarop dat groote pleit werd beslecht. Het was de wig, beweert Motley, waardoor de schijnbaar onweerstaanbare massa der Spaansche en Pausselijke heerschappij gebroken kon worden; daarop werd voor Duitschlands, Frankrijks en Englands vrijheid gestreden, daar werd de zege bevochten voor wat ons het hoogste en heiligste wesen moet in leven en in sterven. De man, die zich geroepen gevoelde de rechten der Roomsche-Katholieke Kerk te handhaven, was de machtigste monarch der Christenheid. Want niet alleen was hij Koning van Spanje, dat is van 't groote Kastilië, van 't machtige Arragon en van het heerlijke Grenada; hij was tevens koning van Napels en Sicilië, hertog van Milaan, Heer van 't Boergondische Fransche-Comté en van de Nederlanden. Hij bezat vele landen en eilanden buiten Europa, in 't zuiden en in 't oosten, hij beschikte

eigenmachtig over de opbrengst van Mexico, over de goudmijnen in Peru.

Geen wonder, dat die Monarch over legers en vloten gebod, waarmede niemand zich met hem vermocht te meten. Veertig jaren had zijn beroemde vader Keizer Karel geregeerd en veertig jaren bijna onafgebroken oorlog gevoerd. Veldheeren en aanvoerders hadden zich daarin gevormd, als Mansfeld en Egmond; Mondragone en Vitelli; Alva en Romero, terwijl Italiaansche, Spaansche, Waalsche en Duit-sche troepen, door hem geoefend en ten strijde afgericht, door geene andere geëvenaard, gezamenlijk met hen aan Filips vermaakt waren, tot bevestiging van zijn geduchte macht, tot uitvoering van zijn, tegen-over menschelijk verzet, onbeperkten wil.

Op den 25sten Oct. 1555 had de Keizer, op plechtige wijs, afstand zijner regeering over de Nederlanden aan zijn zoon gedaan, en tot hem o. a. deze merkwaardige woorden, ten aanhoore van eene schitterende vergadering, gesproken: »Wacht u vooral van u te laten »besmetten door de sekten der naburige landen. Roei snel de kien- »men, zoo zij zich vertoonen, daarvan uit, uit vrees dat, zoo zij zich »verspreiden, de staat niet geheel en al te gronde worde gericht." Dit zag op de Hervorming, die sedert vele jaren reeds door middel van mond en pen, ook op onzen bodem, hier in 't verborgen, daar in 't openbaar, was gepredikt, en die prediking had vruchten gedragen. De keizer had er reeds tegen geijverd, ja! door 't plakkaat van 1550, met wreed geweld tegen gestreden. Maar te vergeefs. De Hervormde gemeenten groeiden onder de verdrukking en wies-sen krachtig op onder 't lijden. Niets vermocht de werking van het Woord te smoren in de harten; noch geestelijke noch wereldlijke machten waren in staat het werk Gods te keeren. In dezen toestand aanvaardde Koning Filips de regeering, en wat de vader niet had vermocht, zou de zoon gaan beproeven. Na den afstand des Keizers bleef hij in onze Gewesten tot het eind van 't jaar 1559. Hij had toen vrede met Frankrijk gesloten, en »Filips de tweede" (zegt Hooft in den aanvang zijner Ned. Historiën): »in de geboorte zyner »grootheid, werd een geweldig koning en tot een vreeze van de »krachtigsten in 't Christendom om de mooghenheid en meenighte »zijner Staten.

De opstand ving in onze Gewesten aan. In Augustus van 't jaar 1567 trok hij ze binnen, in Dec. 1573 verliet hij ze, en die zes jaar staan als met bloed beschreven in onze geschiedenissen. Dit tijdperk kan men gevoegelijk in twee deelen splitsen, en het keerpunt stellen bij het nemen van den Briel door de Watergeuzen, op den 1sten April 1572. Voor dien tijd is hij de zegevierende stedehouder. Wie of wat zou toen zijn macht hebben weerstaan? Twintig duizend man schraagden zijne macht en waren de onverschrokken dienaren zijner bevelen. Toch gordde de Prins zich aan het te ondernemen. In April van 't jaar 1567 had hij 't land verlaten, en was 't gevaar, dat hem van Alva's komst dreigde, op het voorvaderlijke slot van Dillenburg ontweken. Daar was hij tot een vast besluit gekomen, daar had hij eene onberouwelijke keus gedaan, daar had hij het manmoedig voornemen opgevat, zich aan de zaak der Hervorming geheel te wijden, met haar te zegevieren of ten onder te gaan. Zijne plannen zijn beraamd. Betrekkingen worden er aangeknoopt met vrienden en bondgenooten binnen en buiten de Nederlandsche Gewesten. Troepen worden er geworven, en op drie plaatsen zullen deze de grenzen overschrijden. Alva zal tengevolge daarvan zijne macht moeten verdeelen en dus verzwakken, zelf zal de Prins met eene legerafdeeling een wakend oog op de krijgsverrichtingen houden, en toeschieten waar de zijnen bijstand zullen behoeven, en, waarvan hij de meeste verwachting had, al de Hervormden, de ontevredenen, de nieuwigheidszoekers zullen hem toevallen en Alva zal — van alle zijden besprongen, in de engte gedreven, opgestooten en verjaagd — een goed heen-komen moeten zoeken, en de Gewesten zullen wellicht voor altijd bevrijd zijn van vreemde verdrukking, van Spaansche tirannij. Van deze plannen is er niets mogen gelukken. In alles werd de Prins teleurgesteld. In het midden des lands, in Limburg en Braband zou de Graaf van Hoogstraten met een legertje vallen; maar deze werd ziek en de Heer van Villers werd in zijne plaats tot aanvoerder benoemd. Den 20sten April 1568 stak hij aan 't hoofd van 2500 à 3000 manschappen de Maas over. Hij had gehoopt, dat Roermond (toen een Geldersche stad), voor hem de poorten zou openen, doch vond zich in zijne verwachting bedrogen. Alva, inmiddels van zijn inval be-

richt bekomen hebbende, zond twee zijner beste officieren met eenige uitgelezen troepen tegen hem, die hem den 25sten bij Erckelens geheel versloegen.

In 't noorden, bij Heiligerlee, mocht Lodewijk van Nassau de zege wel bevechten, den 23sten Mei, en de graaf van Aremborg, 's Konings stedehouder aldaar, sneuvelde zelfs in den slag; de lauweren echter, daar met onverschrokken moed bevochten, werden spoedig als vertreden, door den welberaden aanval van Alva op Lodewijks macht bij Jemgum den 21sten Julij. In het zuiden, in Artesie en Henegouwen, zou een Fransch Edelman, Cocqueville een inval ondernemen; maar Alva hiervan verwittigd, had, toen hij naar Groningerland tegen Lodewijk optrok, eerst zijne maatregelen genomen. Hij had namelijk bij het Fransche hof zijn beklag over het schenden van den vrede laten doen. Koning Karel IX had daarop den maarschalk de Cossé met eenige troepen Cocqueville achter na gezonden, die reeds van de Nederlandsche grenzen teruggeslagen was. Hij werd gevangen en als rustverstoorder ter dood veroordeeld. Op alle punten waren derhalve de aanvallers van den Prins geslagen, hij zelf bleef moed houden. De keizer was verstoord over zijn gedrag, waarop de Prins een brief aan hem richtte om zich te verontschuldigen. Daarop gaf hij een Manifest in het licht aan het Nederlandsche volk, waarin hij hen tot den opstand en den heiligen oorlog opwekte, en opdat hij daarin krachtig zou voortgaan, wierf hij in September een leger van omtrent dertig duizend man en stak daarmede in October over de Maas, om Alva aan te tasten. Deze echter ontnam hem daartoe, als een tweede Fabius, iedere gelegenheid, ten einde hem uit te putten, terwijl hij, zoo de kans zich daartoe aanbod, niet naliet, den Prins gevoelige slagen toe te brengen, wat hem maar al te zeer gelukte, vooral bij het overtrekken van Oranje's leger over de Gheete, waar de geheele achterhoede van drie duizend man in de pan werd gehakt, voordat ze, op 't onverwachts door de Spanjaarden overvallen, door het overige leger, dat de rivier reeds was overgetrokken, kon worden bijgestaan. De edele graaf van Hoogstraten vond daar den dood. De prins was genoodzaakt af te trekken op Fransch grondgebied, alwaar zijn leger verliet, hij zelf schaarde zich met zijn broeder

onder de vanen der Hugenooten om weldra verarmd (waut zijn meeste vermogen had hij in dezen krijgstoet gestoken) en als berooid weder te keeren naar zijn voorouderlijk kasteel van Dillenburg. Alles scheen nu verloren, verloren meer dan immer. De Prins en met hem de Hervormden waren geslagen, en aandoenlijk zal toen in menige stille binnenkamer de regels van het Wilhelmus lied, waarin van dezen toet gewaagd werd, te midden van den huisselijken kring in het Hervormd gezin aangeheven zijn:

Als een prins, opgezeten,
 Met mijnes heyres cracht
 Van den tyran vermeten
 Heb ik den slach verwacht,
 Die, bij Maestricht begraven,
 Bevreesde mijn ghewelt;—
 Mijn ruyters sach men draven
 Seer moedich door het velt.

Soo het den wil des Heeren
 Op die tijd had gheweest,
 Had ick gheern willen keeren
 Van U dit swaer tempeest;
 Maar de Heer van hierboven,
 Die alle dinck regeert,
 Die men altyt moet loven,
 En heeftet niet begheert,

De tijd des Heeren is echter gekomen, ja! reeds in het volgend jaar 1569 werd daaraan een grooten stoot gegeven door den man zelf, die 't meest in staat scheen hem af te weren, door Alva namelijk.

Het was den grooten veldheer toet niet alleen te doen geweest, om den geest van opstand der Nederlandsche gewesten te bedwingen, maar deze ook tot duurzame rust en onderwerping aan den koning te brengen. Daarvoor moest alles worden geeffend en van uit één middenpunt beheerscht. Staatregeling, godsdienst, algemeen bestuur, wetgeving en belastingstelsel. Wat de eerste betreft, deze had de Keizer in 1531 tot stand gebragt door het instellen van drie Raden of Ministeriën, den Staatsraad (voor Binnen- en

Buitenlandsche Zaken), den geheimen Raad (voor Justitie en Politie) en den Financieraad (voor het beheer der gelden van den Vorst en van de Gewesten), die onder een algemeenen Landvoogd de Nederlanden zouden besturen. Koning Filips had deze regeling behouden, maar in zooverre den band als 't ware nog hooger opgetrokken en nauwer toegehaald, dat de Voorzitters der drie Raden tot een Achterraad of Consulta gevormd werden, die de Landvoogdes steeds op zijde zou staan, en zonder wie zij geen regeeringsdaad zou mogen uitoefenen.

Toen Alva nu in de maand Augustus van 't jaar 1567 in 't land kwam, verzocht de Landvoogdes haar ontslag en de Hertog trad in hare plaats, maar met geheele volmacht van te handelen naar goedvinden. Van een Achterraad was er dus geen spraak meer; en wat de Raden betreft, zoo dienden deze voortaan slechts tot het geven van adviezen. Voor de rechtsbedeeling berustte, sedert hertog Filips van Boergondië, de hoogste uitspraak in 't rechterlijke en in 't administratieve bij den Grooten Raad te Mechelen. Ook dit hield op, zoodat Alva met den Raad van Beroerte, dien hij kort na zijne komst in de Nederlanden oprichtte, oppermachtig over de bevolkingen der Gewesten heerschte. Van deze macht heeft hij op besliste wijs gebruik gemaakt, en, na de pogingen tot verzet van de Oranje's te hebben vrijdeld, na eene menigte van menschen, ook die van hooge geboorte waren, hetzij om 't geloof, hetzij om staatkundige redenen ter dood te hebben doen brengen, kon men van hem wel getuigen, dat hij met den aanvang van 't jaar 1569 den opstand bedwongen en de Roomsche-Katholieke godsdienst had bevestigd. Ter belooning hiervan ontving de Hertog voor zijne bewezen diensten aan de Kerk van Paus Pius V een rijk versierden hoed en degen, die met groote plechtigheid door hem werden ontvangen.

Zijn eerste zorg wijdde hij nu aan het herstel van verwoeste kerken en kloosters, aan het oprichten van Seminariën en aan het bevestigen van Bisschoppen op zetels, zooals b. v. te Groningen, Roermond en Antwerpen, welker bezetting tot hiertoe groot bezwaar had opgeleverd.

Vervolgens wenschte hij kennis te nemen van alle privilegieën en herkomsten der verschillende Gewesten en van hunne steden, ten

einde te zien hoeverre zijne plannen van vereffening in het bestuur daarover, het beheer der gelden en de rechtsbedeeling daarin, zich moesten uitstrekken ter bereiking van zijn doel.

Daarop vaardigde hij de twee vermaarde ordonnantiën uit ter regeling van het materieele crimineele regt, en van de wijze van procederen daarin over de vereenigde Nederlanden.

Ten slotte, of liever gelijktijdig met al deze nieuwe regelingen en bepalingen, was 't ook zijn vurige wensch een vast belastingstelsel hier in te voeren, zoodat men zou kunnen weten op hoeveel inkomsten men jaarlijks zou mogen rekenen, in de plaats van de hiertoe dikwijls afgeperste *Beden*, die aan den Vorst op zijn verzoek moesten worden toegewezen en door ieder Gewest opgebracht, naar *quotisatie* of raming van ieders middelen.

De Hertog mocht dan nu hebben gezegevierd en onbelemmerd zijn koninklijken landvoogdstaf kunnen zwaaien over de Nederlandsche gewesten; van goedertierendheid of van eene zachtere gezindheid jegens de nog overig geblevene Hervormden was geene sprake. De steden mochten aanhoudend klachten opzenden naar hem, over het schenden harer vrijheden en het vertreden harer voorrechten, die openbaar werden in het dagen harer burgers voor andere rechters dan voor die harer schepenbanken, of in de verbeurdverklaring van de bezittingen harer gegoede poorters, — Alva bleef doof voor dat alles, ja ! meer dan immer gevoelden de Stadhouders der afzonderlijke Gewesten en de Bisschoppen in hunne kerkelijke jurisdictie, zich aangevuurd om de ketterij met wortel en tak uit te roeien, terwijl de Raad van Beroerte haar werkzaamheden verdubbeld zag, door den ijver van zijn Procureur-Generaal, Jean du Bois, die niet aftiet van vervolgingen in te stellen tegen hen, die eenigermate in betrekking met de invallen van graaf Lodewijk en prins Willem hadden gestaan.

Te midden nu van deze drukkende ellende, onder dit wicht van wee en smarten, riep de Hertog eene vergadering der Algemeene Staten bijeen in de groote zaal van het Hof te Brussel, op den 21sten Maart, ten einde aan de Afgevaardigden het nieuwe belastingstelsel bekend te maken, dat hij voortaan in deze landen wenschte ingevoerd te zien.

Van dat Hof bleef geen spoor meer over; een felle brand ver-

nielde het in 't jaar 1731 met al de schatten daarin, gedurende eeuwen door Brabands vorsten verzameld; de bodem, waarop het eenmaal prijkte, is de bekend Place royale van de thans zoo schoone en bloeiende hoofdstad van België. Het park, dat daaraan grenst, was er weleer de tuin van, en onder de vroegere Brabandsche Hertogen was het een sterk kasteel geweest. Filips de Goede van Boergondie vestigde er, toen hij zijne oorlogen in Frankrijk geëindigd had, zijn zetel en verfraaide het vorstelijk. Het was op zijn verzoek, dat de stad Brussel op hare kosten er de groote zaal of gallerij bij liet bouwen, die seders 1465 de vergaderplaats was van de Algemeene Staten, of de Staten van de Nederlandsche Gewesten, die derwaarts werden afgevaardigd. Den 25sten April van 't genoemde jaar riep hij voor de eerste maal de Afgevaardigden van de drie Staten of Standen van Brabant, Limburg, Vlaanderen, Artesie, Henegouwen, Namen, Antwerpen en Mechelen bijeen. Hertog Filips heerschte toen over elf Nederlandsche Gewesten; waarschijnlijk zijn dus Holland en Zeeland niet, hoewel opgeroepen, gekomen, terwijl Luxemburg zich altijd bijna onttrokken heeft aan de Algemeene Vergadering. Ja! dit Gewest beweerde met Gelderland, Friesland, Overijssel, Groningen, Limburg en het land van Overmaze, dat hunne privilegieën en duidelijk opgemaakte verdragen, in deze hen onthieven van op de Algemeene Statenvergaderingen te verschijnen. Op de vergadering van den afstand des keizers waren ze echter alle, Overijssel uitgenomen, tegenwoordig. Onder de Boergondische vorsten voerde gewoonlijk de Kanselier van Boergondie het woord in de vergadering voor den vorst. Dit bleef zoo, ook in de eerste tijden van de regeering van keizer Karel. Verder zien wij daarvoor optreden den Kanselier van de Orde van het Guldenvlies, of den president van den Grooten Raad, of dezen of genen Groot-Baljuw of Raadsheer, of Pensionaris. De vereischten daarvoor waren natuurlijk, vlugheid van geest, kennis van zaken en bekwaamheid in het spreken. De Kanselier van Boergondie voerde derhalve toen het woord, en gaf uit naam des Hertogs aan de Staten ten eerste verslag van den staatkundigen toestand van Frankrijk, iets wat hun het hoogste belang moest inboezemen, en van zijne plannen in betrekking daarmede; ten andere maakte hij hun bekend, dat hij tot

zijn opvolger verklaard had zijn zoon Karel, graaf van Charolais, weshalve hij van de Staten verlangde, dat zij dezen als zoodanig zouden erkennen, ten einde tegen ieder vijandelijk streven van de tegenstanders van het huis van Boergondie bereid te zijn.

Ziedaar dan op Nederlandschen bodem de eerste daad, zoo al niet van gemeenschappelijk overleg, dan toch van toenadering op het regeeringsgebied van Vorst en onderdanen. Hiermede was de eerste stap gedaan van ware staatkundige ontwikkeling en van deugdelijk regeeringsbeleid, dat is van erkenning en handhaving van wederzijdsche rechten en plichten, waarin de groote taak van het latere constitutioneele leven, namelijk de vereeniging van de twee groote beginselen van vrijheid en orde op Godsdienstig, Staatkundig en Maatschappelijk gebied, als in de kiem lag opgesloten. Die vergaderingen der Algemeene Staten zijn sedert herhaald, en met korter of langer tusschenpoozen hebben zij stand gehouden in de Zuidelijke Nederlanden, tot op 't jaar 1790.

In de Noordelijke Gewesten vingen zij bij de scheiding, na het nemen van Antwerpen door Parma, in 1585, aan en duurden tot op de Revolutie voort.

Honderd malen ongeveer werden zij in den tijd van 1465 tot 1790 gehouden en vertoonden dikwijls het slagveld, waarop de verschillende vijandige geestesrichtingen, die in den boezem van de bevolkingen der Gewesten woelden, elkander bekampten. De aanzienlijkste en belangrijkste personen der 16de eeuw zijn daarin opgetreden, hetzij om te spreken en te beraadslagen, of om bloot door hun invloed gewicht in de schaal te leggen, die zij naar hunne zijden poogden te doen overslaan: Maximiliaan, Margaretha van Oostenrijk, Keizer Karel, Maria van Hongarije, Filips II, de Kardinaal van Granvelle, Margaretha van Parma, Prins Willem, de Graaf van Egmond, don Juan van Oostenrijk, Marnix van St. Aldegonde, ook Alva, en dat wel op de vergadering, die we hier bespreken, en op nog eene van Augustus van 't jaar 1572, de twee eenige Algemeene Staten-vergaderingen, door hem belegd. Maar hoe verschilden deze vergaderingen van die van vorige dagen onder Keizer Karel gehouden! Meer dan vijftig maal had hij de Alg. Staten, gedurende zijne veertigjarige regeering, bijeengeroepen en hen steeds getuigen

en als deelgenooten van zijne groote regeeringsdaden doen zijn. En, ja! gelijk in de kleine huishoudingen der menschen gevonden wordt, geschillen en botsingen hadden er ook soms in de groote staats-huishouding op het gebied der Staten-Vertegenwoordiging tusschen den Soeverein en zijne onderdanen plaats gegrepen, maar over 't algemeen was de verstandhouding steeds van den besten aart geweest. Dit was trouwens op den 25sten Oct. van 't jaar 1555 gebleken, toen de verzwakte Keizer, op plechtige wijs, afstand van de regeering der Nederlandsche Gewesten ten behoeve van zijn zoon Filips II had gedaan. Indrukwekkend was die vergadering geweest, niet alleen om het aanzien, den luister, de staatswijsheid, den oorlogsmoed, de schoonheid 'en het genie van velen der aanwezigen, maar vooral ook om de aandoenlijke wijs, waarop de beroemde Keizer afstand van zijne macht had gedaan. Met tranen langs de vermagerde kaken, had hij gewaagd van zijne gebreken en dwalingen; »ik heb ze niet willens bedreven" betuigde hij »ik betreur ze en vraag er vergeving voor." Nadat Jacob Maes, pensionaris van Antwerpen, uit aller naam daarop geantwoord had, nam de Keizer weder het woord en verklaarde Filips tot zijn opvolger. Hij omhelsde hem, en ook toen niet meer meester zijner aandoeningen, verontschuldigde hij zich daarover voor de Staten, en gewaagde van de zwakheid zijns lichaams en van de vriendschap, die hij allen toedroeg. Daarop voerde Filips het woord, bij monde van Granvelle, toen nog Bisschop van Atrecht, waarop ook de aftredende landvoogdes, de Koningin weduwe van Hongarije, Maria, zuster des Keizers, van dezen verlof vroeg om kortelijk van de Staten afscheid te nemen. Ook van haar werd een woord van verontschuldiging vernomen, dat inhield, dat, indien hare kennis en krachten aan de teewijding hadden beantwoord, waarmede zij getracht had hare taak te vervullen, geen land beter dan de zeventien Nederlandsche Gewesten ware geregeerd geworden. Met waardigheid zeide zij den Staten dank voor den bijstand, dien zij haar hadden verleend en beloofde hun, dat zij, waar zij zich verder zou mogen bevinden, niet zou ophouden hun welzijn te bevorderen.

Deze indrukwekkende en gewichtige toespraken brachten er niet weinig toe bij, om het gezag en het aanzien der Staten te verhoo-

gen, en hoe eigenwillig de Keizer ook soms gehandeld mocht hebben, altijd had hij tegenover de Staten den schijn van een onbeperkt heerscher te zijn, of te willen zijn, vermeden, en daarvan had de merkwaardige October-dag van 't jaar 1555 wel het beste bewijs geleverd.

Onbeperkte heerscher! Dit was Filips, hij kon niet anders zijn, tengevolge van zijn aart en zijne opvoeding, en niet 't minst van de verkeerde toepassing van zijn geloof op de dingen van het tijdelijke leven, en dit bewees hij ook te zijn tegenover de Staten der Gewesten. Als een waar dwingeland toonde hij steeds van den aanvang af aan een onverbiddeijken afkeer te bezitten tegen die vergaderingen van Afgevaardigden uit de Geestelijkheid, den Adel en de Steden der Gewesten; vergaderingen, waarin een enkele stand van een enkele stad den Soeverein vermocht tegen te staan. Welk een eerbied hij ook mocht bezitten voor zijn vader, hierin verkoos hij hem niet na te volgen, dat hij den bijstand van de Staten zijner Nederlanden, voor wat 't ook wezen mocht, zou willen inroepen; liever zou hij hun gebieden te doen wat hem behagen zou. Evenwel hij ging hierin langzaam te werk, en inderdaad liet hij een jaar na den afstand van de regeering zijns vaders, de Algemeene Staten in de maand Maart te Brussel bijeenroepen. Met groote moeite erlangde hij toen nog een geldelijken bijstand voor het voeren van den oorlog met Frankrijk, dit deed hij nog een paar maal, en in Augustus van 't jaar 1559, nam hij van de Staten der Gewesten, die hij te Gent bijeengeroepen had, afscheid, en vertrok naar Spanje, om nooit hier weder te keeren.

Ofschoon de Landvoogdes Margaretha van Parma volgens hare instructie het recht van bijeenroeping der Algemeene Staten bezat, zoo is 't toch waarschijnlijk, dat zij een geheim bevel van den Koning bekomen had, van zoo min mogelijk de Algemeene Staten bijeen te roepen; en in geval zij daartoe moest overgaan, alsdan niet te gedoogen, dat die vergadering plaats greep op dezelfde wijs, waarop 't onder Keizer Karel, of tijdens 's Konings verblijf in de Nederlanden geschied was, dat er namelijk eene beraadslaging tijdens de vergadering plaats greep, of dat de Staten der verschillende Gewesten of de Standen van ieder Gewest afzonderlijk, na den

afloop, ruggespraak mochten houden, over de voorstellen hun gedaan. Tweemaal heeft dit op de laatste wijs plaats gehad, in 't jaar 1560 en 1563, en daarna heeft zij, vooral ook op ontvangen wenken uit Madrid, geene bijeenkomst der Staten meer geduld.

Geen wonder, dat Alva van geene Algemeene Staten wilde weten. Wat! beweerde hij, zouden de regeeringsmaatregelen des Konings van de genade der burgers van Brussel of Leuven moeten afhangen? Zoo doende zou hij van hun Heer hun onderdaan worden. Intusschen was nu met den aanvang van 't jaar 1569 de tijd voor hem gekomen om zijn nieuw belastingstelsel in te voeren. Het vorige jaar had hij 't wenschen te doen, maar de gewapende invalen der Oranje's hadden hem daarvan weerhouden. Nu was hij overwinnaar, nu heerschte hij in 's Konings naam onbeperkt, nu zou ieder hem te wille zijn, ja! voor hem bukken. Ook de Algemeene Staten zouden hem moeten gehoorzamen. Hij riep ze bijeen tegen den 21sten Maart, en schreef aan den Koning, dat er geene ongelegenheid daaruit voort zou komen en dat niemand eenige klacht zou durven uiten.

De afgevaardigden der Gewesten, die van Utrecht, Vriesland, Gelderland en Luxemburg uitgezonderd, waren in de groote zaal vereenigd, toen de raadsheer Philibert van Brussel voor het vorstelijk gestoelte, dat aan het einde, op eene verhevenheid, onder den zoogenaamden Boergondischen hemel geplaatst was — en waarop Alva, omringd door de ridders van het guldenvlies en de leden der drie Raden gezeten was — oprees en voor de vergadering in eene uitvoerige rede eerst uitweidde over het moeilijke en zware van de zending van den Hertog in deze landen. Hij doorliep daarop het voornaamste van 't geen hij verricht had, en vestigde de aandacht vooral op de uitgaven, die er vereischt waren geworden voor het herstel van de godsdienst en van het koninklijk gezag. Maar ook de maatregelen om de herstelde orde te bevestigen en aan onverwachte ondernemingen van de vluchtelingen en ballingen weerstand te bieden, vereischten vaste hulpmiddelen, en de koninklijke domeinen waren grootelijks verpand of verhypothekeerd, al de *beden* voor korter of langer tijd toegestaan, hadden hunne termijnen bereikt, terwijl aanzienlijke sommen nog verschuldigd bleven aan de krijgs-

lieden en aan de kantoren, die gelden hadden voorgeschoten. Tot hiertoe had de Koning uit de opbrengsten zijner overige bezittingen hulp verschaft aan de Nederlanden, maar daar deze opofferingen niet konden voortduren, zoo moesten de Staten voortaan alleen op eigen middelen steunen om hun Soeverein te ontlasten van zijne achterstallige gelden, zijne domeinen van schulden te ontheffen en hem eenige baten voor onvoorziene uitgaven te bezorgen. Ten einde nu aan al deze dringende behoeften te gemoet te komen, was 't den Hertog het doelmatigst voorgekomen, dat er:

1. voor eenmaal een *honderdste* penning of een procent van alle roerende en onroerende goederen zou geheven worden; derhalve zou ieder het honderdste deel van hetgeen hij bezat moeten betalen;

2. een *twintigste* penning, dat is vijf procent van elke onroerende bezitting, bij verkoop of overdracht aan de schatkist zou worden uitgekeerd;

3. een *tiende* penning en dus tien procent van alle roerend goed, en bij gevolg van alle waren, zoo dikwijls zij van de eene hand in de andere overgingen, moest worden afgestaan.

De wijze, waarop dit alles zou worden geregeld, zoowel wat schatting als betaling en inning betrof, werd schriftelijk aan ieder Afgevaardigde overhandigd.

Het eerste lid van het voorstel ondervond geen bezwaren, maar het tweede en derde als vaste belasting te stellen, dit wekte den grootsten afkeer, ja! verontwaardiging bij al de Afgevaardigden, zoowel met het oog op den groot- en kleinhandel en de nijverheid der gewesten, als vooral bij de gedachte aan hetgeen de regeering tot hiertoe met de bevolkingen en hare vrijheden en voorrechten had gedaan. Onwillekeurig wenkte deze of gene Pensionaris, of stond er een Prelaat op van zijne zitpleats om te spreken, maar allen werd het stilzwijgen opgelegd en de vergadering gesloten. Daarop werden de Afgevaardigden van ieder Gewest afzonderlijk door den Hertog ontboden, die hun beval uitvoering te geven aan den wil des Konings. Hij verbood scherpe omgang der afzonderlijke Standen met elkander, en gedoogde zelfs niet, dat de Geestelijkheid van Brabant in overleg trad met de Edelen van dat Gewest, hoewel hij toch het verlot niet heeft blijven weigeren; ten minste hij

schreef in de volgende maand April aan den Koning, dat de Brabandsche Geestelijkheid gezind was hare toestemming te geven, doch altijd onder zekere voorwaarden en na eerst een onderhoud met den Adel te hebben gehad. Toen de Afgevaardigden naar hunne verschillende Gewesten waren uiteengegaan, kwamen aldaar de Standen in ieder gewest bijeen om over Alva's voorstel te raadplegen. Aan die Gewestelijke Statenvergaderingen liet de Hertog berichten, dat 't de wensch des Konings was, dat zij als teeken hunner gehoorzaamheid eene gave toestemming, zonder eenige voorwaarde of uitbeding in deze schonken, en ten einde ze voor zijn voorstel te winnen, hield hij hun tevens voor, dat de tiende en twintigste penning vooreerst ten minste niet zouden geïnd worden, maar dat men daarvoor minder drukkende belastingen en dit in overleg met de Staten zou uitschrijven. Deze onoprechte handelwijs haalde in vele Gewesten den Stand der Geestelijkheid en des Adels tot toestemming over, maar de derde Stand, de Afgevaardigden der Steden bleven onverzettelijk en duldden geen inbreuk op hunne privilegieën, zij weigerden geld op te brengen, dat door middel van geweld hun ontworpen zou zijn en daarom gaven ze 't niet.

Ook Alva wilde geen handbreed wijken; hij weigerde de Afgevaardigden van het Gewest van Vlaanderen, die met een verzoekschrift om met hem in schikking te treden, gekomen waren, te ontvangen en liet hun aanzeggen, om naar hunne lastgevers terug te keeren en binnen tien dagen weder te komen, met een meer voldoende antwoord op hetgeen hij van wege den Koning had getischt, indien zij niet tot een voorbeeld voor anderen gestreng gestraft wilden worden. De Baron van Rassinghem, Stadhouder van Fransch Vlaanderen dreigde de stad Rijssel met verwoesting; Noircarmes, de Grootbaljuw van Henegouwen deed hetzelfde met Bergen, zoo de stad hare stem voor de opbrengt van den tienden penning bleef onthouden; spaansche troepen werden te Utrecht en te Leuven ingekwartierd bij de inwoners, en Alva, in arren moede, besloot met kracht van wapenen de belasting tot stand te brengen, vooral toen de gilden van Leuven en Brussel volstandig bleven in hun mannelijk verzet.

Alva moest wijken. Hij behoefde geld en bevond zich tegenover

eene niet alleen Hervormde maar ook Roomsch-Katholieke bevolking van de grootste steden, die beslist schenen, om alles op 't spel te zetten, liever dan afstand van het handhaven hunner vrijheden en rechten te doen, en daarmede den handel naar den hartader te zien steken. Voorshands besloot hij van de heffing der gedwongen en hatelijke belasting van den twintigsten en tienden penning af te zien en aan de Staten der verschillende Gewesten voor te stellen van eerst den honderdsten penning te geven, vervolgens voor zes jaren, jaarlijks twee millioenen gulden bij quotisatie op te brengen, en daarop nogmaals een honderdsten penning af te staan.

Dit cijfer was buitensporig hoog en de drie rijkste gewesten Brabant, Vlaanderen en Holland verwierpen het nieuwe voorstel, vooral op grond, dat zij geene quotisatie wilden, tengevolge waarvan zij het meeste zouden moeten opbrengen, maar wenschten daarvoor, dat die som gevonden wierd uit eene algemeene en gelijkmatige heffing in al de landen van zijne Majesteit. Eindelijk echter, want men moest uit deze spanning geraken, bedongen de meeste Gewesten uitdrukkelijk bij hunne toestemming, dat de tiende penning, dien de Hertog toch tot aanvulling van den zesjarigen onderstand, in geval van een buitenlandschen oorlog, had verlangd, nimmer in werking zou worden gebracht.

Daar nu de Hertog ten einde raad was, omdat hij, bij groot gebrek aan geld en volslagen gemis aan vaste staatsinkomsten, een geregeld belastingstelsel wilde invoeren, maar daarin gestuit was, voornamelijk op het verzet daartegen van den derden stand, en zijn voorstel tot quotisatie der Gewesten voor twee millioen jaarlijks, voornamelijk op de Staten der rijkste daarvan schipbreuk had geleden, — rees hij na al het geven en nemen, dat hij in menige onstuimige zitting der Gewesten bij de Staten had moeten doen, eindelijk op uit zijn langgerekt geduld, en riep uit: »Willen zij liever, dat de tiende penning worde ten uitvoer gelegd, welnu! het zij zoo, ik zal dien ten uitvoer leggen, want de nood dwingt.» Maar 't was of het getij voor hem veranderd was, want hij mocht zijn belastingontwerp gewijzigd of gematigd hebben, het verzet daartegen werd algemeen. Gevolmachtigden uit de Gewesten gingen naar Madrid, om den Koning te smeeken van hierin de bevolking niet

tegen te staan en hun onvermijdelijken ondergang te gedoogen, door de invoering van den maatregel des Hertogs. De aanzienlijkste Geestelijken schreven brieven aan den Koning om afwending van het kwaad. De voornaamste leden der Raden, die steeds als zuilen van den troon waren aangemerkt, stonden den Hertog op dit punt tegen. Barlaymont, Assonville, de schatmeester Schetz, niet 't minst Viglius, ja zelfs de afwezige Granville, alle vonden het streven van Alva gewaagd en daarom gevaarlijk, zoowel voor de Gewesten zelve als voor het gezag des Konings. De ster van Alva begon te tanen, zijne tegenstanders in 's Konings raad werkten hem tegen. Daarbij kwamen verkeerde handelingen, als onder andere: het uitvaardigen eener amnestie of algemeene vergiffenis in de maand Juli 1570, waarbij zooveel uitzonderingen gemaakt waren, dat men er van kon verklaren, dat volgens haar de schuldigen zouden gestraft en de onschuldigen verschoond worden. Gelijk men voor vier jaar, in 1566, de Moderatie van de Landvoogdes Margaretha spot-tenderwijs *Moorderaadje* had genoemd en dit de verbittering tegen hare regeering slechts had vermeerderd, zoo noemde men het Pardon van den Hertog thans met gelijke bedoeling *Pandora*, met het oog op al de rampen die daaruit, wegens het kwade bloed, dat het gezet had onder het volk, zouden voortspruiten. In November greep daarop de noodlottige Allerheiligenvloed plaats, die de Nederlandsche kusten van Vlaanderen tot Friesland op 't geweldigst teisterde, die zooveel huizen en dorpen onder zijne baren bedolf en duizenden van menschen met zich sleepte naar de diepte. Men hield 't voor een voorteeken van erger dingen en dacht aan 't verschrikkelijke wonderjaar van 1566, dat Alva en al zijn gruwelen had aangevoerd. Maar toch, in de duistere wintermaand, die volgde, verrichtte Herman de Ruiter een heldendaad door het nemen van Loevestein, die Alva tot bezinning brengen, en een vonk van moed in mannenharten wekken moest om niet te vertragen, maar te wachten en inmiddels het zwaard te wetten, totdat Oranje weder komen en God weer redden zou.

Maar Alva bezon zich niet, de grond mocht dreunen onder zijne voeten, allen mochten hem verlaten: »de Koning zal worden gehoorzaamd en daarvoor zal ik mij in stukken laten houwen,» was zijne

besliste taal; en Oranje — hij was reeds van alles verwittigd. De Pensionaris van Leyden, Paulus Buys, had hem steeds op de hoogte der gebeurtenissen gehouden en alzoo de banden helpen snoeren, die Holland vooral aan hem hielden gehecht. In de maand Juli van 't jaar 1571 verscheen het besluit van den Hertog tot de heffing van den tienden penning, en toen waren de Watergeuzen, door den Prins gemachtigd, om Spanje, waar zij 't slechts zouden vermogen, afbreuk te doen, reeds in vollen gang. Schrik en verderf verspreidden die woeste vrijbuiters op alle wateren, aan alle kusten bijna, ook daar waar bond- of geloofsgenooten woonden, want dat zeevolk bestond uitsluitend uit Hervormden, en al het eenzijdig harde en scherpe, wat 't Calvinisme eigen kan zijn, vond in hunne harten weerklank en voedsel. *Liever Turksch dan Paapsch* kenmerkt hunne gemoedsrichting, voor wie 't weet te vatten, op 't allerduidelijkst.

Die beide stroomingen nu, Alva met zijne algemeene drukkende belasting en de Hervormde woestelingen op de baren, naderen elkander in den loop van 't jaar 1571 en in de eerste maanden van 't volgend jaar. Alle kansels en biechtstoelen daverden in dien tijd van de hevige uitvallen tegen den tienden penning, en dat bewerkte de harten voor de nieuwe dingen, die in aantocht waren. Het verzet moest algemeen worden tegen Spanje. Dit werd bewerkt, niet door Oranje, maar juist door Alva, en toen deze eene krachtige greep wilde doen, om 't kostte wat het wilde niet alleen niets te verliezen, maar alles weer te herwinnen en voor immer te behouden voor zijn Koning, trof de tijding van het nemen van den Briel hem als een onverwachte donderslag in de ooren.

Libertatis primitivæ; De eerstelingen der vrijheid staat met gulden letteren nog op het Raadhuis van den Briel te lezen. En dit is juist. Het nemen van den Briel opent eerst den waren strijd, en is tevens de eerste overwinning van de mannen der vrijheid. Die strijd was geweldig, 't was een lijden, een sterven, maar om tot een nieuw leven weder te verrijzen. Was 't nemen van den Briel, als een vrijheidskreet, die een tal van steden in Zeeland, Holland en in de meeste overige noordelijke Gewesten tot den afval riep van Alva, en scharen deed aan de zijde van den Prins, en trof 't Alva pijn-

lijk in 't hart; niet minder werd deze hevig geschokt, toen in Juli daaraanvolgende de tijding van de verrassing van Bergen in Hene-gouwen, door Lodewijk v. Nassau, hem overviel. Deze stad lag in de nabijheid van Frankrijk, ja! zij was door Fransche hulp van de zijde der Hugenooten en onder bewilliging des Konings genomen. En of dit nog niet genoeg ware; in de maand Augustus trok ook de Prins weder met een leger over de Maas, en ditmaal gelukkiger, want vele steden en plaatsen, waaronder ook Mechelen, vielen hem toe. Nu scheen de verlossing nabij, de gemoederen waren ontwaakt en Frankrijk zou helpen. Maar zie! daar verrees de St. Bartholomeus-nacht als uit den afgrond, en zwaaide zijn bloedig zwaard te midden van de worsteling der volken om de vrijheid. Duizenden van geloofsgenooten werden in Frankrijk vermoord, en ook hier moest eerst het bloed der Hervormden bij stroomen vlieten, voordat de palm der victorie groenen zou. Don Frederik, Alva's zoon, had 't beleg reeds om Bergen geslagen, toen Alva weldra (op 't eind van Augustus) zich met hem vereenigde. Andermaal moest de Prins, die tot ontzet der stad was opgerukt, uit gebrek aan geld zijn leger opbreken en toog, bijna alleen, over Duitschland, naar Holland. En Alva? Een zegetocht brak voor hem aan. Bergen moest zich overgeven en gestrengelijk boeten, daarop Mechelen. Noordwaarts trokken de Spaansche troepen verder op onder Don Frederik, en wat Zutphen, Naarden, Haarlem, Alkmaar en Leijden toen hebben door gestaan is onzen kinderen bekend. Het was, zoo wij zeiden, een nameloos lijden, een sterven. Maar toen alles verloren scheen, toen was 't de tijd des Heeren. Zijne baren en golven hebben Leiden ontzet. Hij heeft het volk opgericht, Oranje gesteund en de vrijheid voor de vaderen en de volgende geslachten genadig bewaard. Want hoe hard 't ook moge klinken voor onze Roomsche-Katholieke medechristenen, het blijft onbetwistbaar waar, dat Spanje en Rome in de zestiende eeuw de onverzettelijke tegenstanders der godsdienstige, staatkundige en maatschappelijke vrijheid waren. Het zich rechtvaardig weten voor God in den Heer Jezus en Dien gekruisigd, en opgewekt, buiten toedoen van een eenig mensch, alleen door het bezitten van het getuigenis Gods over deze dingen in onze harten, dat alleen het werk is des Heiligen Geestes, zie daar! wat den

mensch eerst vrij en onverwinnlijk maakt in leven en in sterven. Dit leert onze geschiedenis van voor drie honderd jaren. Toen den Briel voor den Prins genomen was, scheen 't als of er een elektrische schok door de harten van 't Hervormde volk in de Gewesten gevaren was. Ofschoon verre weg de minderheid uitmakende, waren ze van nu af aan overwinnaars en de bewerkers van eene betere toekomst. Wat de R.-Katholieken ons in onze dagen verwijten is onwederlegbaar, en wij moeten dit erkennen, dat de tirannie van Alva Roomsch en Onroomsch heeft opgezet en vereenigd, om het Spaansche juk zoo al niet af te schudden, het ten minste dragelijk te maken, en dat, toen de Hervormden hunne kans schoon zagen, zij de Roomsch-Katholieken hebben overvleugeld en ten laatste zoo al niet onderdrukt dan toch niet op dien voet behandeld, als waarop zij aanspraak meenden te hebben. Rome moest worden gestuit. Dit is geschied en wij herhalen het, als feit is 't onwederlegbaar, maar er worden zoo veel feiten gevonden in het leven der volkeren, even als in dat van enkele menschen, waarvan de roerselen alleen uit het hoogere standpunt des geloofs moeten worden beschouwd en beoordeeld, en daaronder behoort onze worsteling met Spanje en Rome in de 16de eeuw. Alleen bij het licht der eeuwigheid vermag men een juisten blik op die geschiedenis te slaan. Op dit standpunt ons dan plaatsende, beweren wij ten slotte, met de grootste bescheidenheid: dat de opvatting der H. Schrift van de Hervormde kerk doodelijk werkt op het Roomsch-Katholiek bewustzijn, en dat die opvatting in onze landen in de zestiende eeuw aan de spits stond der staatkundige beweging, waarvoor in onze Noordelijke Gewesten de Roomsch-Katholieken de vlag hebben moeten strijken. Het keerpunt dier beweging werd door Alva's belastingvoorstel van den tienden penning bewerkt, en dat werd het eerst op de bekende algemeene Statenvergadering van den 21sten Maart voor driehonderd jaren aangekondigd. Van hier uit ontwikkelde zich de beweging, en daaronder greep de vermaarde aanval plaats op den Briel. Hiermede ving eerst de strijd aan van het Hervormde volk met de Spaansch-Roomsche macht, die voltooid werd in de republiek der Unie, waardoor met kracht en eer en roem den weg gebaad is geworden voor den tijd waarin wij mogen leven, en op het staatkundig en maatschappelijk gebied, naast en met onze

Roomsch-Katholieke medechristenen, werken voor wat we in 't algemeen belang der menschen nuttig en Gode welgevallig houden; terwijl we ieder in het bijzonder op het religieuse gebied trachten te prediken en te handhaven, wat naar ieders overtuiging, zielen vermag zalig te maken voor de eeuwigheid.

LEIDEN'S STRIJDE EN LOON.

Ik zal Uwen naam Psalmzingen, Allerhoogste! omdat mijne vijanden achterwaarts gekeerd, gevallen en vergaan zijn van Uw aangezicht. Ps, IX: 3, 4.

De zeventien Nederlandsche provinciën waren onder Keizer Karel vereenigd geworden, en toen zijn zoon Philips het gebied van hem ontving, »trof hij Nederlandt" zegt Hooft »in 't breedste van zijn bloeyen, bebovwt met meer dan 200 steden, 153 oopene vlekken, zoo goedt als vele bemuurde steeden, 6000 dorpen, alles vol van inwoonders, rijkdom, neeringhe, welvaart en weelde, tot dartelheid toe. De landzaaten 't hart vol hebbende van de majesteit der zaaken, door Keizer Karel loflijk gevoert, waaren geneeghen tot d'uiterste proeve van trouw en schuldige onderdaanigheid, blykende by vierhondert tonnen schats opgebracht in neeghen jaaren." Maar Philips vorderde te veel. Geld of goed werd hem niet geweigerd. Frankrijk deed hem den oorlog aan en zijne schatkist was ledig, maar willig stonden hem de Staten bij, tot de som van veertig millioenen gouds. Hij vergde meer, en dat wel wat de mensch geven kan noch mag, hij eischte onderwerping van het geweten. Wat was het gevolg? Wij slaan eenige bladen om van Hoofts geschiedenis en wij lezen bij Alva's komst in deze landen: »Voorwaar hoe ik dit en gelijk beloop dieper in zie, hoe ik min gronds in de oordeelen Gods vind; en de tuimelende ongestaadigheid der menschelijke zaaken in allerlei handel mij meer voor de oogen komt. Dat een volk, zoo bloeiende

in konsten en welvaart, een edeldom zoo trots te waapen, gemeente zoo moedigh op haar vrijheid, zich nu laat vertrappen. Wien, in alle gewesten, waggelde 't hoofd op den halze niet! 't Ging dan, aan elken kant op een vanghen en spannen van allerlei standt, allerlei sexe, allerlei ouderdom. De galghen hingen gerist, de raaden, de staaken, de boomen aan de weeghen, stonden verlaaden met lijken, gewurght, onthalst, gebrandt: zoo dat de menschen nu in de lucht, tot ademschepping geschaapen, als in een gemeen graf, en wooning der overleedenen, verkeerden. Elke dagh had zijn deerlijkheit, en 't bassen der bloedtklokken, dat met de doodt, van naamaagh den eene, van zwaagher of vriendt den andere, in 't hart klonk." Zoo brak de morgen van den dag der vrijheid aan in ons Vaderland.

Maar het werk der vrijheid ging voort en het leggen van den hoeksteen dier vrijheid was het nemen van den Briel op den 1sten April 1572. Veere, Zierikzee, en in Holland, Oudewater, Gouda, Leijden, Dordrecht, Gorkum en Haarlem volgden en gingen over tot de zijde van Prins Willem van Oranje. In het Zuiden nam des Prinsen broeder Lodewijk, uit kracht van een geheim verbond met Frankrijk, Bergen in Henegouwen; de Graaf van den Berghe, des Prinsen zwager, deed een aantal steden in Gelderland, Overijssel en in het sticht van Utrecht denzelfden weg der vrijheid inslaan; terwijl de Prins zelf een leger in Duitschland had verzameld en Roermonde, Mechelen en Leuven bemachtigde. Alva breekt op en wil in Holland stormen, doch keert op de mare van het verlies van Bergen naar het Zuiden, sluit die stad in, en geeft daardoor verademing aan het Noorden, waar weldra Rotterdam, Delft, Woerden en Schoonhoven zich insgelijks voor de vrijheid verklaren. Frankrijk zendt, hetzij geveinsd of ongeveinsd, hulptroepen tot ontzet van Bergen, en de goede zaak schijnt, bij zooveel onverwachten voorspoed, te zullen zegepralen. Maar donkere wolken verzamelen zich en gaan de zon des heils met treurigen nevel verduisteren. Die wolken rezen op uit den bloedigen St. Bartholomeus-nacht van de Fransche hoofdstad en verspreidden zich spoedig over al onze Provincieën. Oranje is gedwongen uit geldgebrek zijn leger af te dan-

ken; Bergen wordt door Alva hernomen en Mechelen moet zich aan hem overgeven. Drie dagen laat hij het uitplunderen en uitmoorden, en geeft vervolgens het leger over aan zijn zoon Don Frederik, Alvarez de Toledo. Deze richt eerst zijn tocht tegen Gelderland, om het afgevallene te hernemen, en de Spaansche woede wreekt zich aan Zutphen's burgerbloed. De Graaf van den Berghe vlucht, en alles valt den overwinnaar in handen, die thans over de Veluwe door Amersfoort trekkende, het beleg voor Naarden slaat. Ook deze stad wordt vermeesterd, ook van deze stad wordt goed en bloed geëischt, op eene wijze, die te wreed is om hier te verhalen. Wij gaan daarom voorwaarts, want naar Leiden is de weg, en daar heen werd ook de tocht gericht van het Spaansche legerhoofd. Eerst echter vertoefde hij zeven maanden voor Haarlem, en deze stad werd als een vierde bloedbad aangericht, na de drie vorige van Mechelen, Zutphen en Naarden. Van Haarlem begaf zich het leger naar Alkmaar, doch om zich spoedig terug te trekken, verdreven door het water, dat men over de velden had losgelaten, en den moed der burgers. In Augustus 1567 was Alva in het land gekomen, in December 1573 vertrok hij, na in die zes jaar, achttien duizend menschen, door beulshanden, te hebben doen ombrengen en vier steden te doen uitmoorden, om van de gevluchten uit, en de verarmden in deze, onlangs nog zoo bloeiende streken niet te gewagen. Voorwaar bij ons mocht Vondel de rei van Clarissen, op den Kersnacht, in zijn Gijsbrecht, wel doen eindigen met:

Bedruckte Rachel, staeck dit waeren,
 Uw kindren sterven martelaeren,
 En eerstelingen van het zaet,
 Dat uit uw bloet begint te groeien
 En heerlijk tot Godts eer zal bloeien,
 En door geen tieranny vergaet.

Thans vangt het beleg van Leiden aan, den 21sten October 1573 en wordt voortgezet tot in lentemaand van 1574. Alva was, zoo wij zeiden, in December 1573 vertrokken met zijn zoon Don Frederik, en werd opgevolgd door Don Louis de Requesens. Het opbevel van de Spaansche troepen, ter belegering der stad, was

verbleven aan Don Francisco de Valdez, die, in het eerst, krachtige maatregelen nam om de stad te benauwen, door 's Gravenhage en vele dorpen in den omtrek te bezetten, om zooveel mogelijk allen toevoer van levensmiddelen af te snijden; maar hij was genoodzaakt het beleg op te breken, om den zijnen hulp te gaan bieden, tegen Lodewijk van Nassau, die met een leger langs de Maas was opgetrokken om Holland te bevrijden. De dappere Lodewijk en Hendrik van Nassau vielen in den slag op de Mokerheide, in April, en de belegeraars, die een dag te laat waren gekomen, keeren naar Leiden terug, waar zij in den nacht van den 25sten Mei aankwamen, hun weg genomen hebbende van Amsterdam, dat nog Spaansch was, over het Haarlemmermeer, met omtrent zeven duizend man. Tot hoofd der gewapende burgerij in Leiden werd Jhr. Johan van der Does verkozen, de Burgemeester was van der Werff, en spoedig werden al de noodige maatregelen genomen, ter verdediging naar buiten en tot handhaving van orde in alle zaken van binnen. Alle vreemden, vrouwen en kinderen mochten zich uit de stad verwijderen, en alle eetwaren werden op vasten prijs gesteld. Thans ving de kommervolle tijd aan voor de inwoners van Leiden, een tijd van beproeving en van strijd, die van Mei tot October zou toenemen tot het toppunt van smart en lijden. Een tijd, die beslissend was voor de toekomst der stad en van het land in alle dingen.

Wij zullen niet in de vele bijzonderheden treden, die gedurende de belegering plaats grepen. In de oude beschrijving der stad door Orlers; in het boekje van J. Fruitier, requestmeester van Prins Willem I, Korte beschrijving van de strenge belegering en wonderbaarlijke verlossing der stad Leijden; als ook in Severinus: Beleg en ontzet der stad Leijden, kan men, des verkiezende, het getrouwe verhaal dier duistere dagen nagaan.

Orlers voegt, als een aanhang van zijn tweede deel, drie oude kroniekjes van de stad, uit dien tijd, bij zijn werk, waar wij de volgende regels uit mededeelen.

»Den 31sten Augustus is opgelezen, dat elk mensch een half pond vleesch halen zal, twee pond voor vier dagen; maar die nog voor 8 of 14 dagen brood hebben, mogen geen halen; den armen

om niet, dan zij moeten daar voor aan de vest werken en de andere om geld.

»Den 2den September, op een Donderdag, deelde men het vleesch uit in de kerken, het pond voor 9 duiten.

»Den 6den gaf men weder mouten-koek, gersten brood en beschuit, en Dingsdag weder vleesch en den 13den wederom.

»Den 15den, op een Woensdag, kwamen drie posten in, en bragten goede tijding aan.

»Den 28sten, op een Dingsdag, heeft men paarden-vleesch en huiden medegedeeld. En toen is een duif (van de vloot namelijk) ingekomen en 's Woensdags nog een.

»Den 1steu October, op een Vrijdag, zijn er 50 koeijen en 30 paarden geslagen en aan elk mensch een pond gegeven, en het was het *leste vleesch*, dat gedeeld werd."

Het laatste vleesch! Welk een toestand in eene stad van 16,000 zielen, waar de man met uitgeteerde armen de vest moest bewaken, en als hij zich van daar naar huis sleepte, vond hij soms vrouw of kind bezweken voor hongersnood of pest! Welk een vooruitzicht voor de provincie Holland, die hare voornaamste stad stond te verliezen! Geheel Delfland lag onder water, waai men elkander bevocht, terwijl men, met het doorsteken der dijken, tot hiertoe niets gewonnen had, daar tegenwinden het water steeds van het hooger gelegen Rijnland, waarin Leiden gelegen is, afweerde. En met Holland stond of lag de vrijheid van het Vaderland. Wel mocht men in Leiden noodmunten slaan, om den armen eenig geld te verschaffen, met het gebed tot omschrift: »Heere! ontfermt Holland ende zaligt Leiden." De verhooring was de dankkreet op den Zondagmorgen van den 3den October, langs de uitgestorven straten van: »Leijden is ontzet, Leijden is ontzet, eeuwigen dank zij den Heere!" De wind was gekeerd, het water gerezen, de vijand gevluht en de Admiraal Boisot met zijne vaartuigen tot bij de stad genaderd. Door de Vliet en het Rapenburg kwam de toevoer. In de Saaihal, thans de kerk op de Ruïne, werd in de eerste behoefte voorzien, en toen begaven zich de dankbare burgers met den Admiraal Van der Does en Van der Werff aan hun hoofd, naar de Pieterskerk, waar de eenigst overgeblevene Leeraar, Pieter Cor-

nelisz, voor de gemeente optrad en den 9den psalm liet aanheffen, ter eere van Hem, die Leiden had ontzet en haar voor en met Holland en de vrijheid bewaard.

De Prins van Oranje was in de middagkerk te Delft, toen hem de tijding gewerd van Leiden's ontzet. Na den afloop der preek liet hij den brief aan den Leeraar overhandigen om dien openlijk te lezen en God te danken voor het wonderbaar behoud. Den volgende dag kwam hij op maandagavond in de stad, om de regeering en burgerij hartelijk dank te zeggen voor hun moed en hunne volharding, met de belofte van die te zullen vergelden. Ten dien einde liet hij hun de keuze tusschen het genot van eenige voorbijgaande vrijheden of de vestiging eener Hoogeschool binnen hare muren. De keuze was niet moeielijk en bepaalde zich spoedig tot het laatste. Vrijdom van belasting is een tijdelijk gewin, en wat Leiden geleden had, kon haar niet met goud of goed beloond worden. Maar eene school te bezitten, om wijsheid en goede zeden onder de vaderlandsche jeugd krachtig te helpen bevorderen, een tempel van wetenschap en alle geleerdheid in haar omtrek te zien verrijzen; ja! zoo iets eene belooning kon zijn, na zoo veel strijd, dan was dit eene waardige kroon, een heerlijke krans aan het einde der droevige bane. Twaalf jaren ten minste na de stichting dier school betuigden de inwoners der stad door hunne Regeering: »dat zij de universiteit houden en achten lief en waard, en voor de eenige en beste parel, die zij hebben, en zich liever alles dan haar zouden laten ontnemen.»

De Prins liet zijne belofte niet bij woorden, te meer, daar het tegenwoordig tijdstip gunstig was, om die belofte gestand te doen. Door de bevrijding toch van Leiden was het benauwde Holland weder eenigzins tot verademing gekomen; zooveel was het behoud dier stad waard geweest. Van de Spaansche zijde waren er onderhandelingen geopend over eene verzoening; de uitslag hiervan was onzeker en inmiddels wilde hij zijn voornemen ten uitvoer zien te brengen, waarop hij buitendien reeds lang was bedacht geweest, om namelijk binnen Holland en Zeeland eene Hoogeschool op te richten ter opleiding voornamelijk van kundige leeraren in de Hervormde godsdienst. Ten dien einde vaardigde hij den 28sten De-

cember 1574 uit Zeeland, waar hij zich toen bevond, een brief af aan de Staten van Holland, waarin hij dezen ten ernstigste het belang op het hart drukte, om ten nutte niet slechts van de Godsdienst, maar ook van de burgerlijke Regeering, eene Hoogeschool op te richten, en hun tevens de volstreckte noodzakelijkheid voorhield, om dit onverwijld tot stand te brengen, voor dat, door de geopende onderhandelingen, iets beslist zou zijn.

Deze brief werd op den 2den Januari 1575, in de vergadering der Staten binnen Delft voorgedragen. De overbrenger dezes briefs, Mr. Jacob Tayaert, een vertrouwde van den Prins, moest den inhoud voor de Staten mondeling breedvoerig ontvouwen en vooral de stad van Leiden, waarvan in den brief niets gemeld stond (om bijzondere redenen), als de meest geschikte plaats daartoe aanbevelen. De gelden daartoe noodig, waren door den Vorst geraamd op 6000 Carolus guldens 'sjaars, op te brengen door Noord- en Zuid-Holland en Zeeland, en te vinden uit geestelijke en kerkelijke goederen. Deze voorslag van den wijzen Vorst vond dadelijk zoo veel weérklank bij de Staten, dat zij reeds den volgenden dag, besloten tot de oprichting eener Hoogeschool, en Leiden tot haren zetel verkozen. Drie kundige en aanzienlijke mannen: de geleerde en heldhaftige verdediger van Leiden, Van der Does, Mr. Cornelis Koninck, Burgemeester van Delft, en Mr. Gerrit van Hoogeveen Secretaris van Leiden, werden gemachtigd, om alles te bezorgen, wat tot uitvoering van het genomen besluit vereischt werd, en reeds op den 6den Januari werd het octrooi ter oprichting der Leidsche Hoogeschool uitgegeven, en wel, zonderling genoeg, op naam van Philips, die, vijand van ons volk, vijand van onze grieven, vijand van onze belangen, door de Staten van Holland gehouden werd, zich onder andere aldus uit te laten; »Aangezien de twist en de vijandschap door Alva en zijne aanhangers, vijanden van Holland en Zeeland, tusschen de ingezetenen dier landen en der overige nederlandsche Gewesten verwekt, niet zoo haast tot ieders genoegen beslecht of weggenomen zal kunnen worden, in dier voege, dat, bij lang ophouden en gebrek van goed onderwijs en oefening der jeugd, in de meergenoemde Gewesten van Holland en Zeeland, alle zedigheid, wetenschap en geleerdheid te niet zoude

gaan, ter vermindering van de eere Gods en groote afbreuk van den gemeenen Staat, de Politie en de Regeering derzelve landen, waartoe, als in alle goede Republieken, bekwame en kundige personen noodig zijn, of dat die van Holland en Zeeland zouden genoodzaakt worden, hunne kinderen te verzenden, naar uitheemsche scholen buiten 's Konings gebied, derzelfde godsdienst met hen toegedaan, hetwelk hij om zekere inzichten liever verhoed wil hebben. Om al deze redenen en andere, hem bewegende, inzonderheid ook, omdat hij ganschelijk geneigd is zijne stad van Leiden, met deszelfs burgeren en inwoneren, ten aanzien van den grooten last en nood van den voorzeiden krijg, door hen in alle getrouwheid doorgestaan en verdragen, bij alle wegen en middelen te begunstigen en vorderen, verklaart Filips, na rijp overleg en op den raad van zijn lieven neef Wilhelm, Prinse van Oranje, met die van den Rade Provinciaal en de Gemeene Staten van Holland en Zeeland, binnen de voorgenoemde stad van Leiden verordend en opgericht te hebben, eene vrije en openbare school en universiteit, enz. enz.

Een merkwaardig octrooi, tot oprichting der eerste en beroemdste Hoogeschool in het Vaderland, waarin de standvastigheid en onverzettelijkheid onzer vaderen tegenover Spanje ten duidelijkste uitblinkt. Welk een vertrouwen in hunne goede zaak, en dat in het jaar 1575, toen onze meeste wapenfeiten nog tegen den vijand mislukt waren! Toen Amsterdam nog koningsgezind was, toen er nog niet gedacht werd aan de Unie, maar Holland en Zeeland alleen den oorlog voerden tegen het machtige Spanje. Het herinnert aan de Romeinen na den slag van Cannæ, waar hunne beste krachten hadden moeten onderdoen. Hannibal nadert de poorten der stad: »zoo Rome door de Goden niet bewaard wordt," roept de groote Fabius uit, »mensenkrachten schieten hier te kort," maar toch verkocht men nog, voor onverminderden prijs, in de stad, de akkers daar buiten, door Carthaagsche troepen bezet. Zoo handelt de jeugdige Staat, die tot groote dingen geroepen wordt in de wereld. Zoo deed Rome, zoo deed ons Vaderland.

De jeugdige Staat! want daar vangt eerst de Vaderlandsche geschiedenis aan. Eerst leert men eenige weinige bijzonderheden kennen van de oudste bewoners dezer streken; Jan komt de ge-

schiedenis der Frankische koningen; daaraan sluit zich het verhaal van de lotgevallen der Grafelijke huizen, die deze landen als erfelijke leenen bezaten. Onder de twee laatste, die van Boergondië en Oostenrijk, komt er leven en beweging onder de volksmassa. Er komen omtrekken van een lichaam van Staat, oorspronkelijk ingesteld ten gerieve van het Grafelijk bewind, daarna aangewend tegen Grafelijke dwingelandij. Friesland, Gelderland, Holland, Zeeland in eene richting hellende, gelijke behoeften gevoelende, gelijke ontwikkeling ontwarende, worden tot elkander getrokken, nemen in zich op, wat het Zuiden hun nog voor gelijkaartigs toezendt, en binden zich eindelijk met Groningen, Overijssel en het Sticht, door de Unie van Utrecht tot een bundel van hechte pijlen te zamen, door eendracht verbonden en door hun moed tegen iederen vijand veilig, als onder de hoede van een leeuw. In de zware worsteling met Spanje is het leven des volks eerst tot zelfbewustheid gekomen, en het verhaal van den aanvang van dat leven, van de openbaring van dat zelfbewustzijn vult de eerste bladzijden onzer historie. En welk een begin! Welk eene veelzijdigheid! Welk eene inspanning van krachten! Alles in beweging, alles dooreen. Spanje en Holland, Roomsche en Onroomsche, adel en volk, Grafelijk recht en lands-privilegiën. Geen wonder, dat men in dien chaos maar te grijpen heeft, om te bewijzen wat men wil. Voor alles was een *voor*, voor alles een *tegen*. Het hangt er maar van af, van welk standpunt men de zaken beziet, met welk oog men die gadeslaat, in welken geest men daarover denkt, en, wat alles zegt, uit welk hart dat alles voortkomt. »Want uit het hart,» zegt *Salomo*, »zijn de uitgangen des levens.»

Jaarlijks wordt de dag der stichting van de Leidsche Hoogeschool herdacht op den 8sten Februari. De morgen wordt ernstig doorgebracht in het groot auditorium van het Akademie-gebouw, alwaar de aftredende Rector Magnificus eene redevoering houdt, over een wetenschappelijk onderwerp, en die besluit met het verhaal van al hetgeen der Akademie in het afgelopen jaar voor treurigs of gelukkigs te beurt viel. Daarop deelt hij de medailles uit aan de verdienstelijke jongelingen, die aan onze Vaderlandsche Hoogescholen en Athenæa de uitgeschreven prijsvragen voldoende beantwoord-

den, en eindigt met zijne betrekking als Voorzitter van den Akademischen Senaat en Bestuurder der Akademischen zaken neder te leggen en die zijnen opvolger over te geven. Het andere deel des dags is aan de vreugd gewijd. 's Avonds geeft men serenaden en, bij buitengewone gelegenheden, ook maskeraden. Zoo was 't bij den aanvang en zoo bleef 't tot op heden.

Want, nadat de inwijding der nieuw ingestelde Hoogeschool, op Dinsdag den 8sten Februari 1575, was vastgesteld, werd die dag te voren in alle omliggende steden en vlekken, die der partij van den Prins waren toegedaan, tot het Graafschap van Holland behoorende, zoo met aanplakking van biljetten, als met uitroepingen, aangekondigd. Volgens bestelling der Regeering van Leiden, bedenkende, dat geene dingen, hoe klein of hoe groot, eenigen goeden voortgang of wasdom kunnen hebben, indien zij niet door de alvermogende hand Gods worden bestuurd en geleid, veelmin eene zaak van zoo groot belang, als het beginnen en het leggen van den grondslag eener Hoogeschool, behoort voor te nemen, dan met aanroeping van Gods heiligen naam, werd de dag zelve der plechtige inwijding aangevangen, met de christelijke Gemeente des morgens te zeven uren bijeen te roepen in de Pieterskerk, om aldaar den almogenden God eendrachtelijk te doen aanroepen en bidden, dat het Hem behagen mocht, de voorgenomen zaak en nieuw begonnen Universiteit met Zijnen Heiligen Geest te zegenen tot zaligheid, geleerdheid en ervarenheid in alle eerlijke en loffelijke kunsten van de Hollandsche, Zeeuwsche en andere Nederlandsche, ook uitheemsche, natieën, die daarvan gediend mochten zijn, tot nering eindelijk en welvaart der voorschreven landen en inzonderheid van de stad Leiden. Daarop geleidde de schutterij de Professoren naar de Akademie, dragende de wapens, waarmede zij de vrijheid gewonnen hadden en van meening waren, die in bescherming te houden. Triumfbogen, met roode en witte Leidsche lakenen bekleed, waren hier en daar opgericht. In den stoet volgde een overdekte wagen, waarop eene vrouw gezeten was, in een eenvoudig wit kleed, genaamd *S. Scriptura* (de H. Schrift), hebbende om haren wagen, te voet gaande, de vier Evangelisten. Daarop volgde *Justitia* op eenen *eenhoorn* te paard zittende, omringd door de vier vermaardste Rechtsgeleerde Doctoren

van den ouden tijd. Vervolgens *Medicina*, insgelijks te paard rijdende, tusschen beroemde Doctoren in de Geneeskunst. Daarop *Minerva*, door oude wijdvermaarde wijsgeeren en redenaren en dichters omstuwd. Verder een groote trein van de Leeraren en Regeerders van Leiden, benevens eenige aanzienlijke personaadjes van Holland. De optocht aan het Rapenburg gekomen, vond men daar een schip, met roode en witte lakenen bekleed, en met een tapijt overdekt, waar onder eene lauwerkroon hing, met oranjeappelen versierd. In dit schip waren gezeten *Apollo* en de negen Zanggodinnen, hebbende aan het roer *Neptunus*, die met zijne baren de stad Leiden bijgestaan hebbende, de geleerdheid langs het water aldaar scheen binnen te brengen. Voortvarende langs het Rapenburg naar de Universiteit, zijn zij aldaar aan wal getreden, en de komst verbeidende der bovengemelde zinnebeeldige personen, hebben zij ze verwelkomd en begroet met Latijnsche gedichten, door den uitnemenden dichter, geleerde en verdediger van Leiden, Jhr. *Jan van der Does*, vervaardigd. Daarop is de geheele stoet door de straten der stad gegaan en eindelijk het gebouw der Universiteit binnengetreden, alwaar *Casper Coolhaze*, een van de Leeraren der stad, die tevens op zich genomen had eenige lessen in de Godgeleerdheid te geven, de eerste redevoering gehouden heeft tot lof der Godgeleerdheid. Na het eindigen van deze, vereenigde men zich aan den vriendschappelijken disch, en bracht verder den eersten 8sten Februari door, in alle blijdschap en vreugd.

Ziedaar de inwijding der Leidsche Hoogeschool, die niet slechts in die tijden hoogst weldadig en gezegend was, maar ook hare heilrijke werking voor de volgende geslachten tot op onze dagen bleef ten toon spreiden. Als alle groote dingen, was zij gering in den aanvang, maar nam langzaam toe in groei en aanwas, en gaf in later jaren de rijkste vruchten aan eene tallooze schare van leergierige jongelingen in alle vakken van wetenschap.

Wel was de aanvang gering. In het eerste jaar werden er slechts twee studenten ingeschreven, in het volgend veertien, in het daaropvolgend zes-en-twintig. Maar reeds onder dat geringe getal waren groote namen als: *Joannes de Groot*, vader van den onsterfelijken *Hugo de Groot* en *Jacob van Marnix van Aldegonde*, zoon van den be-

roemden Staatsman en geleerde *Philips van Marnix van Aldegonde*. Niets onbeproofd lieten de Curatoren en Staten van Holland, om uit vreemde landen, wanneer zij ten onzent ontbraken, de beste, geleerdste en beroemdste mannen te kiezen tot uitbreiding en tot sieraad der Akademie. Zoo was *Justus Lipsius*, onder de eerste Hoogleeraren, uit de Zuidelijke provinciën beroepen. *Justus Lipsius*, die met zoo veel geleerdheid de *Annalen van Tacitus* hier bewerkte en uitgaf, dat wij in de Handelingen der Staten van Holland het besluit lezen, dat zelfs den bode eene belooning zou gegeven worden, die hun den afdruk gebracht had van het beroemde werk, als wilden zij te kennen geven, dat, zoo de overbrenger van het bericht eener overwinning of veroverde vesting vereerd pleegt te worden, het voor hen even zeer eene blijde tijding was, dat het gebied van eenige wetenschap in hun Gewest was uitgebreid. Nog treffender is het beroep van *Josephus Scaliger* uit Frankrijk; deze was in waarheid de vorst der oude letteren, in dien tijd, en muntte daarenboven uit in alle vakken van kennis en wetenschap. De Curatoren wilden beproeven, of deze groote man ook te bewegen zou zijn, om hunne Hoogeschool door zijn verblijf te verheerlijken. Hierin vonden zij niet alleen krachtigen steun bij de Staten en Prins *Maurits*, zoodat door Curatoren en Professoren, als ook door de Staten en den Prins hoogst vereerende brieven aan *Scaliger* werden gezonden?... neen! overgebracht door een Hoogleeraar in de Rechten. Maar de hooge Overheid verzuimde niet, hiervoor de hulp van den Franschen koning *Hendrik IV* in te roepen, die, naar zijne steeds betoonde genegenheid tot deze landen, haar gaarne verleende. Doch ook hierbij liet men het niet, ja! de Staten bewogen de weduwe des Prinsen *van Oranje*, de edele *Louise de Coligny*, die in Frankrijk geboren, met *Scaliger* bekend was, om, door een brief aan dien Geleerde, hun loffelijk oogmerk te bevorderen. Door de vereenigde werking van zoo vele pogingen werd *Scaliger*, na lange aarzeling, ja zelfs na stellige weigering, doch waardoor men zich niet liet afschrikken, ten laatste overgehaald, om onder toezegging van de vereerendste voorwaarden, en daaronder (let wel!) eene geheele vrijstelling van de verplichting tot het houden der gewone openbare lessen, de reis naar Leiden aan te nemen, waar hij, tot groote blijdschap van allen, in 1593 aankwam.

Van 's Lands wege had men alle middelen in het werk gesteld, om den grooten man, bij zijne komst, op kosten der Akademie eerlijk en deftig te ontvangen. Curatoren gingen inmiddels met een aanzienlijk ingezetenen der stad een verdrag aan, om hem, van ultimo October tot primo Mei van het volgend jaar, te huisvesten voor de groote som van 1300 gulden. Na beraadslaging, met den Advocaat van Holland, *Johan van Oldenbarneveldt*, werd hem eene jaarwedde verleend van 1200, en daarenboven eene jaarlijksche vereering van 800 Gulden. En toen *Josephus Scaliger* zijne Meetkunstige Beginselen van den cirkel hier had uitgegeven, werd hij door de Staten van Holland vereerd met eene kostbare gouden ketting, waaraan een gedenkpenning hing van het ontzet van Leiden. Voor *zulke* dingen had men tijd en geld, en dat in dagen, waarin de Algemeene Staten *maandelijks* op eene uitgave rekenden van 200,000 Gulden en niet veel minder soldaten in het veld brachten, dan de Koning van Spanje. En dit geschiedde niet uit ijdele eer- of roemzucht, maar uit de waarachtige overtuiging, dat de Staat niets moet over het hoofd zien, en niets moet uitstellen totdat betere dagen komen, wanneer er eenig belang van het volk in het tegenwoordige mede gemoeid is. Zoo zelfs, dat wij in de Resolutieën van den 11den April 1606 lezen: dat de Staten zoo overtuigd waren, dat juist die vakken van onderzoek, welke uit den aart der zaak bij den grooten hoop de minste belangstelling vinden, van Staatswege moeten ondersteund worden, dat zij zelfs het papier vrijstelden van belasting, voor alles wat in het Latijn, Grieksch en Hebreuwsch gedrukt werd.

Door de bewerking van Prins *Willem* was Leidens Hoogeschool gesticht; zelf had hij er de Statuten voor ontworpen, en bekroonde zijn werk door in 1582 zijn vijftienjarigen zoon *Maurits* daarheen te zenden, met een allerhartelijksten aanbevelingsbrief, in de Latijnsche taal, aan de wijdberoemde en hooggeleerde Heeren, aan wier zorg hij zijn zoon toevertrouwde. Hij beveelt hun ernstig aan, om toch alles, wat in hun vermogen is, te willen toebrengen, om zijn zoon met nuttige kundigheden en loffelijke zeden te versieren, ten einde deze, met de noodige kennis toegerust, eens den algemeen staat moge dienen tot groot voordeel van het Gemeenebest en bijzonderlijk van Holland, en met eenigen luister van zijn naam.

»Voorts wil ik,» zoo eindigt de eerwaardige Vorst, »dat gij u, van hetgeen gij meermalen van mij gehoord hebt, vastelijk overtuigd houdt, dat namelijk de Akademie, en gij zelve, mij zeer waard zijt; en dit kunt gij zelfs daaruit afnemen, dat ik, om die redenen, mijnen zoon derwaarts gezonden heb. Ik bidde God, Wijdberoemde en Hooggeleerde Heeren! dat Hij u en de gansche Akademie gelieve te zegenen. Vaartwel!» In Juli 1582 kwam Maurits te Leiden, maar moest stad en Akademie in September 1584 weder verlaten; want in Juli was de Prins te Delft vermoord en betrekkingen en vrienden en Vaderland en Akademie ontvallen. Maar het zaad was eenmaal gezaaid, en dat wel onder vele rampen, en tallooze en heerlijke vruchten heeft het nageslacht gemaaid. Den lezer door dien rijken oogst van drie eeuwen heen te voeren en hem te wijzen op die menigte van waarlijk groote mannen, die het Vaderland en de beschaafde wereld tot luister en sieraad verstrekten, hem die reeks van beroemde discipelen op te tellen, die aan Leidens Hoogeschool zich gevormd hebben, zou ons ondoenlijk zijn. Ten tijde van het eerste eeuwfeest in 1675, was het voor de beroemdste mannen van Europa eene eer geworden, om naar Leiden beroepen te worden, terwijl niet slechts uit onderscheidene gewesten van Nederland, maar ook uit alle oorden van Europa eene schaar van kweekelingen binnen Leidens muren zich vereenigde, ter hunner bekwaming en opleiding in wetenschap en ware beschaving. Ja! niettegenstaande de mededinging der later opgerichte Hoogescholen van Franeker, Groningen, Utrecht en Harderwijk, benevens van de illustre scholen van Deventer, Middelburg en Amsterdam, berekent men het aantal van werkelijke studenten, omstreeks dit tijdperk, op 1200.

De Leidsche Akademie was steeds een getrouw afdrukkel van den staat, den roem en de grootheid van het Vaderland. Dat Vaderland ving aan met kleine beginselen — niet anders Leiden's Akademie. Maar onder die beginselen, te midden van dien snel toenemenden aanwas, openbaarden zich hier en daar reuzenkrachten in enkele personen, in den Staat, op het veld, aan de Akademie. Wij noemen nogmaals *Josephus Scaliger*, *Hugo de Groot*, die, ofschoon geen Hoogleeraar, echter door zijne geschriften grooten invloed op de Akademische zaken uitoefende, *Claudius Salmasius* en *Gerardus Johannes Vossius*

Wat *Vondel* onder diens beeltenis schreef, door den schilder *Sandart* vervaardigd, is toepasselijk en karakteristiek voor de geleerden van dat tijdperk:

Laat sestigh winters vrij dat Vossenhoofd besneeuwen,
 Noch grijzer is het brein dan 't grijzen hair op 't hoofd.
 Dat brein heeft heughenis van meer dan vijftigh eeuwen,
 En al haar wetenschap, in boeken afgeslooft.
 SANDRART, beschans hem niet met boeken en met blaren;
 Al wat in boeken steekt, is in dat hoofd gevaren.

Het tweede tijdperk van 1675—1775 bleef groot voor het Vaderland — het bleef groot voor de Hoogeschool. Één man hebben wij uit dien tijd te noemen en men verwondert zich niet, dat het getal der studenten in die dagen nog tot over de 1200 steeg, en dat Duitschland, Frankrijk, Engeland, Polen, Hongarijë, en, nog afgelegener gewesten van hare jeugd naar de beroemde Hoogeschool van de Groote Republiek der zeven vereenigde provinciën afzond. Ja! ook Leiden zelve was gezegend, want het getal harer inwoners was sedert het ontzet ¹⁾ verdiendubbeld. Honderdduizend inwoners, over de twaalfhonderd studenten, wereldberoemde Hoogleraren! Dat waren nu de vruchten van het zaad door vader Willem gestrooid.

o Leiden, 't was nu tijd, om met verhoogde klanken,
 Voor 't uitgestaan beleg de Godheid nog te danken.
 In uw geleerde school, het erfdeel van uw moed,
 Toen gij de vrijheid weêr beschonkt met speer en hoed.
 BOERHAAVE zal die school ter starren toe verheffen,
 Door stoute orakelen der volken ooren treffen,
 En voeren, door de kracht der wijsheid, van alom,
 Naar uw bestreden muur des werelds adeldom.

zingt *Loots*.

De groote krachten van *Willem*, van *Marnix*, van *Van der Does* zien wij nu over een grooter aantal van mannen verdeeld. Niet anders aan de Hoogeschool. De richting in onze dagen tot in hare verste resultaten gedreven, zien wij toen zich openbaren. Vele groote

¹⁾ Men berekent het getal inwoners, na het ontzet op 10,000, zoo dat er 6000 gedurende het beleg waren omgekomen.

mannen, maar ieder in zijn vak. Naast *Boerhaave*, den Nederlandschen *Hippocrates*, verhieven zich, in de Grieksche en Latijnsche letteren, *Petrus Burman*, wiens stalen ijver en onvermoeide werkzaamheid hem van het jaar 1694, toen hij den leeftijd van 26 jaren bereikt had, tot 1741, het jaar zijns doods, geen jaar bijna liet voorbijgaan zonder een boek, een gedicht, eene oratie in het licht te hebben gegeven; in de Oostersche talen: *Albert Schultens*, die de langdurige kwijning in die moeilijke studie weder door een vernieuwd leven deed vervangen; *Petrus Musschenbroek*, de groote wiskundige, en wie zouden wij meer behoeven te noemen! In alle vakken waren de leerstoelen bijna door groote mannen bezet, tot eer van het Vaderland, tot sieraad der Hoogeschool. Van 1775 gaat het vaderland het revolutionaire tijdvak te gemoet en Leiden's Akademie deelde in de kommervolle dagen van onrust, vernedering, en eindelijk van geheele overheersching. In 1810 werd het vaderland ingelijfd in Frankrijk. In 1812 werd de Akademie vereenigd met de Universiteit van Frankrijk. De vrijheid van het vaderland werd weder hersteld — die der Akademie weder bevestigd, en op den 8sten Februari 1816 werd de oude gedenkdag van het verjaarfest der Hoogeschool weder vernieuwd, dat, onder den invloed der vreemden, sedert 1795 niet gevierd was, maar met den dag van Leiden's ontzet, den 3den October, steeds in stillen rouw voor stad en Akademie was voorbijgegaan. Wel mocht toen de aftredende Rector Magnificus, de groote *Kemper* tot onderwerp zijner rede nemen: de lotgevallen van onzen leeftijd, als een voorbeeld beschouwd, dat door de volken nimmer moet worden uit het oog verloren. Negen jaar daarop vierde men luisterrijk het twee honderd en vijftig jarig bestaan der Akademie, in 1825. Des morgens ernstig in het Bedehuis; des avonds door het voorstellen van denzelfden optocht, die men voor twee honderd en vijftig jaren gehouden had, bij de stichting der Hoogeschool.

Welk een tijdvak hebben wij doorloopen, welke herinneringen mochten wij ons te binnen brengen! Welke namen zijn er uitgesproken! Op dat alles wordt men gewezen wanneer men het stille en deftige Leiden binnentreedt. Twee onderwerpen, het wonderbaarlijke ontzet en de beroemde Akademie, spreken aldaar uit opschriften en

gebouwen en kerken en wegen tot het hart van landzaat en van vreemdeling; waarvan de voornaamste tolken wederom Raadhuis en Akademie-gebouw zijn. Op het eerste worden nog de oude wapenen uit den Spaanschen tijd bewaard; op het laatste is de Senaatkamer eene heilige plek voor ieder die haar betreedt. Daar blikst het afbeeldsel van Vader *Willem* van den hoogen voorouderlijken schoorsteenmantel op den bezoeker neder, terwijl de portretten der meest beroemde Hoogleraren de wanden bedekken van *Josephus Scaliger*, die met zijn rooden mantel, van boven de achtere reeks opent, welke in de laagte door *Borger*, *Kemper* en *Van der Palm* in hunne zwarte togaas gesloten wordt. Wie kan immer die plek betreden, zonder eerbied en ontzag voor zoo veel groots, voor zoo veel edels? Wie ontwaart daar niet eene huivering, wie gevoelt daar niet zijne minderheid voor zulke ernstige getuigen van zoo veel kracht, van zoo veel roem? Eene minderheid, die zich onwillekeurig openbaart door het ontblooten van het hoofd en het dempen van de stem, te midden van dat zwijgend gezelschap. Het is waar, ons Vaderland is niet meer, wat het was onder de rij der volken, en Leiden's Akademie is niet meer een zetel van Geleerdheid voor de beschaafde wereld! Wat wonder? Niets is blijvend hier op de wereld! Of zijn wij niet tevreden met de plaats, die wij in de Geschiedenis beslaan! Eene grootheid van twee eeuwen, gevolgd, niet door overheersching zoo als die van het wereldberoemde Griekenland, maar door wel minderen, doch onafhankelijken staat. Het blijvende van een volk is gelegen in den geest, en wie daaraan wil herinnerd worden, verwijze men naar de Senaatkamer der Leidse Hoogeschool. Wie eenigszins met Rome en klassieke beschaving bekend is, weet dat *Niebuhr*, een der grootste mannen is van de laatste jaren. Welnu, toen *Niebuhr* in het begin dezer eeuw de Senaatkamer betrad, betuigde hij, dat er buiten de stad van Rome geene plaats was, dierbaarder aan klassieke geleerden. Uit Leiden schreef hij aan zijn vader, den 6den Juni 1838. »Beste vader! Dwingen moet ik mij, om een droog journaal te schrijven, op de plaats, waar de grootste mannen leefden, die in mijne lievelingswetenschap glanst, en zoo gelukkig in hunne studiën waren, als ik het geweest zou zijn, en zich zulke onvergankelijke monumenten

gesticht hebben in hunne werken, als mij wellicht ware te beurt gevallen, wanneer ik hunnen weg had kunnen bewandelen; hierheen werd ik van mijne jeugd af getrokken door een onbewust gevoel."

Dit getuigenis van Niebuhr is op andere wijzen, onder andere woorden, zoo menigmaal herhaald door tal van beroemde mannen, 't zij ze binnen Leiden's wallen hunne hoogere opleiding hadden genoten, 't zij daar buiten. 't Leidsche Athene is een uitdrukking, die even veel waarheid als lof voor de eenmaal zoo geteisterde stad bevat. Was haar strijd voor drie eeuwen zwaar, haar loon is blijvend tot in onze dagen, en dat loon, 'tgeen ook een lofspraak is op der vaderen wijsheid, moge blijvend wezen als hun roem, en gezegend nog voor vele geslachten.

HET STREVEN EN STERVEN VAN FREDERIK HENDRIK.

Hij heeft zijn volk zijne eer verbreed.
Macc. III: 3.

Met 't afsterven van Keizer Karel vangen de vijandelijke bestanddeelen aan zich in den boezem van de bevolking der Nederlandsche Gewesten te zetten, die een geheele scheiding tusschen de noordelijke en zuidelijke hebben tot stand gebracht.

Die scheiding werd eerst rechtens bij den vrede van Munster bevestigd, een eeuw ongeveer na 't verscheiden des Keizers. Voordat de vrede tot stand kwam stierf de held, die veel daartoe had bijgebracht. We wenschen ook bij dit sterfbed even als bij dat des Keizers een oogenblik te verwijlen na eerst een vluchtigen blik op zijne afkomst en zijne daden te hebben geworpen.

Frederik Hendrik was gesproten uit edel bloed.

Deze bijzonderheid stellen wij niet voorop, om ons de namen zijner doorluchtige ouders te herinneren, want zij waren ons vast in het geheugen van der jeugd af aan, maar omdat Frederik Hendrik het tot een blijvend doel van zijn openbaar leven stelde, zoodra hij tot bewustzijn kwam van zich zelf en van zijne roeping, niet alleen zijn vaderland, maar ook de nagedachtenis van zijn edelen vader te dienen. Van daar koos hij zich tot levensspreuk: *Patriæque Patrique: voor mijn Vaderland, maar ook voor mijn Vader.* En had hij dit reeds in zijne jeugd aan dien vader beloofd en bezworen? Helaas! hij had dien vader niet eenmaal met kennis aanschouwd. Want toen Willem van Oranje op den 10den Juli 1584, te Delft, als een offer viel voor 's lands vrijheid, was hij eerst zeven maanden oud, en de zorg zijner eerste opvoeding verbleef alleen aan zijne bedroefde moeder. Die

moeder was Louise de Coligny, dochter van Frankrijks beroemden Admiraal, weduwe des Heeren van Teligny, met haren vader in den Parijschen Bartholomeus-nacht omgebracht. Zij was niet minder geëerd om hare uitmuntende deugden, dan om haar verheven adel, en door zulke teedere banden aan haren Frederik Hendrik verbonden, dat zorgen en bekommeringen over hem, haar het sterven, in 1620, nog verontrustte, toen zij vernomen had, dat hij tot hulp gezonden was van den Keurvorst van den Paltz, tegen de vereenigde Spaansche en Keizerlijke benden. Zij meende, dat hij ter slachtbank was uitgetogen. Zij had den Prins, haar gemaal, niet alleen gehuwd, maar ook diens zaak; en ofschoon zij zich veeltijds na den dood van den Prins in Frankrijk ophield, liet zij niet na, waar zij zulks vermocht, den lande met haren raad of met hare voorspraak te dienen. Zij was haar gemaal waardig en evenaarde hem in bezadigdheid en beradenheid van geest. Hooft beschrijft hare gemoedsgesteldheid kort en zinrijk voor ons, in dat hartverscheurend oogenblik, toen zij den Prins gezond en welgemoed, na geëindigden maaltijd zich had zien verwijderen, om na weinige oogenblikken slechts te staan bij zijn lijk, aldus: »Voorts droeg men den Prins op een bed naar de voorzeide eetzaal, daar hij eerlang zijn geest gaf, in tegenwoordigheid der Prinses, die wonderlijk ontsteld, als hebbende haren vader, eersten gemaal, en nu den tweeden door moorddaad verloren, God met bondige gebeden om *geduld* aanriep.”

Het hart vraagt in verslagenheid niet naar krachten, die het niet zal kunnen aanwenden en uitoefenen. Die om *geduld* bidt, heeft het bewustzijn, dat hij met bijstand dulden kan. Deze bede doet ons dus een blik slaan in het karakter der edele moeder van Frederik Hendrik, en deze eigenschap had zij met diens edelen vader gemeen. En *geduld*! Daar is geen kenschetsender trek van een edelaartig en verheven gemoed, dan dulden. Wie waren de mannen bij uitnemendheid der ouder wereld? Wie anders dan de dappere Romeinen? En er bestaat geene karakterschildering, door Romeinsche pennen van de beste, de dapperste van Rome's helden ontworpen, waaraan het woord van Patientia ontbreekt. *Handelen en dulden is Romeinsch*, was een spreekwoord uit het Romeinsche leven. En zoo dikwijls het beeld van vader Willem ons tegenblijkt uit de rijke bladen zijner geschie-

denis, worden wij steeds bij vernieuwing gedrongen tot de verklaring: die man heeft voor 's lands aloude vrijheid gestreden, maar ook geduld. Of was zijn bijnaam niet de Zwijger? En steunt stilzwijgendheid in de groote momenten van 't leven op een anderen grondslag, dan op dien van zich te bedwingen en te dulden. De lasten des levens moeten door ons niet weggeworpen, maar gedragen worden, en men leert ze dragen, door er zich geduldig aan te onderwerpen. Zoo worden onze krachten geoefend en gesterkt, en wat in den aanvang belemmerde, leert men allengs aanwenden tot eene heerlijke uitkomst. En die lasten van Prins Willem, zij waren te zwaar en te menigvuldig, dan dat wij ze hier zouden kunnen opnoemen. Zijn leven was een voortdurende, onafgebroken strijd voor 's lands vrijheid, en die strijd heeft hij *duldend* volstreden. Dit deed hij van 1568—72 alleen met eigen middelen, van 1572—76 vereenigd met Holland en Zeeland, van 1576—79 met bijtreding van al de Nederlandsche gewesten, van 1579—84 verbonden met de Noordelijke Provinciën der Unie. In deze jaren grepen er vier gebeurtenissen plaats, die de vrijheid tot aan den oever des ondergangs brachten, en haren verdedigers, als 't ware, den wrakken bodem onder den voet deden ontzinken, om, zoo als het scheen, redeloos verloren te gaan.

De eerste was de verschrikkelijke Bartholomeus-nacht (1572), die in deze landen de schaal geheel ten voordeele van Alva deed overslaan. Alles was met angst en schrik vervuld. De Prins stond alleen en verlaten. »Ik ga met Gods hulp,» dus schreef hij, »naar Holland en Zeeland, om te zien, wat het Hem behagen zal te doen. Ik zal er de zaken staande houden, zoo lang ik kan, en heb *vast besloten er den dood af te wachten.*»

De tweede was de overgave van Haarlem aan de Spanjaarden (1573). »Nu is het uit,» schreef men aan den Prins, »ten ware er eenig verbond met u en een machtig Vorst mocht bestaan.» »Aleer wij ooit de zaak der verdrukten in dezen lande aangevangen hebben,» antwoordde hij, »hebben wij met den alleroppersten Potentaat der Potentaten alzulken vasten verbond gemaakt, dat wij geheel verzekerd zijn, dat wij en alle degenen, die daarop vastelijk betrouwen, door zijne geweldige en machtige hand, ten leste nog ontzet zullen

worden, ten spijt van alle zijne en onze vijanden, zonder dat wij middelertijd eenige andere middelen, die ons de Heer der Heerscharen toegeschikt heeft, hebben of als nog willen laten voorbijgaan."

De derde gebeurtenis was de droevige nederlaag der onzen op de Mookerhei (1574). Leiden werd belegerd en om het Spaansche leger van het beleg af te trekken, waren de Graven Lodewijk en Hendrik van Nassau, broeders van Prins Willem, benevens de Hertog Christoffel, zoon van den Keurvorst van den Paltz, in het oosten des lands met een leger gevallen, maar helaas! om geslagen en geheel verslagen te worden, en, of dit voor het benauwde vaderland noch niet genoeg ware, om zelve alle drie hun leven, te midden van 3000 dooden, op het slagveld te laten. En de Prins? »Van droefheid," dus schreef hij, »weet ik nauwelijks, wat ik doe. En desniettemin moeten wij ons altijd schikken in den wil van God. En, al kwamen wij alle te sterven en al werd dit arme volk geheel vermoord of verjaagd, behooren wij toch verzekerd te zijn, dat God de zijnen niet verlaat."

De laatste gebeurtenis was na het wonderbaarlijke ontzet van Leiden. Er waren vredes-onderhandelingen tusschen Spanje en ons te Breda geopend; maar haar vruchteloze afloop deed de hardnekige worsteling met nieuwen ijver hervatten, totdat door het nemen van Oudewater, het belegeren van Woerden en het verlies van Zierikzee in 1576, de toestand wederom in den hoogsten graad beangstigend werd. »En evenwel," schreef de Prins, »willen wij hier den moed niet verliezen, maar hopen, dat, als wij van alie menschen zullen verlaten zijn, God zijn rechterhand over ons zal uitstrekken."

Ziedaar, genoeg om te mogen beweren, dat Frederik Hendrik niet ten onrechte zijn openbaar leven ook gewijd had aan de roemrijke nagedachtenis van zijn vader, die strijden en dulden kon, en dat hij in de volle kracht van het woord, uit edel bloed was geproten.

Die edele afkomst heeft hij zich waardig gemaakt.

De Unie van Utrecht was in 1579 gesloten; de Koning van Spanje

was in 1581 in 's Gravenhage plechtig afgezworen als Graaf en Landsheer van deze Gewesten. Sedert de laatste droevige gebeurtenis, die wij vermeldden, het verlies van Zierikzee, had de hoop op eene betere toekomst, na den dood van Requesens en de Pacificatie van Gent, zich een weinig verlevendigd in de bedrukte gemoederen der landzaten. Maar zij begon weder te verflauwen, toen Parma in het Zuiden stad op stad weder terugbracht onder Spanje's gebied, toen Verdugo in het Noorden met brandschattingen en verwoestingen zijne schreden merkte. Steeds echter had men hulp en zegen gebeden en verwacht op de daden van den Prins van Oranje; maar de tijd ging voort, en wat bracht hij in Zomermaand van 1584? De verpletterende tijding van den dood van den Prins. Want nu, ach! het volk was als een bedroefde wees. Elk waande bij 's vaders lijk te weenen,

De hoop, die Neerland had beschenen,
Had uit en zonk in Willems graf.

Hij rustte van zijn zwaren arbeid, maar zijn geest zou voor de republiek weder herleven en heerlijk opbloeien in twee dappere zonen. Tegenover den heldhaftigen Parma werd thans in de reeks der opeenvolgende feiten met nadruk vereischt een man van het zwaard, een dappere, onversaagde krijger, die den tijd van lijden en dulden, van een meer verdedigenden kamp moest doen vervangen in een aanvallenden oorlog. Te midden der moeilijke wording en worsteling van de verschillende bestanddeelen der jeugdige Republiek moest er één punt, één doel wezen daarbuiten, waarin aller wensch, aller hoop, aller vertrouwen, maar ook aller hulp, aller offers, aller harten zich op stelden en zich ontmoetten en vereenigden; dat punt, dat doel was de krijg, het slagveld. Aller leus moest thans worden: overwinnen en een eerlijken vrede, of overwonnen worden en een eerlijken dood. Die krijger was Maurits, die tijd de jaren van 1590 tot 1625.

Na den dood van den Prins volgden de verwarde jaren van 1585 tot 1587 onder Leycester en Oldenbarneveldt tot dat in 1588, toen de Staten-Generaal de Soevereine macht aan zich trokken, de Staats-Stadhouderlijke regering een aanvang nam. Daaraan hechtten zich

de roemvolle krijgstochten, slagen en belegeringen van Maurits, die den moed voor het tegenwoordige en de blijde hoop op de toekomst zoo zeer schraagden en bevestigden, dat men weldra troepen en geld kon verzenden aan den Koning van Frankrijk, Hendrik IV, en dat Spanje in 1609 de ernstige hulp van Frankrijk en Engeland noodig had, om ons tot een twaalfjarigen wapenstilstand over te halen, waarvan het verdrag met de verklaring aanving, dat men van de zijde van Spanje tevreden was met te onderhandelen met de algemeene Staten der Vereenigde Gewesten in hoedanigheid van en als hen houdende voor vrije Landen, Gewesten en Staten, op welke zij niets eischten. In 1621 liep het Bestand ten einde, en vier jaren daarna ontsliep Maurits, afgemat van 't strijden voor 's lands vrijheid, en leide hij zijn rijk gelauwerd hoofd ter rust.

Prins Willem had, bij zijn testament, zijn jongste kind Frederik Hendrik de stad Geertruidenberg met haar gebied vermaakt. Deze stad was echter in 1589 aan den vijand overgeleverd. Nu is het voorwaar opmerkelijk, dat de eerste krijgstocht van den jeugdigen Frederik Hendrik, hij was toen negen jaren oud, onder de vleugelen van zijn broeder Maurits, gericht was tegen Geertruidenberg, in 1593. Ondanks de nabijheid van een vijandelijk leger van 14,000 man, wist Maurits de stad te nemen en hij benoemde, naar den wil zijns overleden vaders, zijn jongen broeder tot haren Goeverneur. Die jonge broeder wies voorspoedig en krachtig op in het leger des ouderen, en toonde zich voor Bommel, bij Nieuwpoort, in den Paltz en op vele andere plaatsen, een waardigen zoon zijns grooten vaders, een fieren krijgsmakker zijns dapperen broeders. Hij doorliep de hoogere militaire graden, en toen Maurits in 1624 krank en afgetoed, zich uit het leger, dat zich in Noord-Brabant bevond, naar den Haag begaf, liet hij het opperbevel in handen van den thans veertigjarigen Frederik Hendrik. Het volgend jaar stierf Maurits en ook het volgend jaar werd Frederik Hendrik Stadhouders en Kapitein- en Admiraal-Generaal van vijf Gewesten der Unie. Friesland namelijk en Groningen bleven onder zijn neef Ernst Casimir.

Frederik Hendrik, beweerden wij, heeft zich zijne edele afkomst waardig betoond, en dit deed hij, door met ijver en volharding te voltooien, wat zijn vader aangevangen, zijn broeder had voortgezet.

De Staat was nu gevestigd op hechte grondslagen. Hij had onder Maurits zich krachtig ontwikkeld en was geducht te land en ter zee. In Vlaanderen echter en Brabant waren de verdedigings-linieën gebrekkig. 's Hertogenbosch en Breda waren nog in 's vijands handen. In het oostelijk gedeelte nestelden de Spanjaarden nog in Wezel en Grol, twee steden door den grooten Spinola tot geduchte krijgs-posten tegen de Republiek versterkt. Daarbij was het nog geen vrede, en deze moest niet van den vijand toegestaan, maar door ons bevochten worden, en dit werd te meer vereischt, daar de zaak van Spanje sedert 1618, met die van den Keizer tegen de Protestant-sche Vorsten in Duitschland, tot ééne zaak was geworden, waarvan men hier de gevolgen zou moeten ondervinden. Om in dit ontbrekende te voorzien, moest Frederik Hendrik zich aangorden na den dood zijns broeders, en daarvoor was hij juist de geschikte persoon. Wat men in 't natuurlijke dikwijls aanschouwt, dat namelijk de gelaatstreken des vaders zich afzonderlijk afbeelden in het uitzicht der zonen, grijpt niet zelden plaats in het zedelijke. Dikwijls toch openbaren zich op eene meer eenzijdige wijs uit den innerlijken aart der laatsten, wat bij den eerste in eene hoogere harmonische eenheid was als ineengesmolten. Wij roemden van vader Willem het handelen en het dulden. Het eerste had het overwicht in Maurits, het andere in Frederik Hendrik. En allerjuist is de opmerking van Prof. Bosscha, in het voortreffelijke werk, waarin hij Nederland's heldendaden te land op eene meesterlijke wijze heeft beschreven: dat men ook hierin de beschikking der Voorzienigheid moet eerbiedigen, Die tot grondvesting en vrijvechting van den Nederlandschen Staat achtervolgens drie mannen heeft doen optreden, wier verschillend karakter voor de lotsbestemming van Nederland zoo beslissend was, dat deze, menschelijk gesproken, geheel anders zou gewijzigd zijn geworden, zoo Willem I, Maurits en Frederik Hendrik elkander in eene andere orde waren opgevolgd, hoezeer dan ook alle drie met denzelfden onbezweken moed hun leven voor hunne grootsche bestemming toonden veil te hebben. Frederik Hendrik toch moest, gelijk wij reeds aanmerkten, den jeugdigen Staat, die hier en daar nog open lag, voor den vijand rondom als bemuren, waarvoor een meer buigzamen en duldenden inborst vereischt werd,

om vele en langdurige moeielijkheden langzaam en met volharding te boven te komen, zonder daarom mannelijke vastberadenheid te kunnen ontberen. En deze taak nam hij op zich door het nemen van een tal van steden, waardoor de verdedigings-linieën werden bevestigd en de Republiek, van binnen hecht gegrondvest en naar buiten stevig bemaanteld, eindelijk den langgewenschten vrede aan Spanje zou kunnen schenken, op voor haar eervolle en voordeelige voorwaarden. Het spreekt van zelf, dat wij al de belegeringen van Frederik Hendrik niet kunnen bespreken. Waat gelijk eene belegering naar vaste wetten voortgaat en dikwijls voor den belegeraar eentonig wordt, zoo biedt ook de beschrijving van het nemen eener stad niet veel uitlokkends, vooral in eene bloot geschiedkundige herinnering als de onze. Eerige steden zij het ons toch vergund hier te noemen, omdat Frederik Hendrik, door hare vermeerstering zich onsterfelijke lauweren heeft verworven, en tevens de grootste diensten heeft bewezen aan zijn vaderland.

De eenige stad in het Noorden aan deze zijde der rivieren nog door de Spanjaarden bezet, was Grol of Groenlo, een waar roofter, door Spinola in 1606 genomen en buitengemeen versterkt, waaruit dagelijks troepen van soldaten zich over het land verspreidden, den Gelderschen landlieden met het geweer op de borst van alles beroofden en eindigden met hunne woningen en schuren te verbranden. Maurits had reeds tweemaal te vergeefs beproefd haar te nemen. Geen wonder, dat de vreugd groot was, toen Frederik Hendrik haar in het jaar 1627, na een beleg van slechts twee-en-twintig dagen, in het gezicht van een vijandelijk leger, aan het vaderland terug gaf, te meer daar het letterlijk van een oogenblik had afgehangen, of de Prins was zelf door het laatste schot uit de vesting doodelijk getroffen geweest. Ja! zoo hoog, en met recht, werd deze daad van den Prins aangeschreven, dat Hugo de Groot de geschiedenis van het beleg uitvoerig in het Latijn ging beschrijven en Vondel het verheerlijkte door een onsterfelijken zegenzang.

Twee jaren later, in 1629, ging Frederik Hendrik tot een beleg over dat van langer duur zou wezen, waarvan de onderneming bijna roekeloos scheen, maar daarom juist, na de gelukkige uitkomst, hem verhief bij tijdgenoot en nakomeling, als een vastberaden en dapper krijgsman. En in waarheid, het verhaal van de belegering van 's Her-

togenbosch door Frederik Hendrik toont ons in een grootsch en treffend tafereel, wat een man vermag met een vasten wil, en hoe edel en verheven zulk eene gestalte is in de geschiedenis, wanneer hij strijdt, als onze Prins, voor eene goede en rechtvaardige zaak. Er is één moment in dat verhaal, hetwelk te schoon en te uitlokkend is, dan dat wij 't hier niet met een paar woorden voor onze lezers herhalen.

's Hertogenbosch was een sterke vesting, welker omstreken geheel onder water gezet waren. De Prins begaf zich met zijn leger derwaarts, en in minder dan zeven weken had hij de stad en hare inundatieën met een dubbele reeks van aaneengeschakelde verschan-singen van alle zijden omsloten met een wal tegen de stad, en een wal, waarachter de belegeraars beschut waren, van buiten tegen den vijand, die de belegering mocht komen storen. Deze laatste wal die derhalve de belegerde stad en het leger der belegeraars omsloot bedroeg elf uren in den omtrek. Nu toog men aan het zoo veel moed en volharding eischende werk der loopgraven en mijnen, ten einde de sterke stad met geschut te naderen. De Prins was overal tegenwoordig, hij gunde zich geen rust en ontzag geen gevaar, zoo zelfs, dat de Staten-Generaal hem een brief deden toekomen, waarin Zijne Exellentie door hen verzocht werd, zijn persoon te willen menageeren, daar hij wel wist, hoe veel voor dezen Staat daaraan gelegen was. Maar wat gebeurde? Een Spaansch leger van over de 30,000 man rukte aan om hem te bestrijden, doch te vergeefs. Tien maal viel het aan, tien maal werd het afgeslagen door Frederik Hendriks dappere scharen en zijne hechte verschansingen. Het leger verwijderde zich, maar trok naar het Kleefsche, vereenigde zich daar, naar een beraamd plan, met een Keizerlijk leger van 17,000 man onder Montecuculi, en deze troepen vielen gezamenlijk in Gelderland, drongen door tot in Utrecht, bezetteden Amersfoort, plunderden en verwoestten alles tot voor de poorten van Naarden en waanden zich al in hunne vermetelheid te Amsterdam. De eenige hoop van het vaderland, dat thans open lag voor den vijand, was natuurlijk alleen op den Prins gevestigd. Hij moest het beleg opbreken of alles was verloren. Welk een strijd, welke oogenblikken voor Frederik Hendrik! Den Bosch verlaten en al zijne berekeningen, al zijne plannen in rook te zien verdwijnen, den Bosch ver-

laten, na zoo veel reuzenarbeid en gevaren met de zijnen te hebben doorgestaan. Hij peinsde hij berekende het voor en tegen; hij nam een besluit, een onverzettelijk besluit, hij zou handelen naar eer en geweten. Hij stond van zijn leger af zoo veel hij geven kon en zond het weg, met den last den vijand zoo veel mogelijk binnen de Veluwe te beperken en meldde den Staten, dat hij eer zou sterven dan den Bosch verlaten. De vijandelijke legers echter hadden hun steunpunt in de vesting Wezel, van waar zij hunne krijgsoperatieën over de Provincieën uitstrekten en hun leeftogt en hunne ammunitie moesten bekomen. Reeds voor dat de Prins zich naar den Bosch begeven had, had een zekere Kolonel Dieden hem het plan medege-deeld om Wezel, dat tuighuis van de Keizerlijken en Spanjaarden in de omstreken te verrassen. De Prins had het toen wijselijk afgeslagen, maar vond het thans het geschikte oogenblik om die kans te doen wagen. Dieden begaf zich derwaarts met 2000 man, hij wilde gedurende de duisternis van den nacht de muren naderen, maar vergiste zich in den weg en verdwaalde. Maar juist dit moest de onderneming doen gelukken, want de bezetting van Wezel, niet in het minst een aanval duchtende, had de gewoonte van met 't aanbreken van den morgen, hare voorposten in te trekken. Zoo bevond zich Dieden met de zijnen voor de poort, eer dat iemand hem van binnen had bemerkte. De buitenste poort werd opengeslagen en nu stond hij voor de opgehaalde valbrug. Maar de vijand was reeds op de wallen en de bolwerken verschenen, en vuurde met groot geschut tegen de vermetele aanvallers. Maar, o wonder! daar verbrak een kogel van hun eigen geschut de ketting der brug, deze viel, en weldra was Dieden in de stad en Wezel was ons. Die mare vaagde Gelderland en Utrecht schoon van het Spaansch-keizerlijk leger; de vreugde was algemeen. Het land was van dien kant vooreerst weer beveiligd, — en de Prins was van blijdschap als buiten zich zelf. Steeds in gespannen verwachting verkeerende, te midden van zoo vele ernstige en beslissende gebeurtenissen, verschijnt hem onverwachts de bode uit Wezel met een der veroverde vaandels, en in overmaat van vreugde barst hij uit: »O, mijn zoon! mijn kind! mijn zoon! is het zoo geschied? Is het zoo? Zoo is het een louter werk van God en niet van menschen.”

Is het wonder, dat hij met zijne thans weder vermeerderde scharen met vernieuwde kracht het beleg van den Bosch voortzette. Zich langzaam haastende naderde hij steeds meer en meer; en ofschoon niet dan na over een hardnekkigen tegenstand manmoedig te hebben gezegevierd, trok hij eindelijk, na een beleg van vier maanden en veertien dagen, de stad in zegepraal binnen.

Er bestaan van het leven van Frederik Hendrik Gedenkschriften in het Fransch, die onder zijn oog geschreven zijn en waarin onder zijne krijgsdaden het beleg van 's Hertogenbosch nauwkeurig is opgeteekend. Het is bekend, dat de Prins eigenhandig daarin heeft doorgestrekten, hetgeen diende om van zijn welverdienden lof te gewagen. Vandaar lezen wij, na de beschrijving van dit merkwaardige beleg, slechts deze eenvoudige en onopgesmukte woorden: »Dus werd deze stad ten onder gebracht, door den plicht van den veldheer, den moed en de vlijt der bevelhebbers en den onophoudelijken arbeid der soldaten, ten spijt van de legers der twee machtigste Vorsten van Europa, den Keizer en den Koning van Spanje, zonder hulp van eenigen bondgenoot, maar door de macht der Staten alleen, die in deze geheele verrichting slechts tot God de toevlucht namen, Die hun in dien tijd Zijne genade ten duidelijkste betoonde.» Door den plicht van den veldheer. Ja, voorwaar! Maar het getrouw vervullen van dien plicht leide een duren plicht van dankbaarheid in de gemoederen van het Nederlandsche volk, dat niet naliet, zich krachtig en heerlijk te uiten in zijne twee grootste dichters. Vondel vereeuwigde het beleg door 't te bezingen in een voortreffelijken lierzang, en Hooft bracht uit een Hollandsch hart een Hollandschen groet aan den doorluchtigen zoon van Willem van Oranje, dien hij met deze veelbeteekenende regels besloot:

Welkoom, verheven Vorst! koom staatklijk ingetogen,
 Niet tot het metselwerk van hooge zegeboogen,
 Bros en vergankelijk door den eeuwen ongenaën;
 Maar tot gewelven, die de nijdt des tijds uittarten,
 Die U mijn burgerij bouwt van gebogen harten.
 Nooit was gezegend held met hooger eer ontfâen.

Zoo was dan door het nemen van Grol en Wezel de Republiek van die zijde beveiligd geworden, en door de verovering van 's Her-

togenbosch was deze stad benevens hare Meijerije bij den Staat getrokken. Het gevolg van dit alles waren voorstellen van den kant van Spanje tot het sluiten van een nieuw bestand. Deze werden afgeslagen, vooral ook op raad van den Prins, die niets beoogde dan een eerlijken vrede of een nadrukkelijken krijg, en geene middelwegen, die niet dan tot nadeel van den Staat konden uitloopen.

Een krijgstoct door Vlaanderen tegen de Duinkerker kapers werd verijdeld, maar de vijand evenwel kort daarna op het Slaak verslagen. »Men moet voortgaan,» beweerde de Prins, »om zich wederom te stellen in postuur van oorlog en den vijand een stad als Antwerpen of ander voornaam lid afrukken.» Men besloot, om redenen, tot het beleg van Maastricht in 1632, Na Venlo en Roermonde te hebben genomen, werd de vesting door Frederik Hendrik met de noodige verschansingen omsingeld. Hier kwamen twee vijandelijke legers ter ontzet der stad oprukken, ieder van over de 14,000 man. Het eene onder den woesten Keizerlijken veldheer Pappenheim, het andere onder het Spaansche legerhoofd Santa Croce van de andere zijde. De Prins lag aan zijne gewone kwaal, het podraga, te bed. Maar zoodra had hij het niet vernomen, of hij wierp zich te paard, trok met eenige benden en geschut den Keizerlijken tegen, dwong ze tot den terugtocht en beval Graaf Joan Maurits ze verder te verdrijven. Zelf snelt hij naar de verschansingen, waarop Santa Croce het van de andere zijde gemunt had en wist ook dezen vijand zoo wel te ontvangen, dat hij den aanval niet durfde doorzetten en insgelijks aftrok. En hoe wist de Prins eene mijn te brengen, ten einde eene bres te slaan in den muur der vesting, die omringd was met eene drooge gracht van vijftig voet diepte? Door acht voet onder den bodem der gracht een weg te graven tot onder den muur. De mijn sprong, het metselwerk spatte uiteen, de dapperen van Frederik Hendrik liepen storm en de stad gaf zich over, na een beleg van negen-en-zestig dagen, waarvan het leger de laatste veertig niet uit de kleederen geweest was. Daarop liet hij door een zijner onderbevelhebbers het land aan de overzijde der Maas met hare plaatsen veroveren, en voegde alzoo het aanzienlijke Maastricht met het land van Overmaze bij het gebied der zeven Provinciën.

In 1634 sloten de Staten een verbond met Frankrijk, om geza-

menlijk den oorlog tegen Spanje te voeren en niet afzonderlijk een vrede met dat rijk te sluiten. Een Fransch leger vereenigde zich dien ten gevolge met het onze en Frederik Hendrik werd opperbevelhebber van 40,000 man. Deze vereeniging leverde echter weinig op, zoodat de legers weder uiteen gingen en afgezonderd den gemeenen vijand bestreden. Van onze zijde echter met minder krachtsinspanning, wel te verstaan van den kant der Staten, die de uitgaven vooral van den landkrijg besnoeiden. De Prins ging voort en nam in 1637 de stad Breda, waardoor hij de verdedigingslinie ten zuiden der Maas volledig herstelde. In 1643 werden er vredesonderhandelingen te Munster tusschen de strijdende Europeesche machten geopend, maar daar deze met geene wapenschorsing verbonden waren, toog de Prins, ofschoon verzwakkende, naar Vlaanderen, nam Sas van Gent in 1644 en Hulst in het volgend jaar, waardoor het schoone land van Waas weder voor een deel onder der Staten macht werd gebracht. Hij keerde terug met de verklaring, dat het hem leed was, dat er dien zomer weinig verricht was, maar, voegde hij er bij, op de gevorderde onderhandelingen doelende: »'t Is vrede.»

Het volgend jaar 1646 ondernam hij echter, heetgeen hij reeds een paar malen ondernomen had, nog een aanslag tegen Antwerpen, doch tot zijn spijt te vergeefs. Want op die stad had hij steeds het oog gevestigd gehad. »Krijg ik Antwerpen eens,» zeide hij, »ik zal haar zoo laag vernederen, dat ze zich nimmer opbeuren zal.» Gelukkig echter voor Amsterdam mocht hij die stad niet vereenigen met de Republiek, en wat de vernedering betreft, zoo werd hierin zijn wensch ten volle vervuld, tot diepe beschaming van het in den aanvang des strijds zoo machtige Spanje. Want bij het 14de artikel van den Munsterschen vrede werd bepaald, dat de Schelde, de vaarten van het Sas, het Zwin en andere daarop uitkomende zeegaten van de zijde der Staten gesloten zouden gehouden worden, waardoor alle koophandel voor die stad werd afgesneden en Amsterdam rijzen kon tot eene bloeiende wereldstad. Twee jaren daarna werd die heugelijke vrede gesloten en, dank hebbe de ijverige voltooiing door Frederik Hendrik, van het werk zijns vaders en zijns broeders, hij was eervol voor het vaderland en voordeelig; want niet alleen waren de zeven no ordelijke Provincieën der Unie vrij gestreden, maar bijna al de

Generaliteitslanden van Staats-Brabant, Staats-Limburg en Staats-Vlaanderen, door zijne zware en roemrijk volbrachte belegeringen overmeesterd, werden door Europa's machten als het eigendom der jeugdige Republiek erkend en verzekerd.

Zoo zijn wij genaderd tot het jaar 1647. Wij willen eindigen met een blik te slaan op het sterfbed van onzen held, waarop hij zijne roemvolle loopbaan besloot. In November 1646 was de Prins van zijn laatsten veldtocht teruggekeerd en voor het laatst door de Haagsche bevolking, zoo als altijd, met vreugde en liefde ingehaald. Hij leed dien winter zware pijnen aan zijne kwaal, en zijn toestand verergerde al meer en meer tegen de Lentemaand van 1647, ja! weldra verminderde de hoop op zijn leven en men vond zich genoodzaakt daarvan kennis te geven aan de Staten van Holland.

Deze kennisgeving kwam op Maandag den 11den Maart in de Vergadering van Hun Edel Mogenden, de Staten van Holland en West-Friesland aan en hield in, dat Zijne Hoogheid den voorleden nacht een acces van eene zeer sterke koorts had gekregen en dat, naar het oordeel der geneesmeesters, Zijne Hoogheid met het afgaan dier koorts wel zou mogen komen te verscheiden. Men ging dadelijk over tot de beraadslaging, of de vergadering *en corps* of wel door Gecommitteerden in de kamer van Zijne Hoogheid zou verschijnen om het laatste afscheid van hem te nemen. Men besloot tot het eerste en zoo toog de Vergadering der Staten naar het Oude Hof, thans het Binnenhof, en begaf zich in een zijvertrek, dat met een groot aantal van allerhande personen gevuld was. Toen de Prinses dit vernomen had, liet zij den Raadpensionaris der Staten verzoeken om binnen te treden, waarna deze geleid werd aan de rechterzijde van het ledikant, waarop Zijne Hoogheid gelegen was. Intusschen werden aan den anderen kant verscheidene Hoeren van de Staten op zijde en achter het ledikant toegelaten, en men zou pogen dit den afgematten en ingedoken lijder, die niet zonder groote inspanning en dan nog slecht verstaanbaar meer spreken kon, te melden.

Men denke intusschen niet, dat wij dit sterfbed van Frederik Hendrik zoo maar uit eigen vinding of verbeelding beschrijven. Wat

wij melden, namen wij uit de Resolutieën van de Staten van Holland op dato 11den Maart 1647, waar dit alles letterlijk te lezen staat; en daarenboven kennen onze lezers wellicht en, zoo niet, kunnen zij leeren kennen eene getrouwe afbeelding van den aanzienlijken en hoogst merkwaardigen kring van omstanders, die zich om dat sterfbed schaarden, uit de folio-uitgave van de werken van vader Cats. Want de Raadpensionaris der Staten, die het eerst in het vertrek ontboden werd, was niemand anders dan Cats zelf, en die afbeelding komt getrouw overeen met het verslag in de Resolutieën. Wij kunnen er ons dus zeer licht bij verplaatsen, en wij aanschouwen aan de rechterzijde de bedroefde Amalia van Solms, 's Prinsen gemalin, naast haar stond de leeraar Goethals; nevens dezen vader Cats; achter deze drie de kinderen van den Prins en andere vorstelijke betrekkingen, waaronder zijn nieuwe schoonzoon, de Keurvorst van Brandenburg; aan het voeteneinde bevond zich de beroemde Constantijn Huijgens, de secretaris des Prinsen, en aan de linkerzijde 's lands Staten.

Gewichtig oogenblik! De Prins zal afscheid nemen van zijn vaderland, dat hij van zijn negende jaar af aan als een echte telg van Oranje gediend, waarvoor hij tallooze malen den dood had onder de oogen gezien. Hooren wij zijne laatste woorden, want zij zijn waardig, ook thans nog door het nageslacht dankbaar te worden herdacht. De Prinses en de leeraar trachtten nu, gelijk wij zeiden, aan Zijne Hoogheid te beduiden, dat de Staten zich daar bevonden. Hij poogde hun daarop toe te spreken en bracht met een afnemende stem het volgende uit, dat door den leeraar verduidelijkt aan de Staten werd wedergegeven: dat hij Hun Edel Mogenden hooglijk was bedankende voor de eere, die hij en de zijnen tot hertoe van hen hadden genoten; dat hij het land getrouwelijk had gediend, maar dat hij tegenwoordig zulks niet meer vermocht; dat hij daarom aan Hun Edel Mogenden was recommandeerende den Staat van den Lande en Godes kerk, waarvoor hij zijn leven dikwijls gewaagd had; dat hij nu ging eindigen en dat zij zijne getrouwe diensten geliefden voor aangenaam te houden en voor zijn huisvrouw en kinderen zorg te willen dragen. De Staten antwoordden bij monde van den Heer van Zoelen: dat Hun Edel Mogenden

niet zouden nalaten aan zijn huis, aan Mevrouw de Prinses en aan Zijner Hoogheids kinderen met alle goede affectie te betuigen, hoe zeer aangenaam waren zijne getrouwe voorzorgen en diensten, aan deze landen bewezen. Daarop reikte Zijne Hoogheid hun de hand tot vaarwel en 's lands Staten verlieten het sterfbed. In het heengaan vroegen zij den geneesheer in het zijvertrek naar de gesteldheid van Zijne Hoogheid, waarop deze verklaarde, dat hij meende, dat met het afgaan van de koorts Zijne Hoogheid wel zou mogen komen te verscheiden.

Dit verscheiden des Prinsen greep plaats op den 14den Maart, drie dagen daarna, in den ouderdom van drie-en-zestig jaren »met het opgaan der zon» voegt zijn levensbeschrijver Commelijn er bij. Bij hem, alsmede bij Aitzema vindt men ook den stoet zijner begrafenis van 's Hage naar Delft in 't breede beschreven, en hoe zijn stoffelijk overschot daar werd gezet bij dat zijns vaders en zijns broeders. Waarna de laatste zijn verhaal aldus besluit: »Alzoo werd die glorieuse wijdtberoemde en in zijn leven zoo hoog geëstimeerde Prins weggestelt en onder de aarde gebracht, en alzoo vergaat des waerelds grootheid tot stof en aarde, daarvan het gekomen is.» Voorzeker, maar wat de beroemde Frederik Hendrik voor goeds en edels wrocht, bleef duren en droeg vruchten voor het nageslacht; zoodat wij nu nog, na twee eeuwen, die over zijn stof zijn heen-gevaaren met groote deelneming in het leven en den kamp van hem en van ons roemrijk voorgeslacht, en met gevoelens van dankbaarheid voor hun strijden en lijden, de geschiedboeken dier dagen kunnen opslaan.
